

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

ЗАЙРАК

ТАТАРЫ НА ЗЯМПІ БЕЛАРУСІ

Квартальник

Беларускага згуртавання татараў-мусульман

"АЛЬ-КІТАБ"

№ 2

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК
БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН'
«АЛЬ-КІТАБ»

№ 2

Рэдактарская група:

І.Александровіч,

Я.Гучок,

І.Канапацкі.

Н.Салауёва,

Т.Панчанка.

Вялікую дапамогу Беларускаму згуртаванню,
татарау-мусульман "Аль-Кітаб" аказалі:

Т.Жэдіт,

Е.Фешчанка,

В.Мінько.

Выказываем ім за гэта падзяку (рабмат)

Надрукавана у Навагрудку.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُمَّ مَلِكُ الْعَالَمِينَ وَرَبُّ الْجَمَادِ
وَرَبُّ الْجَمَارِ وَرَبُّ الْجَنَّاتِ وَرَبُّ الْجَنَّامِ

Ассаляму алейкум, спадарыні і спадары,
супляменнікі-татары, усе браты мусульмане
і сёстры мусульманкі!

У красавіку, трауні і чэрвені ў жыцці беларускіх татараў-
мусульман адбыліся важныя падзеі.

Веснамя работы на палях і агародах былі напружанымі, без
упэўненасці, што надвор'е паспрыне, што ўзарэш зямлю, што цяп-
ліцу пад агародніну змайструеш. Вось дэяды нашыя неяк абыходзі-
ліся без гэтых цяпліц, гербіцыдаў, інсектыцидаў і үраджаў збі-
ралі неблагая.

Адно з найвялікіх мусульманскіх святаў Курбан-Байрам
(па-арабску Ід аль-Адха) святкавалі большасць татараў, а ў не-
калькіх джаміях адбыліся калектыўныя набажэнствы, былі зарэ-
зыны ахвярныя жывёлы, прыгатаваны святочны абед. У час жалоб-
нага свята Ашура ў Відзах, Смілавічах, Лоўчыцах (каля Навагруд-
ка), Амбрасавічах (каля Глыбокага) татары маліліся за душы па-
мерлых. Зборы татараў (іх найчасцей называюць з'ездамі – бо
з'язджацца людзі здалёк) – гэта мэтымасць пагаварыць пра свае
мусульманскія справы, даведацца пра добрыя, а наўедка і пра
сумныя весткі ў сем'ях мусульман. У гэтым нумары "Байрама" шмат
інфармаціі пра гэтня нашы з'езды.

Істотнай падзеяй была Другая міжнародная наўукова-практыч-
ная канферэнцыя "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі,
Літвы, Польшчы і яе ўзаемадзейнне з беларускай і іншымі культу-
рамі", у якой прынялі ўдзел 70 наўкоўцаў з краін Еўропы, Азіі,
Афрыкі і Амерыкі.

З вядомім задавальненнем адзначаем, што з дапамогай Алла-
га выйшлі ў свет у трох кнігах матэрыялы Першай міжнароднай
наўковай канферэнцыі "Татары-мусульмане на землях Беларусі,
Літвы і Польшчы". На канферэнцыі адбылася цікавая гаворка пра
тое, што трэба рабіць для ўмацавання сувязяў паміж нашымі су-
пляменнікамі, якія волія лёсуну апынуліся ў трох краінах.

Нельга не згадаць пра реферэндум і выбары ў Вярхоўны Са-
вет Беларусі. Мы ўжо раней пісалі, што стопрацэнтны ўдзел ці

стопрацэнты неўдзел татараў у гэтых галасаваннях мог паўплываць толькі самым мінімальным чынам, бо татараў-выбарчыкаў не больш чым 0,1%. Спадзяемся, што якія б яшчэ дзяржаўныя мовы не абысцілі б у Беларусі, а думачь нашы татары будуць на беларускай мове, размаўляць паміж сабою і з беларусамі будуць па-беларуску, як размаўлялі нашы працкі 600 гадоў.

Вайна ў Ічкерыі - Чечні, вайна ў Босніі і Герцагавіне, падзеі ў Крыме... Яны засмучаюць нас. Мы душою разам з тымі, хто пакрыўджаны. Мы просьм Аллага, каб скончылася вайна і людзі маглі спакойна працаваць, жыць, гадаваць сваіх дзяцей.

Да ведама чытачоу. Рэдактарская група абмеркавала пытанне: ці добра будзе тое, што вялікі аўтэрнідуль у гэтым нумары друкунца на рускай мове, ці не падумаюць чытачи, што на квартальнік татараў-мусульман пацілівалі вынікі реферэндуму пра мову. Толькі ці разумна мы паступілі б, калі насуперак волі асобных аутараў перакладі іх артыкулы на беларускую мову. Нашы калегі згадалі пра выказванне аднаго вялікага чалавека Беларусі, які сапрауды разумна можа гаварыць толькі на мове вятката гусподніга суседа. Дык няхай ва ўсю моц працуець даследчыкі, калі гэта будзе на карысць беларускім татарам.

І яшчэ адна праблема: якім правапісам карыстацца пры выданні "Байрама". Вядома, тым правапісам, якім карыстаецца школа. І дзе-ци і унукі нашы няхай карыстацца гэтым правапісам. А калі чалавек надрукаваў книгу, артыкулы у часопісах і газетах, дзе карыстацца правіламі, прынятымі у беларусаў да 30-х гадоў? Дык што, перапрауляць аутарокае напісанне у "Байраме"? Вядома, аутар будзе разгневаны і ніколі нічога нам не напіша. А што рабіць з тымі матэрніламі, якія вельмі карысна ведаць нашым чытачам, але аутара ужо німа у жывых? Ен ужо не будзе гневацца на нас, але пераінчванне яго тэкста будзе вядзіць знявагай яго памяці і мусульманін на гэта не павінен ісці. І яшчэ адно: некаторыя ведаць пра тое, як пагневаліся добрыя сябры за тое, што адзін напісаў і надрукаваў праўшчча шаноунаага даследчыка без мякага знака.

Ці варта нам губляць сяброства з людзьмі толькі за тое, што некаму правапіс відзеніа найважнейшым за ўсё?

Пішице на адрес: Беларусь, 220086, Менск,
вул. Славінскага, д.21, кв. 8.
Якубоускаму Якубу

С у р а п я т а я — А л ь - М а ғ д а
 (Т р а п е з а — З а с т а ү л е н ы с т о л)

з а к а н ч э н и е

85. Ты, наләұна, зразумеши, што найбольшую варожасець да паверуышын (мусульман) выказваюць қудзең і мнагабожнікі, і ты, наләұна, зразумеши, што самия блізиң да паверуышын тыя, якія казалі: "Мы назарәң (хрысціяне)!". Гэта таму, што сярод іх ёсцы святары і манахі. И што яны не ганарлівия.
86. И калі яны слухаюць тое, што паслана Прароку, ты бачыш, які вочы іх перапаўняюца слязымі ад ісціны, якую яны спасціглі. Яны кажуць: "Божа наш! Мы паверылі, запіши нас паміж сведкамі!"
87. И чаму б нам не верыць у Бога і у тое, што нам з ісціны прыйшло, калі мы жадаем, каб Гасподзь нас залічыў да людзей праведных?"
88. И үзнагародзіў іх Аллаг за тое, што яны казалі, садамі, дзе үнізе цякуць рэкі, - вечна знаходзіцца яны там будуць. И гэта аддзялка тым, хто твары дабро. А тыя, якія не верылі і лічылі маной Нашы знакі, яны - жыхары пекла!
89. О вы, хто верыць! Забарону не рабіце на ўсё тое добрае, што нам дазволіў Аллаг. Празмернасці не дазвалляйце сабе, бо Аллаг не любіць тых, хто перасягае (дазволенныя рубяжы).
90. И харчуйцеся тым, чым надзяліў вас Аллаг, дазволеным, добрым. И бойцеся Аллага, у якога вы верыце!
91. Аллаг не будзе вас караць за вашу легкадумную бажбу, але будзе вас караць за клятвы, зробленыя развална. Можаце ад кары адкупіцца накарміушы дзесьць беднякоу тым, чым жывіце вашу сям'ю - або апрануушы іх, або вызваліушы нявольніка (раба). А хто не мае такой можлівасці, таму - абавязкова трох дні пасціца. Так вам Аллаг тлумачыць Свае знакі - можа вы будзеце ўдзялчнымі.
92. О вы, хто веруе! Усё, што ап'янляе (і атраўляе - хайр -

не толькі алькагольныя напіткі, але і наркотыкі) разум, азартныя гульні, камяні і балваны, якім пакланяюща язычнікі, варажба (гаданне) на стрэлах – гэта мярзота шайтана. Будзьце ў баку ад гэтага – можа будзеце ўчастлівымі!

93. Шайтан можа пасеяць між вамі варожнечу і нянявісць, алкагольнымі напоямі і наркотыкамі адхіліць вас ад памінання Аллага і ад маліты. Ниужо вы не зможаце ўстрымаша? Павінуйцеся Аллагу і паслannіку, асцерагайцеся! А калі адверненецеся, то ведайце, што да Намага паслannіка належыць толькі яснае абвяшчэнне.
94. І ніяма граху на тых, хто верыць і чыніць дабро, у той еху, якую елі яны (раней), калі ад граху яны высцерагаюцца, і веруюць і чыніць дабро. Аллаг любіць тых, хто чыніць дабро!
95. О вы, вернікі!! Вядома, Аллаг будзе выпрабоўваць вас здабычай, якую атрымаюць на паліванні вашы руکі і вашия дзіды, каб стала вядомым Аллагу, хто баіцца Яго сапрауды. І хто пасля гэтага зробіць правіннасць, таго чакае пакутлівай кара.
96. О вы, каторый паўерыл!! Не забівайце дзічыну (не палойце), пакуль на вас вонратка пілігрима (іграм). А хто з вас свідома заб'е – павінен аддаць у замену свойскую жывёлу такой же вагі і гэта будзе засведчана двума праудзінымі сведкамі, якія ідуць да Каабы, або як адшкадаванне – накарміць беднякоў ці роунае гэтamu – пасціща, каб чалавек адчуў шкоднасць свайго праступку. Аллаг прабачыць, што было раней. Хто ж паўторыць (гэты гэз), тагу адплату Аллаг призначыць. Аллаг, сапрауды, магутны, уладар адплаты!
97. Дазволена вам рыбная ловля ў моры і тым, хто трymae шлях (у святыя для мусульман месцы). Але вам забаронена паліванне на зямлі, пакуль на вас вонратка пілігрима. Бойцеся гневу нашага Уладыкі, да якога вас усіх (аднойчы) паклічуть.
98. Аллаг устанавіў Забаронены (для граху) Дом – Каабу – прыстанішча людзей (адной веры), а таксама і забароненыя (для вядзення вайны) месцы (Зіль Хаджа, Шаўвал, Зіль Каадда) і ахварных жывёл, і ўпрыгожані (каб адрозніць

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ يُشَرِّقُ مِنَ الظَّيْلِ
يَنَالُهُ أَيْدِيهِنَّكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخْافُهُ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا فَإِذَا بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ٩٥
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُومٌ
وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُّتَعِيدًا فَبَغْزَاءٌ قِتْلُ مَا قَاتَلَ مِنَ
الثَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذُو الْعَدْلِ قِسْكُمْ هَذِيَا بِلِغِ الْكَعْبَةِ
أَوْ كُفَّارَةً طَعَامُ مَسِكِينٍ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا
لِيَدُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا سَلْفًا وَمَنْ عَادَ
فَيُنَتَّقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقامَةٍ ٩٦
أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعُ الْأَكْمَمِ وَ
السَّيَارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَادُمْ حُرُومًا
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ٩٧

ахвярных жывёл ад зычайных). І гэта для таго, каб вы ведалі, што Аллагу ведама усё, што на зямлі і ў небе (адбываеща). І ведайце: у пакаранні суроны Аллаг! І усё я, прабачае Аллаг і прайўляе літасць.

99. І абавязак, што ускладзены на Пасланніка, - толькі паведамленне (пасланне Аллага). І Аллагу ведама усё; і тое, што вы робіце адкрыта, і тое (што так старанна) хаваецце ў душы.
100. Скажы: "Не аднолькавы агіднае і добрае, хоць бы і падабалася тое, што з'яўляеца дрэнным". Найперш бойцеся Аллага, о вы, надзеленныя разумам! Быць можа, будзеце шчаслівымі!
101. О вы, каторыя паверылі! Не пытайце пра речы, якія засмущаюць вас, калі яны вам адкрыцца. А калі вы спытаецце пра іх, то вам пасылаеца Кур'ян, яны вам будуць растворамі. Аллаг даруе вам за гэта, - Літасці вы Ён і (у пакаранні) стрыманы.
102. Былі да вас такія лідзі, што ставілі такія ж пытанні, але (атрымаўшы адказ) пазней аказалася, што яны не веруюць.
103. Нé дау Аллаг нічога такога, як бахіра або саіба, васіля або гамін^{*}, але тыя, каторыя не верылі, і выдумляюць хлуснію на Аллага (прысвячы гэта Яму). І ніяма ніякага разуму ў большасці з іх.

* У книзе Валерыя Порахавай, "Перевод смыслов и комментарии Корана" (Москва, 1993, комментарий № 351, стр. 569-570) сказано: "Гаворка ізэе аб забабонных (предрассудках) зычаях ізычнікаў. "Бахіра" - вярблодзіца або самка іншай свойскай жывёлы, якая прынесла багаты прыплод, зычайна адзначалася паметай і прысвячалася богу язычнікам. "Саіба" - вярблодзіца ці самка іншай свойскай жывёлы адпускалася на волю гаспадаром ці яго роднымі, калі чалавек вяртаўся дадому пасля доўгага і небяспечнага падарожжа, або выздараўлення пасля війскай хваробы. "Васіля" - самка, якая ацилілася цілатамі-блізнятамі пяць разоў запар. Яна прысвячалася язычніцкаму богу. Присвячэнне гэта заключалася ў тым, што не дайлі жывеліну, не стрыглі воўну, не скарыстоўвалі на работах. "Гамін" - саінец свойскай жывёлы, ад якога атрыманы вялікі прыплод. Яго не скарыстоўвалі ў работе і прысвячалі язычніцкаму богу. Усе гэтых забабоны (большасць арабаў да прыняція Ісламу былі язычнікамі), як несумішчальныя з Ісламам, Мухамед - пасланнік Аллага - рабучая асудаў і адкінуу.

- I04. Калі ім нахуць: "Прыдзіце ж да таго, каго вам прыслаў Аллаг, да Яго паслannіка прыдзіце", - яны адказваюць: "Хопіць нам таго, што мы знаходзім у нашых бацькоў!". Няўжо і тады, калі ў іх бацькоў не было ні разумення ні настаўлення (Аллага)?
- I05. О тыя, якія паверылі! Самі вы адказныя за свае души. Нё перашкодзіць вам той, хто зблудзіў, калі вы ідзеце дарогай простай. Да Аллага ўсе вернесяся і Ён скажа вам пра тое, што вы рабілі!
- I06. О вы, якія паверылі! Калі да каго-небудзь з вас прыдзе смертны час, при складанні завішчання свěдкамі ў вас павінны быць двое з вашай акругі, ці двое з іншых, не вашай веры (хрысціянне ці іудзей), калі вы падарожнічаецце ў чужых краях і вам пагражае небяспека смерці. Але калі вы ў сумленнасці іх не ўпэчмены, то затрымайце іх пасля малітвы (звычайна Аль Аср) і няхай клянуща імем Бога: "Сведчанне гэта не прадамо мы ні за лжую цену (даброт зямных), хача б і пайшло гэта на карысць нашым блізкім; і мы не скаваем гэтага сведчання, якое мы імем Бога далі, - інакш былі б мы, сапраўды, з грэшнікамі".
- I07. І калі б здарылася, што яны абодва заслужылі абвінавачванне ў граху, то двое другіх, больш дастойных, зоймуць іх месца, супроць якіх прэтэндуюць на спадчыну. І няхай клянуща імем Аллага: "Сведчанне, якое мы даём, больш справядлівае за сведчанне тых двух папяредніх. І мы не склусім, інакш былі б мы беззаконнымі".
- I08. Гэта - бліжэй да таго, каб яны давалі сведчанне пра яго крыведушта і баяліся таго, што пасля іх бажбы будзе зноў паўторана бажба. Бойцеся ж Аллага і слухайце, - бо Аллаг не вядзе народа распуснага!
- I09. У той дзень, калі пакліча Аллаг паслannікаў і скажа: "Які быў водгук (на заклікі вашыя)?". Яны адкажуць: "Гэтага мы не ведаем. Табе Адзінаму ўсе тайны адкрытыя".
- I10. І скажа Аллаг: "О Iса, сын Маріям! Успомні аб Маей міласці да цябе і маці тваёй, калі Я духам умацаваў цябе святым, каб і маленькім яшчэ ў калысцы, і дарослым ужо мужчынам ты

звяртаўся з прамовай да людзей. Пісанню і мудрасці цябе Я навучы, Евангеллю і Законам (Тора). І вось ты воляю Маёй з гліны стварыў выяву птушкі, дыхнуў на яе, і воляю Маёй яна стала жывою. І воляю Маёй ты вылечыў таго, хто нарадзіўся невідужчым. І хворага на прахазу ты вылечыў Маёй волай, і ажывіў Маёй волай памерлых. І вось Я утрымав сыноў Ісраіля, калі ты прыйшоў да іх з яўнымі доказамі. І тыя, якія не паверылі, сказаі: "Гэта лунае чардзеяства".

III. І вось Я абавязаў апосталам: "Паверце ў Меня і Майго пасланика!" Яны сказаі: "Паверым! Дай сведчанне, што мы цалкам падданыя!"

II2. Сказаі апосталы: "О Іса, сын Маріям! Ці твой Бог можа падаць нам трапезу (Застаўлены стол) з неба?" Ен сказаў: "Бойцеся Бога, калі мы паверылі!"

II3. Яны сказаі: "Мы жадаем (гэтай трапезы) пакаштаваць і супакоіць нашы душы, і будзем ведаць, што ты сказаў нам праўду, і гэтаму мы будзем сведкамі".

II4. Сказаў Іса, сын Маріям: "О Божа, Уладыка наш! Падай нам трапезу з неба, і стане святам яна, знакам ад Цябе для ўсіх: ад першага да апошняга з нас. Даруй нам пасілак, бо Ты ёсць найлепшы з тих, хто забяспечвае!"

II5. Адказаў Бог: "Сапраўды, Я гэта вам памлю. А хто з вас будзе пасля няверным, то Я, сапраўды, пакараю яго такой карай, якой не караў яшчэ ні аднаго з народаў".

II6. І скажа (у Дзень Суда) Аллаг: "О Іса, сын Маріям! Няўжо ты людзям казаў: "Меня і маці маю, акрамя Бога, прыміце Багамі!" "Хвала Табе", - адкажа Іса. "Як гаварыць мне тое, на што я не маю права? Калі б я казаў такое, Ты, напэўна, ведаў бы гэта, - Ты ведаеш, што ў маёй душы, і што у Цябе ў душы; бо Табе усе таямніцы адкрытыя.

II7. Я не казаў ім нічога, акрамя таго, аб чым Ты мне загадаў: "Пакланяйцеся Богу, Гаспадару майму і Госпаду вашаму!" Пакуль сярод іх я знаходзіўся, я быў сведкам аб іх. Калі ж Ты паклікаў мене да Сябе, Ты стаў над імі Назіральнікам,

бо Ты - сведка чаяму, што існуе!

118. Калі Ты пакараеш іх, бо яны ж - Твае рабы, а калі Ты да-
руеш ім, бо Ты магутны і мудры бязмерна!"

119. Сказаў Аллаг: "Гэта - Дзень, калі дапаможа праудзіым
іх праудзівасць. Ім - сады, дзе ўнізе цякуць рэкі, яны
там будуць знаходзіцца вечна". Аллаг задаволены імі, а
яны задаволены Ім. И гэта ёсьць вялізнае дасягненне!"

120. Аллагу належыць улада над небам і зямлю і над тым, што
ёсьць паміж імі. И Ен над усім усёмагутны!

Яшчэ ў канцы мінулага года я лічыў расейскую недзяржаўную прэсу ўзорам галоснасьці на былых савецкіх абшарах. Фактычнасьць, крытычнасьць, сур'ёзнасьць аналізу, дакладнасьць прагнозу - усе гэтыя якасці добрай журналістыкі відавочнага. Вядома, хапала і заганаў, але ўсё ж расейскім журналістам было чым ганарыцца. Ва ўсялякім разе ў парадунаныні з большасцю беларускіх "работнікаў пяра".

Але пачалася вайна ў Чачні, і нешта незразумелае для мяне стала адбывацца ў расейскіх газетах. Спачатку аб'ектамі рэпартажаў былі простыя людзі: жыхары Чачні (у тым ліку ня толькі рускамоўныя), расейскія салдаты, палонныя, зредку нават абаронцы Чачні. Пакуль федэральныя байцы штурмавалі Грозны, распаўсюджанай была тэма разбурэння гэтага горада. Хаця зауважу: інфармацыя аб тым, што менавіта расейскія самалёты і гарматы бамбяць ды абстрэльваюць мірныя будынкі, сустракалася вельмі рэдка. Маўляў, зразумела, хто гэта робіць.

Але чым далей ад Грознага рухаліся войскі, тым меншым рабіўся ручаёк навінаў з Чачні. Гудэрмес, Аргун, Ведзяно і Шалі - гэтыя назны разбураных і спаленых гарадоў наогул былі б невядомыя, калі б не кароткія рэпартажы па тэлебачаныні (зразумела, не па беларускім). Аднак, пачынаючы з сакавіка і да падзей у Будзёнавску, чачэнская тэма стала як бы нямоднай. Такое уражаныне, што рэдактараў маскоўскіх выданняў ці то запалохалі, ці то яны самі, як адданыя рыначнікі, разабраліся, што антываенная тэма падчас разгулу імперскіх настроў не надта спрыяе росту тыражоў.

Што ж тычыцца грамадзкае думкі, нагадаю, што спачатку найкія хістаныні ў бок чачэнцаў яшчэ назіраліся. Здавалася, вось-вось рух салдацкіх маці ўздыме такую хвалю пратэстаў, што кіраўніцтва Расіі вымушана будзе спыніць бойню. Але гэтага не адбылося. Жанчын з плакатамі і фотаздымкамі прапаўшых бязь вестак сыноў перасталі паказваць па тэлебачаныні, журналістамі не пускалі ў шпиталі (ці яны туды не імкнуліся). Усё часцей замест жыхароў у падвалах без съявитла, ежы і вады сталі браць інтервю ў чырвонатварных генэралаў, якія, седзячы ў бліндажах, абураўліся з

нагоды чарговага часовага перамір'я: маўляў, гэтыя паўзы толькі чачэнцам на карысць! І яны свайго дамагліся: недзе бліжэй да красавіка расейская прэса і электронныя СМІ прыйшлі да агульной думкі - посыпех чачэнскай кампаніі на ў мірных перамоўках, а ў найхутчэйшым завяршэнні яе вайсковымі сродкамі.

Вось калі выбухнуў Будзёнаўск. Вось чаму ён быў громам сярод яснага дня. Грамадзкасць Pace і ўжо расслабілася, ужо заблішчэла для яе перамога "над чачэнамі" і раптам ... такая параза! Згодзен, што кашчунна парадуноўваць колькасць ахвяраў у Чачні і Будзёнаўску, але ці ўзарвалася б такім жа гневам расейскае грамадзтва, калі б яму паказалі тысячи ахвяраў мірных жыхароў Чачні, загінуўшых ад расейскіх бомбаў?! Вельмі хацела-ся б верыць у гэтых гіпатэтычных гнеў і боль, але реч у тым, што гора Чачні не пакажуць так, як паказалі гора Будзёнаўска. У Крамлі няма дурных! Там вельмі добра ведаюць кошт такіх "карцінак" і паклапоцяца, каб іх не паказалі простым расейцам.

Будзёнаўск адбыўся пасля таго, як расейскія войскі пачалі выкарыстоўваць для захопу чарговага сяла Чачні мэтад татальнай вайны - папярэднє зынішчэнне ўсёй жылой зоны. Ахвярамі гэтай тактыкі сталі зноў жа мірныя жыхары - бежанцы з Грознага ды іншых буйных гарадоў рэспублікі, якія знайшлі прытулак у гасцінічных горцаў. Будзёнаўск і стаў адказам на бесчалавечную татальную вайну. Можна толькі зыдзіўляцца, што пакуль гэта адзін такі адказ... Але каб шчыра зыдзіўляцца, трэба, папершае, больш-менш валодаць праўдэйкай інфармацыяй, па-другое, слухаць і глядзець на толькі расейскае радыё і тэлебачаньне, пасля якіх усе мы нібыта пакрываємся коркай бяздушнасці. Чаму нам не спачуваць чачэнцам? Няўжо яны, сапраўды, усе бандиты, якія заслужылі Божую кару? Няўжо гэта ад нас хацела адыйсьці Чачня? Няўжо гэта нашу нафту зъбіраюцца ўкрасыцы? Не. Аднак нешта адбылося і ў съядомасці беларусаў. Чамусьці падзеі ў Чачні мы успрыялі досыць абыякава.

Толькі падчас падзеяў у Будзёнаўску наша цікавасць да чачэнцаў зноў паныясілася. "Комсомольскую правду", "Ізвестия", "Труд" у кіёсках было не купіць нават у 9 гадзін раніцы, некаторыя чакалі праграму расейскіх наўін больш, чым "Санта-Барбary". Кажу гэта з уласных уражанняў, але пераканана. Падзеі ў Будзёнаўску сталі для мяне нечым большым, чым праста вартым

журналісцай увагі фактам: яны закранулі тое пачуцьцё, якое называецца сорам. Першы яго ўкол я адчуў, калі ў "Комсомольской правде" прачытаў аб tym, як муж адной з заложніцаў "расчараваў" журналістаў, якім абязцаў арганізаваць інтэрвю з жонкай. Маўляў, яна зараз гаворыць зусім іншое, што патрэбна, яна бароніць сваіх захопнікаў-чачэнцаў і абвінавачвае салдат, якія штурмавалі шпіталь. Уяўляю расчараваныне маскоўскіх журналістаў, ад якіх рэдакцыя патрабавала аперацыйнага матар'ялу. Відаць, вымушаныя былі марнаваць час на новыя пошуки – не абараняць жа чачэнцаў, калі ёсія краіна іх праклінае. Але, пагадзіцеся, такое расчараваныне не магло ўзыніцца у журналістаў замежных краін. Наадварот, нечаканы паварот у адносінах паміж чачэнцамі і заложнікамі "цягнуў" на сапраўдную сенсацыю.

Яшчэ большую расколіну ў маіх асабістых меркаванынях пра вайну ў Чачні зрабіў спэцкарэспандэнт "Ізвестий" Валерый Якаў. У ягоным рэпартажы з Будзёнаўска "перавыхаваныне заложнікаў" было ўжо ня факцыкам, а лейтматывам артыкулу. Прапаную зазірнуць у рэпартаж В.Якава "Як гэта было", які зьявіўся ў газэце 23 чэрвеня.

Некалькі цытатаў: "Нас сегонашний штурм многому научил, – говорит сидящая рядом Светлана Елісеева, заместитель главного врача больницы. – Пули доставали не только у окон в кабинетах, но и здесь, в коридоре. Хорошо, хоть ребята чеченцы во время за-тащили в глухие участки детей и показали, как надо прятаться. Иначе погибло бы значительно больше людей".

..."Врачи рассказывали мне, как во время дневного штурма многие мужчины-заложники, увидев как рядом гибнут люди, умоляли чеченцев дать им оружие, чтобы отстреливаться от спецназа. Бессмысленный, жестокий и абсолютно проваленный штурм самым неожиданным образом сплотил террористов и заложников. На разных этажах мне довелось не раз услышать эмоциональные рассказы о том, как "наши ребята спасали от тех варваров и убийц". "Наши-ми ребятами" заложники называли террористов".

..."Покидая больницу, почти все боевики просили прощения у врачей и остающихся заложников за произошедшее. "У нас не было другого выхода, иначе бы эта война никогда не закончилась. Просните нас!" – говорили они. "Спасибо вам, ребята, берегите се-бя", – отвечали врачи и женщины-заложницы. Всё происходящее на-

поминало какой-то жуткий театр абсурда. Женщины, на руках которых шариковыми ручкамиими же самими были выведены собственные фамилии и адреса, чтобы в случае гибели труп не остался неопознанным, пожимали руки террористам, протягивали им сохраненные продукты и воду, а потом еще долго махали вслед нашей удаляющейся колонне".

..."Мегафон взял главный разработчик операции Асламбек Исмаилов и произнес: "То, что мы сделали в Буденовске, не является актом мести, мы вынуждены были пойти на такой шаг, чтобы остановить уничтожение нашего народа".

Канечне, чытач не павінен верыць на слова, якім бы шчырым гэтае слова ні падавалася. Тым больш, што самая ілжывая словы заўсёды вымаўляюцца шчыра! Таму і паўстае слушнае пытаньне: ці можна верыць людзям, якія абраў і шлях вайны, хоць яны і лічачь сваю барацьбу самай справядлівай?

Але "верыць ці ня верыць" - справа другасная, спачатку трэба мець інфармацыю. Крыніцай такой інфармацыі для мяне сталі шэсцьць відэакасэт, што патрапілі да нас у рэдакцыю. Яны запісаны ў Чачні, але не чачэнскімі апэраторамі, а тэлевізійчыкамі з CNN, Associated Press, Reuter, шматлікімі расейскімі тэлежурналістамі. Вядома, што ўсё, пачутае падчас гэтага 18-гадзіннага тэлемарафону, не ўмісціць і на два нумары газэты СВАБОДА. Я выкарыстаў толькі самыя, на мой погляд, балочныя сцэны, размовы. Цалкам адмаўляюся ад сваіх камэнтараў, чават прамаўчу там, дзе стрымацца зусім немагчыма. Услухаемся ж у гэтых галасы, многія зь якіх, мно здаецца, належачь ужо загінуўшым людзям.

Інтэрв'ю з двумя расейскімі палоннымі

Алзін: "Калі ўсе разам адмовіцца ад удзелу ў гэтай вайне, то могуць войскі і адвесці. Калі ж паасобку, то не. Ня ведаю, якім законам карыстаецца Ельцын, калі забівае тут мірных жыхароў. Бамбёжкі як у Афганістане".

Другі: "Хачу сказаць усім салдатам, якія наступаюць на Грозны: "Хлопцы, ня трэба гэтага рабіць".

Бараадаты чачэнец гадоў 40: "Я хачу быць незалежным, свабодным чалавекам. Я не за Дудаева ваю, я за сваю свабоду ваю".

Жыхарка Грознага: "Што ім трэба? Навошта яны бамбяць нас? Весь планічынка паразітая. За што яны наш дом бамбілі? Тут баеві-

коў няма і ніколі ё было".

Аслан Масхадаў, начальнік галоўнага штабу ўзброеных сілаў Чачні, сустракаецца з мацяркамі палонных: "Калі мы перавялі сюды палонных, вашых сыноў, хацелі тримаць іх у будынку гаўптувахты, але пацакалі. У той жа дзень гаўптувахту бамбілі. Яны хоцуць зынішчыць вашых сыноў".

Старая жанчына: "Навошта такую грамаду войска сюды прыцягнулі? Хіба мірна нельга было дамовіцца?"

Чачэнскі камандзір вяртае палонных: "Больш сюды не прыяджайце, толькі ў госьці можна".

Чачэнская старыя: "Прыпыніць нас здолее толькі Усявытні".

Расейская жанчына: "Салдацікам расейскія афіцэры морды б'юць, хто ня хоча ваяваць. Два іх пацаноў зь верталёта скінулі".

Джахар Дудаеў: "Па якіх жа стратэгічных аб'ектах ідуць бамбардзіроўкі? У ліку іх шпіталь вэтэранаў вайны і працы".

Дэпутат расейской Думы Віктар Шайніс: "Ідзе варварская вайна супраць свайго ж народу. Треба спыніць гэту бойню".

Леў Панамароў: "Ідзе бамбёжка, там знаходзяцца сотні параненых, у тым ліку і нашых салдат. Чачэнцы ставяцца да іх вельмі гуманна..."

Айцец Глеб Якунін: "Прэзідэнт, які стаіць са съвечкай у храме, крывадушны. Бо ён даў каманду, каб ішла бамбёжка... Але там тысячи апалчэнцаў, ім усё роўна не прайсьці".

Сяргей Кавалёў: "Расейскія танкі зынішчаюць усё, што перашкаджае іхнаму абрзору".

Шаміль Басаеў з'яўляецца да палонных: "Ваш урад вас не паважае. Навошта ж вас сюды ўводзілі? У вас не хапіла грамадзянскай мужнасці, каб ня ўдзельнічаць у гэтай вайне..."

- Нам загадалі.

- Загадалі? Вам загадаюць у родную маці страляць, вы і гэты загад выканаецце? Трыбунал? Дык таксама ж пад трыбунал пойдзецце. Навошта сюды прыехалі страляць, навошта?"

Абдула Асманаў, інжынер-будаўнік: "Мы прымусім расейскіх палонных аднавіць усё, што яны зруйнавалі. Мы будавалі гэтыя дамы, а іх прымусім аднавіць... У нас і інтэлігенцыя вясе, усе вяюць".

Параненая чачэнка: "Што я дрэннага Ельцину зрабіла? Чаму

ён так з намі абыходзіца? За што мірных жыкару ў бамбяць?

Ниужо ў Ельцина ўнука ў няма, за што ён маіх дзетак бамбіць?"

Інтерв'ю з маладым чачэнцам:

- Колькі вы яшчэ будзеце ваяваць?

- Пакуль іхныя войскі не пакінудь нашу зямлю. Нам тубляць няма чаго. Нашыя дзяды ваявалі, і мы будзем.

Інтерв'ю з партызанам! ў горах:

- Мы ня дома не таму, што нам там ня цёпла... Няхай Ельцин падумае, ці варта пасылаць танкі ў Чачню. Мы ягоных танкаў не баймся, нага справа іх зынішчадзь.

Джахар Дудаеў: "У Расеі ня ведаюць, што яны тут робяць, як дзейчічаюць. Нават ніхто загадаў Грачова не выконвае. Ніхто не тримае свайго слова, ні ў войску, ні ў палітычным кіраўніцтве. Ідзе сапраўдная агресія, пры гэтым пытаньне ставіцца такім чынам, што ахвяры агресіі павінны скласці зброю і пагадзіцца на фізічнае зынішчэнне. Мы ім аддаем палонных проста так. І салдат, і афіцэраў. Яны нашых палонных зьбіваюць, скідваюць з веरталётаў, вымываюць ім залатыя зубы..."

Стара чачэнка: "Навоста рускіх жыкару ў забіваюць" Нас, чачэнцаў, забівай, іх не чапай, яны пры чым?"

Маладая чачэнка з аўтаматам: "Мы ня хочам вайны, нам яе навязалі, але калі вайна пачалася, мы будзем ваяваць з гонарам".

Аўтарханаў: "Пытаньне не стаіць аб зынішчэнні народа. Пытаньне аб адхіленні Дудаева ўлады, і мы гэта вітаем".

Расейская жанчына з Сыктывкара: "Свайго сына я знайшла ў. Грэзным, яго разам з іншымі палоннымі трымалі ў падвале. Потым перавялі сюды, у Шалі. Баевікі гэта зрабілі вельмі акуратна, бяз стратаў... У нас зараз надзея толькі на чачэнскіх баевікоў, расейскія ўлады нам не дапамагаюць".

Жанчына з сынам: "Чачэнскі народ - гэта дэйүны народ, у яго нам яшчэ гавучыца дабрині і гасціннасці. Майго сына яны адпусцілі, людзі добрыя дапамаглі. Хто дапамог? Шарыф Исмаілаў".

Шарыф Исмаілаў: "Сорамна нам усім. 250 мільёнаў, а ня можам слыніць гэтую вайну, ня можам слыніць двух-трох чалавек. Сорамна... Вось у мяне зараз проблема, як гэтага хлопчыка з маці адсюль вывесці? Праз чачэнскія атрады мы пройдзем, а як прыйсьці праз расейскія?"

Расейская жанчына: "Тут мясионых жанчын амаль не засталосі. Але дэйуна, мы ходзім тут столькі дзён, і ніводзін чачон з аўтаматам, са зброяй да нас не чапляеца. А стары людэй ўё пытаюцца, ці ёсьць нам дзе пераначаваць і запрашаюць да сябе".

Самед Хасан: "Калі застануся жывым, пад зямлёю знайду тых лётчыкаў, што бамбілі маю Чачню. Ніколі ў мяне міру зь імі ня будзе. Жанчыны, дзеці стаяць, а яны на іх бомбы кідаюць. Што гэта, калі не фашызм?"

Чачэнскі баявік: "Вось толькі гэты аўтамат атрыманы ад міліцы! Усю іншую зброю для нашага атраду мы купілі ў расейскіх вайскоўцаў. Яны тут не для таго, каб наводзіць парадак, а каб забіваць, марадзёрстваўваць ды зброяй гандляваць".

Расейская жанчына: "Я нарадзілася пад Омском, а жыла тут, мой муж - чачэнец. У мяне троны сыны, яны былі студэнтамі, а цяпер нія ведаю дзе. 28-га лютага нас бамбілі, мяне паранілі. Цяпер жыву тут, у чужых людзей, бяз дома, бяз родных. Мнё сорамна за расейскіх салдат, якія бяздушныя, у іх няма Бога, няма нічога съвятога".

Чачэнка Аза: "З гэтymі салдатамі міру ніколі ня будзе. Яны ўсе марадзёры. Кватэры нашыя рабуюць, набіваюць валізы і ўсё вывозяць. 90% жыхароў Чачні зноў выберуть прэзідэнтам Дудаева, а зброю не адладуць, бо калі гэта аддаць, то ўсіх арыштуюць".

Маладая чачэнка з Грознага: "Нам кажуць: вяртайцеся ў Грозны. А куды вяртацца? Там ўсё разрабаванае, дэ́веры выламаныя. Што нія могуць вывезыці, зьнішчаюць з аўтаматаў. Я паехала паглядзець на скло кватэру на вуліцы Гвардзейскай і сама бачыла, як салдаты грузілі поўную машину тэлевізараў. З усёй вуліцы сабралі".

Чачэнка сярэдняга ўзросту: "Кажуць, мы ўсё адновім. З чаго яны адновяць? У іх саміх заводы стаяць, людэй галадаюць, настайнікі бастуюць, а яны ўсё тут парушылі і кажуць - адновім. Съмешна!"

Расейская жанчына: "Гэта ідзе пагалоўнае зынішчэнне. Нас увесь дзень чатырма самалётамі бамбілі. Што гэта такое?.. Ніякага Аўтурханава ці Хаджыева ня выберуць, хто за імі пойдзе? Я скажу нават так: пакуль апошні расейскі салдат з Чачні ня пойдзе, міру тут нія будзе".

Чачэнка ў шпіталі разам з параженай дэйчынкай: "Яны трапі-

лі пад бамбёкку, калі ехалі з Грознага. Маці і 12-гадовы хлопчык загінулі, а гэтая дзяўчынка застылася, але яна быз ножак. У тым грузавіку загінула II чалавек. Хто вінаваты ў вайне? Расея вінаватая і апазіцыя вінаватая. Больш ніхто".

Цялка параненага чачэнца пытаўца: "Вы таксама трапілі пад бомбу?"

- "Не, я гэтых свалачей хадзіў зьнішаць. Гэта ня хадзі!, гэта звяяры. З кім яны ваюць? Зь дзецьмі ды з жанчынамі? Учора ўесь дзень бамбілі сяло, дарогі, бежанцаў. З кім яны ваюць? Іх трэба ўсіх сабраць і спаліць. Спаліць".

Цялка параненая маладая жанчына: "Мы паехалі з мужам забраць карову, але прыляцеў верталёт. Мы хаваліся на могілках, і там ён мяне параніў у бок і ў руку, вельмі глыбока. Потым да вечара сядзелі ў яме з водой, а верталёт усё лётаў і стралгую".

Расейская дзяўчына: "Я тут нарадзілася і вырасла. У нас ніякіх сварак з чачэнцамі не было. Калі я ўбачыла, што тут вырабляюць салдаты, я выгашыла дапамагаць чачэнцам. Я медсистра.

Тут у атрадзе і моя настаўніца, якая вучыла мяне чачэнскай мове".

Чачэнка з аўтаматам: "Так, я гэтая настаўніца. Мой малы сын далёка ад Чачні, я пасльепа яго адвезьці і зараз ваю. Пытаўся ў вас: што іх прымушае бамбіць мірных жыхароў? Учора ўесь дзень бамбілі Ведзяно. Навошта?"

Расейская жанчына з аўтаматам: "Мой сын у Чачні загінуў, яго кінулі на штурм вакзала ў Грозным. Ненавучанага, неабстралінага. Ён загінуў па він расейскіх палітыкаў, і я вырашила за яго помсьціць. Узяла ў рукі зброю і змагаюся разам з чачэнцамі, пакуль апошні салдат адскочымя пойдзе. Я заклікаю ўсіх жанчын, чые сыны тут загінулі, не чакаць кары Божай, а помсьціць самім. Я ўжо не разьлічуваю на грамадзкую думку ў Расеі, трэба самім сцяняць гэтых палітыкаў".

Шайль Басаев (адказвае на пытанні расейскіх жынчын): "Я рэдаю пра гэты выпадак. Гэта было падчас перамір'я. Толькі снайперы з двух бакоў стралілі, але баёў не было. Гэты бэтээр прайлоў ужо нашу першую заслону, яго прапусцілі, але ён не спініўся, і калі другой заслоны яго зьнішчылі. Там усе загінулі. У ім знайшлі 4 дакументах два жансція пярсыёнкі і залаты акры ваўлены зуб. Вось чым займаліся ватыя сыны".

Старая чачэнка зь сяла Германчук! "Нас другі раз вы яляюць. У Сібіры ўжо былі, зараз зноў. Кожны дзень па пяць шэсцьць самалётаў на нас бомбы кідалі, яшчэ калі Грозны бралі. А Шалі бамблі яшчэ І сінегня, Аргун бамблі 30 лістапада".

Жанцына: "Дзе генэрал Лебедзь, які крычаў, што вырве глістку ў Грачова, калі будуць масавыя пахаванні? Дзе ён? Ваенны лётчык па тэлевізоры кажа, што яны жыхароў не бамблі. Вось малая дзяўчынка гэта ўбачыла і кажа: "Калі такі вялікі дэядзя так хлусіць, то каму верыць?"

Аслан Масхадаў: "Вайна толькі пачынаецца. Мае салдаты на другім этапе вайны сталі больш дысыплюіваванымі. А ў гарах можна ваяваць шмат гадоў..."

Такімі грознымі словамі я вымушаны закончыць гэтае доўгасцьцю вайны на дзеля таго, каб некага напалохаць. Сапраўды, шостая касэта заканчваецца інтэрвю з начальнікам галоўнага чачэнскага штаба. Знаходзіцца ён у гарах, калі будынку пад шатром з маскіровачнай сеткі і галінаў. Бачыць, што чачэнскі бок добра падрыхтаваўся да партызанскай барацьбы, што слоў на вечэр чачэнцы ня кідаюць.

А што новага ў расейцаў? Галоўная наўіна - указ прэзідэнта Ельцина, які "прышлі ў" расейскія войскі да чачэнскай зямлі. Калі нагадаць патрабаванні чачэнцаў аб вывадзе войскаў, то гэты ўказ робіць пеўнамовы, якія вядзе зараз урад Расеі з прадстаўнікамі Джакара Дудаева, па-сутнасці безсэнсцкімі. Но пакуль расейскае войска не пакіне Чачню, чачэнцы ніякіх пагадненняў не падпішуть і на "нулявыя" варыянты ня пойдуть. А гэта значыць, што "невядомая вайна", сэнс якой бачыцца мене ў зынішчэнні Чачні, непазыбежна адновіща...

Алег Грузьдзіловіч

"Свабода", 7 ліпеня 1995 г.

ТРАГЕДИЯ В БУДЕННОВСКЕ

До 14 июня 1995 г. в Беларуси мало кто слышал про город Будённовск. До 1920 г. это было село Святой Крест, в 1920-1935 и 1957-1973 Прикумск, город, районный центр в Ставропольском крае, на р. Кума. 54 тыс. жителей (1987). Железнодорожная станция. Производственное объединение "Ставропольполимир", лентоткацкое производственное объединение, предприятия пищевой промышленности. Основан в 1799 г., переименован в честь С.М. Буденного. Вот что можно прочитать в несколько устарелом справочнике.

Телевидение и радио сообщили, что в этом городе дудаевцы захватили заложников. Погибло много людей – мужчин, женщин, детей. Казаки, журналисты, политические деятели разного уровня принялись самими крепкими словами поминать мусульман, их веру и обычай. Но вера мусульманская и обычай мусульманские, основанные на Святом Кур'яне и Сунне, категорически против взятия заложниками безоружных людей. Нарушать мусульманские правовые законы – Шариат – и оставаться мусульманином – это несовместимые вещи.

Каким же образом чеченцы превратились в насильников? На протяжении многих десятков лет коммунисты боролись с религией, в том числе и с мусульманской религией на Кавказе. Преследовали, помещали в тюрьмы и концлагеря священников, запрещали собираться мусульманам и молиться, слушать поучения о мусульманской вере и мусульманских обычаях. В 1943 году чеченцев под конвоем выселили из родных мест, а тем, кто каким-то образом остался, досталась еще более страшная доля – они были убиты, а то и заживо сожжены „славными чекистами“.

Не из учебников по истории Коммунистической партии, не из школьных учебников по истории, но люди знали, что взятие заложников широко практиковалось во время гражданской войны. Нередко в газетах публиковались фамилии людей, взятых советской властью заложниками. Во время похода Деникина на Москву, когда кавалерийский корпус Мамонтова был уже под Тулой, большевики напечатали список заложников, которые будут расстреляны при наступлении беляков на город. Многие белые офицеры нашли в этих списках фамилии своих родни и близких. И дрогнули белогвардейцы, не пошли на штурм города. Советская власть была спасена.

Взятие заложников – это совсем не рыцарское ведение войны.

Если уж воевать по-рыцарски, то прежде всего необходимо объять войну противнику, воевать с противником одинаковым оружием. Могучая держава, имеющая армию, превосходящую армию противника в сотню раз, космические средства слежения, космические средства связи, авиацию, ракетные установки, танки и воздеходы, морскую пехоту Североморского и Тихоокеанского флотов, опытных командиров, награжденных Золотыми Звездами за выполнение интернационального долга в Афганистане, т.е. абсолютное превосходство в силе против чеченцев. Немало значит и то, что правительства западных стран не поддержали чеченский народ в борьбе за независимость, ибо ныне могучие и кичащиеся своими демократическими законами страны еще недавно строили и расширяли свои государства, уничтожая коренных жителей земель, на землях которых найдены нефть и другие полезные ископаемые, на полях которых родится пшеница, кукуруза и хлопчатник. Даже очень-очень христианские страны, которые ведут беспощадную войну с католиками-христианами, а мусульманские страны - соседи России - ведут войну с курдами-мусульманами, вина которых состоит лишь в том, что они хотят вольно жить на земле, на которой живут уже более двух тысяч лет и которая дарована им Аллахом.

Оправдать людей, захвативших заложников 14 июня в Буденновске, нельзя. Помочь горю тех, кто потерял в этой кровавой драме своих родителей, детей, супругов - невозможно. Может быть эти жертвы надоумят воюющие стороны продлить перемирие и вовсе прекратить войну.

Пусть молятся Аллаху мусульмане за примирение на Кавказе. Пусть молятся христиане Богу, чтобы он надоумил руководителей России уйти из Чечни, чтобы русские родители, отправляя сыновей на воинскую службу, встречали их живыми, а не в цинковых гробах.

Но случится лишь то, что уготовано Богом.

ДОБРАЯ ТРАДЫЦІЯ

У татараў-мусульман з даўнішніх часоў захавалася добрая традыцыя – ўшаноўваць памяць сваіх продкаў. І рабілася гэта раней, і працягваеца яна цяпер шляхам наведвання нашчадкамі мізараў (мотілак), дзе пахаваны іх прадзеды, дзяды і бацькі. У апошніяе дзесяцігоддзе на мізарах збіраецца ўсё больш і больш людзей, і гэта радуе, бо людзі, началі вяртацца да свайго нармальнага стану – успамінаць і ўшаноўваць не толькі сваіх бліжэйшых родзічаў, але і больш далёкіх. Гэта ўзбагачае іх унутраны свет сённяшніх людзей, дапамагае шырэй і больш аб'ёмна ўспрымаць цяперашніяе жыццё і сувязь паміж людзьмі і гістарычнымі падзеямі.

Нядаўна (27.05.1995) вялікі з'езд татараў-мусульман адбыўся на мізары Відзскага джаміята, які знаходзіцца за 3 км ад гародскога пасёлка Відзы Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці. Мізар знаходзіцца ў канцы татарскіх земляўладанняў, якія царскія ўлады калісьці адабралі ў татараў, каб пакараць іх за ўдзел у паўстанні за вольнасць і незалежнасць. Хоць мізар і не агароджаны, але ўтрымліваецца ў добрым стане.

З самага ранку да яго пацягнуліся людзі, хто пешшу, а хто ў аўтамабілях. Былі тут мусульмане не толькі з Відз, але і з Глыбокага, Маладзечна, Бягомля, Браслава, Шаркоўшчыны, нават з Літвы – з Вільні і са Свянцяніем. Усе прынеслі з сабою садагу, якую раздавалі прысутным і для тых, хто не мог прыйсці на мізар, каб памянать сваіх родных. З удзелам асоб, навучоных па-мусульманску, чыталі Ясін і адпаведныя дуа, "давалі сялям" над магіламі родных.

У прысутнасці многіх сведак быў дадзены "азан" пяцігадовай дзяўчынцы Радкевіч Соф'і (Саманце), мама якой Танзіля вельмі хадзела, каб яе дачка расла мусульманкай.

Затым быў праведзены кароткачасовы сход, на якім было паведамлена аб спраўах Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання, аб проблемах і цяжкасцях станаўлення і адраджэння, была раздача мусульманскай літаратуры, у тым ліку часопісы "Аль-Іслам" і "Байрам". Былі разгледжаны таксама пытанні, якія датычалі дзейнасці адроджанай мусульманскай абшчыны ў Відзах. Прынялі рашэнне, што

такія з'езды на мізары ў Відзах трэба праводзіць штогод у апошнюю суботу месяца траўня (мая).

Праз два тыдні (10.06.1995) падобны з'езд адбыўся на мізары ў Амбрасавічах, што за 12-14 км'ад горада Глыбокага Біцебскай вобласці. І сюды таксама з'ехаліся многія татары, акрамя глыбоцкіх былі татары з Докшыцаў, Маладзечна, Шаркаўшчыны, з Свянцянью (Літва). Гэты мізар існуе з пачатку 20 стагоддзя (у адным з нумароў "Байрама", дзе было надрукавана пры глыбоцкіх татарапі, напісана пра тое, як выбіралі месца спачынку для прыгаджан Глыбоцкага джаміята). Ап горада даволі далёка, дабіраліся людзі, хто як мог. Займаліся тут тым жа самым, што і на іншых мізарах – упаратавалі магілы сваіх родных, раздавалі садагу, "давалі сялям", чыталі Ясін. Прыветна адзначаць, што прыехалі на мізар і старэйшия глыбоцкія мусульманіны – Сулейман Гембіцкі і Сулейман Мейшутовіч.

На сходзе, які адбыўся ў завяршэнне з'езда, былі разгледжаны пытанні дзейнасці Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання і перспектыва ўтварэння мусульманскай абшчыны ў Глыбокім. Са скрухай было адзначана, што выбраны два гады таму Савет абшчыны не змог аформіць афіцыйную регістрацыю абшчыны ў сувязі са смерцю выбранага старшынёй Савета Ісмаіла Канапацкага. Таму менавіта цяпер на сходзе 10 чэрвеня быў выбрана новае кіраўніцтва Савета мусульманскай абшчыны, у якое ўвайшлі: Аляксандр Мількамановіч – старшыня, Давыд Канапацкі – намеснік старшыні, Роза Якубоўская – сакратар.

Былі даны наказы новаму кіраўніцтву па будучай дзейнасці, выказаны пажаданні па наладжванні працы на карысць адраджэння мусульманскай веры і мусульманскіх традыцый. І тут было прынята рашэнне, што ў Амбрасавічах (Глыбокім) такія з'езды будуть праходзіць штогод у другую суботу чэрвеня месяца. І далей з'езды будуть у Докшыцах – у апошнюю суботу ліпеня, а ў 1995 г. з'езд адбудзеца ў Даўбуцішках – 4 жніўня (пятніца), у Ашмянах (Ластаў) – 30 чэрвеня (пятніца), у Свянцянах (Швянчонас у Літве) – 19 жніўня (субота). Пасля кожнага такога з'езда людзі раз'яджаюцца з пасвятленымі тварамі, духоўна ўзбагачанымі, з раздумам аб чалавечым жыцці, аб тым, што дробязнае, а што важнае, вечное, што трэба перадаць сваім нашчадкам, што трэба рабіць. Хай дапаможа Вялікі Аллаг у наших добрых намерах і справах!

Ісмаіл Александровіч

31 мая 1995 года наступіў новы I4I6 год (па луннаму календару). Гэтай знамянальнай даце былі прысвечаны сходы і набожэнствы татараў-мусульман. Традыцыйна сабраліся ў першую пятніцу Новага года (2 чэрвеня 1995 г.) мусульмане з гарадоў і мястэчак Беларусі на старым мізары каля разбуранай мячэці ў вёсцы Лоўчыцы (недалёка ад Навагрудка). Адбылося ўрачыстае набожэнства (намаз) у памяць нашага прарока Мухаммеда (мір і міласць Аллага яму). Імамам быў Сюлейман Рафаловіч, музэдзінам Мустафа Шабановіч (абодва з Іўя). Маліліся таксама мусульмане за душу Эуліі Кунтуся і ўсіх мусульман, пахаваных на лоўчыцкім мізары. Мір ім, міласць Аллага і яго благаслаўленне.

إِنَّ اللَّهَ فِي أَنْتَ لَهُ ذَا بِعْدُونَ (Инна Аллагу, уа інна ілейгі раджыун).
Аллагу належым, да яго вяртаемся.

Рэдакцыя квартальніка папрасіла нашу добрую мусульманку, якая жыве ў Менску, а родам з Навагрудка, запісаць імёны і прозвішчы (фаміліі) тых мусульман, якія наведалі мізар у Лоўчыцах, што каля Навагрудка. Мы разумеем, што папрасіць скласці такі спіс лёгка, а выкананць цяжка. А ў чым цяжкасць? Проста падыйсці да чалавека і запытаць, адкуль ён ці яна, як прозвішчы і як яго пісаць, як імя па пашпарту і па азану. Нічога складанага, калі не лічыць тое, што чалавек падумае: "Няўжо ты не ведаеш маё прозвішча, я ж цябе бачыў некалькі разоў на гэтым месцы. А імя маё азаннае Мустафа, а па пашпарту Сцяпан. Так што скласці спіс, растлумачыць для чаго ён, гэты спіс, знайсці час, калі падыйсці (бо ў час малітыў нельга адцягваць чалавека да размоў), а там, глядзіш, і разышліся, раз'ехаліся людзі. Амаль штогод наша мусульманская ўмма, ды і не толькі ўмма, а і джаміят (парафія) маюць вялікую ўтрату - смерць мусульманіна ці мусульманкі. Тыя, хто засталіся жывымі, яшчэ могуць памаліцца за душу памерлага. А каб гэта зрабіць як след, трэба ведаць азаннае імя чалавека і азаннае імя маці чалавека. Дык паспяштайце, каб вашы супляменнікі-татары і мусульмане ведалі самае неабходнае пра вас.

Старалася выкананць просьбу "Байрама" Ліля Канарская, якая родам з Навагрудка, а жыве з сям'ёю ў Менску. Дзякую ёй за вя-

лікія клопаты, а тых, хто не быу запісаны па нейкіх прычынах,
просім даслаць звесткі пра сябе ў рэдакцыю "Байрама". Дай Бог
сустрэцца з вамі нашаму карэспандэнту і ў наступным годзе
(1417 Хіджра).

МІЗАР У ЛОЎЧЫЦАХ НАВЕДАЛІ

МУСУЛЬМАНЕ З НАВАГРУДКА:

Альміра АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Іосіф АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Ліля АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Мар'ема АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Ева БАГДАНОВІЧ,
Роза БАГДАНОВІЧ,
Марыя КАЗАКЕВІЧ,
Сцяпан КАЗАКЕВІЧ,
Эмма ЛЕВЕДЗЬ,
Ганна МУРЗІЧ,
Маня ПАЛТАРЖЫЦКАЯ,
Сцяпан ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Ліма РАФАЛОВІЧ і яшчэ адна
Ліма РАФАЛОВІЧ,

Аміня РЫЗВАНОВІЧ,
Айя СМОЛЬСКАЯ,
Аніфа СМОЛЬСКАЯ,
Ліля СМОЛЬСКАЯ,
Сцяпан СМОЛЬСКІ,
Алег ТАЛЬКОЎСКІ,
Алі ШАГІДЭВІЧ,
Ліма ШАГІДЭВІЧ,
Галія ШЧАНСНОВІЧ,
Мацей ШЧАНСНОВІЧ,
Мар'ема ШЧАНСНОВІЧ,
Сцяпан ШЧАНСНОВІЧ,
Мар'ема ЯКУБОЎСКАЯ,
Таня ЯКУБОЎСКАЯ
і іншыя, чыхіх імёнаў
мы яшчэ не ведаем.

©

МУСУЛЬМАНЕ З ГУЯ

Барыс АБРАМОВІЧ,
Аляксандр АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Барыс БАГДАНОВІЧ,
Хадзіджа БАГДАНОВІЧ,
Давід ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Фаціма ПАЛТАРЖЫЦКАЯ,
Эльвіра РАДКЕВІЧ,
Роза РАФАЛОВІЧ,
Сулейман РАФАЛОВІЧ,
Халіма РЫЗВАНОВІЧ,

Фаціма ХАСЯНЕВІЧ,
Айша ШАБАНОВІЧ,
Ісмаїл ШАБАНОВІЧ,
Мустафа ШАБАНОВІЧ,
Фаціма ШАБАНОВІЧ,
Галіна ШЧУЦКАЯ,
Джаміль ЯСІНСКІ,
Марат ЯСІНСКІ,
Танайля ЯСІНСКАЯ
І іншыя, чых імёнаў
мы яшчэ не ведаем.

Аміня АЛЕКСАНДРОВІЧ – з БАРАНАВІЧ,
Аляксандр ЯКУБОЎСКІ – са СМІЛАВІЧ

МУСУЛЬМАНЕ З МЕНСКА І НАВАКОЛЛЯ

Тамара АБРАГІМОВІЧ,
Ісмаїл ВАРАНОВІЧ,
Ібрагім КАНАПАЦКІ,
Алі КАНАРСКІ,
Алена ЛІСЦКАЯ,
Аляксей ПАГОЎ,
Мустафа ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Барыс РАДКЕВІЧ,

Ліля ТАЛЬКОЎСКАЯ,
Сабіна САВАЛЕЎСКАЯ,
Шахмінур САЙГАФАРАВА,
Анжаліка ТУСКРЭВА,
Сяргей ШУНКЕВІЧ,
Сямён ЯСІНСКІ,
Амір САІГАФАРАЎ

ДРУГАЯ МІЖНАРОДНАЯ НАУКОВА-ПРАКТИЧНА КАНФЕРЕНЦЫЯ

19-20 мая у Мінску праходзіла міжнародная наукова-практична канферэнцыя "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі", прысвячаная 600-годдзю пасялenia татар на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы (Вялікага княства Літоўскага). Яна была арганізавана Беларускім згуртаваннем татараў-мусульман "Аль-Кітаб" разам з Мусульманскім рэлігійным аб'яднаннем Рэспублікі Беларусь, Міністэрствам культуры і друку Рэспублікі Беларусь, Акадэміяй Навук, Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў, Згуртаваннем беларусаў свету "Бацькаўшчына", республіканскім цэнтрам нацыянальных культур, сусветным кангрэсам татараў, Беларускім педагогічным універсітэтам і Беларускім універсітэтам культуры.

Гэта была ужо другая міжнародная канферэнцыя, якая праводзіцца ў нашай рэспубліцы ў рамках 600-годдзя татарскага асадніцтва на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы, распачатага пры Вітаўце Вялікім. Пра першую канферэнцыю, што прыйшла ў канцы сакавіка 1993 года, мы ужо паведамлялі (гл. квартальнік "Байрам", 1993, № 1-2, с. 26-29).

У актавай зале Дома ветэранаў (г.Мінск, вул. Я.Купалы, 21) сабраліся вучоныя Беларусі, Літвы, Польшчы, Крыма, Чатарстана, Масквы, Санкт-Пецярбурга, Калінінграда, Венгрыі, Швейцарыі, ЗША, Турцыі, Егіпта, Нігеріі, прадстаўнікі пасольстваў замежных краін, грамадска-культурных аб'яднанняў Беларусі, делегацыя мусульманскіх абшчын з Беларусі, беларускія і замежныя студенты.

З прывітальным словам да удзельнікаў канферэнцыі выступілі дыректар Беларускага Інстытута навукі і мастацтва у ЗША Вітаўт Кіпель, пасол Турецкай Рэспублікі ў Беларусі пан Тансу Акандан, намеснік старшыні сусветнага кангрэса татараў Таміна Бекцімірава, старшыня Беларускага згуртавання шляхты Анатоль Грыцкевіч, старшыня мусульманскага рэлігійнага саюза ў Польшчы Раман Сабалеўскі, старшыня Беларускага клуба "Спадчына" Анатоль Бэлы, прэзідэнт Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб" Абу-Бекір Шабановіч, гості з розных рэгіёнаў Беларусі і іншых краін.

З вялікай цікавасцю былі заслужаны і аблімеравены даклады прафесараў Х.Александровіча "На царністым шляху да ведаў (на прыкладзе клецкіх татараў)", І.Абдулаева "Канфесійныя сувязі татар Беларусі, Літвы, Украіны і Польшчы з Таўрыческім магаметанскім духоўным упраўленнем у сярэдзіне XIX стагоддзя", П.Сутэра (Цюрых) "Ці Існаваў пераклад Кур'ана (тэфсір) на беларускую мову?", Э.Лофе "Да пытання пра ўдзел татараў у Вялікай Айчыннай вайне на тэрыторыі Беларусі", Л.Лыча "Беларуская нацыянальная ідэя ў творах С.Х.Александровіча", А.Гіруцкага "Імя творцы Сусвету як аснова светапогляду", М.Крамароўскага "Усходне-крымскі паясны набор першай палавіны XX стагоддзя", Л.Побалія "Беларусь і краіны Усходу: аналіз археалагічных знайдак на тэрыторыі Беларусі", кандыдатаў гістарычных навук С.Думіна "Культурна-моўная інтэграцыя татарскага насельніцтва зямель Вялікага княства Літоўскага", І.Канапацкага "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі: стан і перспектывы", А.Смоліка "Асаблівасці ўтварэння татарскага шляхецкага саслоўя ў Вялікім Княстве Літоўскім", І.Канановіча "Крымскія паслы і ганды ў Вялікім Княстве Літоўскім (1492-1501 гады)", В.У.Навіцкага, В.Грыгор'евай, А.Філатавай "Мусульманства сярод іншых канфесій на Беларусі (канец XVIII - пачатак XIX ст.), Ш.Бекцінеева "Татарскія манеты ў гравірованым абарачэнні Вялікага Княства Літоўскага", Г.Александровіч-Мішкінене "Варажба татараў у культуры Вялікага Княства Літоўскага", кандыдатаў філалагічных навук У.Свяжынскага "Цюркскія і арабская мовы ў моўнай сітуацыі Вялікага Княства Літоўскага", В.Шура "Татарскі след у беларускай анатоміі", журналістаў Я.Кіммеля "Этнакультурныя ўзаємасувязі татараў і яўрэяў", М.Багадзяжа "Гераічныя постаці беларускай і татарскай мінуўшчыны. Якуб Ясінскі", паэта Я.Гучка "Наибольш пашыраныя цюркізмы ў беларускай мове", сапраўднага члена географічнага таварыства М.Маліноўскага "Цвярозасць - неад'емная рыса татараў-мусульман", галоўнага рэдактара квартальніка "Байрам" Я.Якубоўскага "Новае пападанне слоўніка энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы", аспіранткі Л.Леонавай "Уклад Смольскіх у развіццё беларускай музичнай культуры", студэнтаў А.Курылы "Смілавіцкія татары. Спроба сацыялагічнага даследавання", З.Канапацкага "Навагрудскія татары - ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны і іх сем'і - усяго 70 дакладаў і паведамленняў".

На другі дзень работы канферэнцыі на месцы разбуранага татарскага мізара (кладбішча) адбыўся мітынг і сімвалічнае за-кладка мячэці. Удзельнікі канферэнцыі прынялі шэраг дакументаў звароты "Да презідента Расійскай Федэрациі і Чечэнскай Рэспублікі", "Да прэзідэнта і Урада Рэспублікі Беларусь", Заяву "У Арганізацыю Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, науки і культуры (ЮНЕСКА)". У апошнім дакуменце гаворыцца: "У 1997 годзе татары Беларусі, Літвы і Польшчы будуць адзначаць своеасаблівы юбілей - 600-годдзе пасялення на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы. У сваёй гісторыі мы перажылі перыяды спаду і ўздыму, ганення і росквіту, многіх войнаў і нягод. Але народ выстаяў, вижыв, захаваў сваю веру, зычай, традыцыі. У гады таталітарнага режиму, асабліва пасля Другой сусветнай вайны, на Беларусі быў разбураны амаль усе мячэці. Захавалася толькі адна дзейная мячэць у г.п. Ічее (Гродзенская вобл.). На мяжы знікнення мусульманскай рэлігіі на Беларусі, якая амаль 600 гадоў дапамагала татарам Беларусі захавацца як асобнаму этнасу. Такі стан беларускіх татараў ускладняеца тым, што і наша дзяржава, Рэспубліка Беларусь перажывае складаны перыяд эканомічнага развіцця і нічым не можа дапамагчы нам, татарам, у працесе нашага адраджэння. Улічваючы складанасць нашага цяперашняга становішча і з метай захавання вельмі своеасаблівага этнасу ў географічным цэнтры Еўропы канферэнция звяртаецца з просьбай у ЮНЕСКА аказаць магчымую матэрыяльную, гуманітарную і іншую дапамогу ў час, які яшчэ застаўся да 600-годдзя з тым, каб даць добры імпульс народу, які амаль знікае. Мы ўскладаем вялікія надзеі на ЮНЕСКА і ў тым, што будзе прыцягнута ўвага народаў свету да нашай праблемы і на дапамогу ў арганізацыі і Удзеле у самім юбілее". Наступную, юбілейную канферэнцыю па гісторыі і культуры татар нашага регіёна, мяркуеца правесці ў Мінску ў канцы 1997 года.

I.Канапацкі

"ДАЙ БОГ, КАК КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛІБІЎ БЕЛАРУСЬ,
ЯК ГЭТЫ ТАТАРЫН. ДАЙ БОГ!"

Яны жывуць побач з намі ў многіх населеных пунктах Беларусі. У Мінску і Гродне, у Навагрудку і Іўі, у Слоніме і Клецку, у Смілавічах і Беразіне... На Беларусі татары прадстаўлены асобай этнічнай групай, якая паводле перапісу 1989 года налічвала дванаццаць з паловай тысяч чалавек.

На тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага продкі беларускіх татар з'явіліся ў канцы ХІУ стагоддзя. У выніку паспяховага падходу вялікага князя Вітаўта і хана Тахтамыша пад Азоў у 1397 годзе на Беларусі была паселена вялікая колькасць татар: каля Вільні, у Лідскім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім паветах. Яны атрымалі правы грамадзянства. Значная колькасць палонных пасялялася таксама ў наваколлі Клецка і ў Мінску, дзе яшчэ на пачатку XX стагоддзя існавала Татарская слабада (цяпер раён вуліцы Гвардзейскай).

Цікава, што большую частку беларускіх татар складалі ваеннаслужачы (земяне), якія юрыдычна былі прыраўнаваны да шляхты. Так здарылася, што з другой паловы ХІІІ стагоддзя татарскія пасяленцы прымалі беларускія прозвішчы, па якіх іх можна адразніць ад волжскіх і крымскіх татар. Пастаянна жывучы сярод беларусаў і палякаў, яны стравілі сваю родную мову і началі нарыстацца беларускай або польскай. Кітабы (свяшчэнныя книгі) беларускіх татар пісаліся на беларускай мове арабскім пісьмом, аднак сваю рэлігію - Іслам яны захавалі.

Беларускія татары ўнеслі значны ўклад у развіццё науки і культуры Беларусі. Успомнім выдатнага беларускага вучонага ў галіне цеплафізікі, члена-карэспандэнта АН Бекіра Смольскага, літаратуразнаўцу, крытыку і празаіка, прафесара Сцяпана Александровіча, доктара хімічных науک, прафесара Хасена Александровіча, лаўреата Дзяржаўнай прэміі Беларусі Якуба Якубоўскага.

Апошнім часам усё большая колькасць жыхароў Рэспублікі Беларусь, асабліва моладзі, пачала ўсведамляць, што нельга аб'ектуна і якасна вывучаць гісторыю і культуру беларускага народа без ведання гісторыі і культуры беларускіх татар. Менавіта гэтым, на мой погляд, і тлумачыцца даволі вялікая цікавасць, якую

праяўляе грамадскасць рэспублікі да выхаду трох частак кнігі "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы" (Мінск, 1995). Праз некалькі тыдняў пасля выхаду гэта выданне ўжо стала бібліографічнай рэдкасцю.

Рэцензуемая кніга ўяўляе зборнік матэрыялаў першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы", якая праходзіла ў Мінску ў 1993 годзе, і раскрывае малавядомыя старонкі з гісторыі і культуры не толькі беларускіх татар, але наогул і з гісторыі беларускіх яўрэяў, беларускіх літоўцаў, беларускіх немцаў, беларускіх караїмаў.

Я ўпэўнены, што значна пашыраць нашы ўеды аб гісторыі татар Беларусі грунтоўныя даследаванні А.Грыцке віча "Фарміраванне татарскай народнасці на Беларусі", М.Піліпенкі "Роля татараў у беларускім этнагенезе", С.Палуцкай "Татарская эміграцыя ў Вялікім княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім і стаўленнікі Вітаута ў Залатой Ардзе", С.Піварарчыка "З гісторыі паходжання татарскіх паселішчаў на Беларусі", В.Пазнякова "Татары Клецкага княства ХVI ст."

Многія "белыя плямы" ў гісторыі беларускіх татар XX стагоддзя дапамогуць ліквідаваць артыкулы І.Каращанкі "Нацыянальнае будаўніцтва сярод татар БССР у 1920-1930 гады", А.Міськевіча "Татарская меншасць у Польшчы ў 1918-1939 гг.", А.Кавалені "Да пытання аб удзелу татар у партызанскім руху на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны".

"Дай Бог, каб кожны беларус так моцна любіў Беларусь, як гэты татарын. Дай Бог!" – такую фазу свайму артыкулу аб жыцці і дзейнасці Сцяпана Александровіча даў А.Бельскі. "Байрам" на Беларусі" – так азаглавіў сваю навуковую працу вядомы беларускі гісторык Леанід Лыч, які змястоўна аналізуе квартальнік Беларускага згуртавання татараў-мусульман "АЛЬ-КІТАБ". Арыгінальныя факты зменшчаны ў даследаваннях А.Лакоткі "Мячэці Беларусі", І.Александровіча "Мізары – наша гісторыя і памяць", Л.Глагоўскай "Гасан Канапацкі".

Миркую, што новае выданне дапаможа стварэнню энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы", выхаду якога чакаюць не толькі беларускія татары, але і многія навукоўцы Беларусі.

Важна, што другая міжнародная навукова-практична канферэнцыя беларускіх татар, якая адбылася ў Мінску 19-20 мая гэтага года, была амаль цалкам прысвечана праблемам культуры і наслода назыву "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзейнне з беларускай і іншымі культурамі". Яе ініцыятарамі былі Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь, Акадэмія навук, Міжнародная асацыяцыя беларусістаў, Згуртаванне беларусаў свету "Бацькаўшчына", Сусветны кангрэс татараў і іншыя ўплывовыя арганізацыі.

Добра, што правядзенне падобных канферэнцый ужо стала традыцыяй. Прэз два гады ў Мінску адбудзеца трэцяя міжнародная навукова-практична канферэнцыя. Яе правядзенне супадзе з 600-гадовым юбілеем татарскага асадніцтва на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы.

Эмануїл Іофе
"Народная газета", 31 мая 1995

Славуты беларускі грамадскі дзеяч і вучоны, дырэктар Беларускага інстытута навукі і мастацтва (Нью-Ёрк) Вітаут Кіпель прыняў удзел у работе Другой міжнародной навукова-практичнай канферэнцыі "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзейнне з беларускай і іншымі культурамі", прысвячанай 600-годдю нааселення татараў на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы.

Наш гасць, які нарадзіўся ў Менску, дауню знаёмы з татарамі, прыязна ставіцца да іх, аказвае маральную падтрымку і матэрыяльную дапамогу для выдання нашага квартальніка "Байрам". Па просьбе харэспандэнта спадар Вітаут Кіпель для чытчачоу квартальніка напісаў свае ўспаміны з мінулых гадоў. Ужо перад самым ад"ездам наших гасцей мы даведаміся пра тое, што дзяячоae прозвішча Зоры Кіпель — Радкевіч. Згодна са слоўнікам С.Дзядулевіча род Радкевіч — агулінаванне вядомага княжацкага татарскага роду Юшніскіх.

МЛЫН НА ТАТАРСКАЙ СЛАВАДЗЕ У МЕНСКУ

Гаворка пойдзе пра ўспаміны з гадоў 2-й Сусьеветнай вайны. Праўда, гэтыя ўспаміны інакшыя ад тых мільёнаў старонак, што былі выдрукаваныя за мінулае пяцідзесяцігоддзі. Тут няма нічога ні гэроіскага, ні вялікага ўздыму... звычайнія шэрыя будні, але з прыемным адценнем.

Намая сям'я вярнулася ў Менск пасъля панад 10-і гадо дае высылкі паза межы Беларусі пад рубрикай "бежанцаў" у чэрвені 1942 году. Менск, горад дзе я нарадзіўся пятнаццаць год таму, быў амаль увесь спалены, разбураны. Жыць у Менску было на лёг-на і старажылам, але нам въ біркай "бежанцы-павяртанцы" дык было і вельмі цяжка. Пакуль мы "дастукаліся" нейкіх харчовых кар-так, ды пакуль я спасцярог як на Камароўскім рынку "утаргаваць" на бохан хлеба, адзінм харчовым парагункам быў "паходы" маці ў "Западную", дзе ўдавалася за "лахі" вымяняць і сала і бульбы і жыта. Відавочна, што калі гэтыя, літаральна, бясцэнныя пра-дукты дастаўляліся ў Менск, то з салам і бульбай клопату ня бы-ло, а вось жыта трэба было змалоць. У горадзе-ж, як напачатку здавалася, працаўваў толькі адзін млын, далекавата за Чэрвенскім рынкам. Прыходзілася туды вазіць жыта ці то на змайстраваным возіку ці на санках. Было гэта працаёмка й нягыгодна, далёка. Мы жылі тады на вул. Берасцянской, каля Вайсковых могілкаў. Ды і бралі ў тым млыне парадачна за памол, здаецца адну чаць-вёртку. І вось нехта з суседаў падказаў нам, што на Татарскай Слабадзе ёсьць ішчэ адзін млын, праўда маленькі, але выгодны з цаной. Адразу-ж я аднаго дня прост са школы /школа была на вул. Багдановіча, дзе цяпер будыначак Музэю Прыроды/ я пайшоў на Слабаду. Млын быў паблізу мячоці. Уласнік млыну быў менскі татарын, чалавек малагаваркі, красамоўна беларускамоўны ды вельмі дзялавы. Ен спытаў, колькі мы будзем прыносіць жыта, скажаў, у якія дні млын адчынены, ды даў сваю цану за памол - на-колькі памяць - адну шостую. За гэткую цану мы павезылі-б ма-лоць і ноччу! І гэтак мы сталі малоць "нашае" жыта ў Татарской Слабадзе, пакуль маці не перастала хадзіць у "Западную", бо партызаны па дарозе пачалі адбіраць усе працу ты. Памятай так-сама, што і каля мячоці і каля млыну бывала ладна народу - бы-лі там і менскія і "западнікі" /іх пазнавалі па кажушках!/ і жыцьцё неяк байчыла-рухалася.

Вітаўт Кіпель

Для маладых і ўжо не вельмі маладых людзей, калі гаворка ідзе пра вайну, успамінацца лічбы 1941 і пасля працяжніка - 1945. Для старых людзей, асабліва тых, хто да 1939 г. жыў у Польшчы, вайна пачалася значна раней, ды і наступныя яе цигнуліся намнога большы час. Я хачу крыху расказець пра свайго стрыечнага брата -- Мустафу Абрамоніча. Ён паходзіць з добрай татарскай сям'і, якая да 1939 г. жыла ў Клецку ў Татарскім завулку. Бацька - Ібрагім Зекіравіч, маці - Фуршта Аляксандраўна з Александровічаў, мая родная цётка. У гэтай сям'і былі дзеци - Ева (н. 1913), Мустафа (н. 1916), Барыс (н. 1917), Алей (н. 1921), Зейнаб (н. 1923), Хасень (н. 1925). Сям'я была дружная, вельмі працавітая. У іх было толькі 3 га зямлі, дык прыходзілася займацца і гарбарствам.

У 1937 і 1938 гадах Мустафа і Барыс дасягнулі прызыўнога ўзросту і трэба было ісці ў войска. Татары былі законапаслухнімы і пайші на службу. Лічылася, што калі татары не служыў у войску, дык у яго нейкай вада (недахоп, або як казалі, фэлэр) і аўтарытэтам такі чалавек не карыстаўся. Чытачы "Байрама" ведаюць, што ў 1936 г. у польскім войску, каля Вільні (у Новай Вілейцы) знаходзіўся татарскі эскадрон у складзе 13-га палка Віленскіх уланіаў. Польскія татары ахвотна служылі ў гэтым эскадроне. У іх быў свой бунчук, адметная вонратка, у мусульманскія святы да іх прыяздікаў з Вільні імам і высокія гості з Варшавы. Асабліва былі задаволены тым, што ёсьць татарскі эскадрон бацькі ўланіаў, бо тут іх сыноў кармілі мусульманскімі стравамі, без свінога салё і мяса.

Пра службу татар у гэтым эскадроне пісалі польскія мусульманскія часопісы, пра адвагу і ўмельства ў вайне з немцамі ў 1939 г. напісана ў многіх кнігах.

І вось 1 верасня пачалася Другая сусветная вайна. Пасля, 17 верасня, польскую граніцу перайшла Чырвоная Армія. Нешматлікая, недастатковая ўзброеная польская армія не магла доўга супраціўляцца немцам (многія ведаюць, што крыху пазней шматлікая і добра ўзброеная Чырвоная Армія першыя месяцы не магла эфектыўна супроцьстаяць немцам). Тыя вайсковыя часці, якія знаходзіліся на

Віленчыне, у Захадніх абласцях сучаснай Беларусі і Украіны фактычна не ванвалі з Чырвонай Арміяй, яны складі зброю і пав дле міжнароднага права не лічыліся ваяннапалоннымі, а інтэрніраванымі. Радавыя польскія жаўнеры, у тым ліку і Уланы, разлічвалі, што тых людзей, якія былі родам з Захаднай Беларусі і Захаднай Украіны Савецкія ўлады адпусцяць да дому. Вядомы выпадакі, што там-сям праз месяц-другі так і адбылося, але гэта былі толькі выпадкі. Афіцераў (іх пасля, у 1939 і 1940 гадах расстралілі ў Катыні) і малодшы камандны састаў затрымалі. Затрымалі ўсіх тых, хто ў гэты час адбываў чынную службу. Інтэрніраваных польскіх вайскоўцаў пад узмоцненай аховай пагрузілі ў таварнякі, павезлі на "Большую родину".

Найболльш смелыя спрабавалі збегчы, сярод іх быў і Барыс Абрамовіч, які выскочыў з вагона і хаваючыся, па лясных дарогах дайшоў да сваіх родных у Клецк. Мустафа не спрабаваў уцякаць і апынуўся ў цэнтральныя Pacif. Усе яны, па рассказах Мустафы, было 180 тыс. салдат і больш за 10 тыс. афіцераў, апынуліся ў лагеррах. Тут яны праходзілі сарціроўку (па словах лагернай адміністрацыі - "просеивание на ситечке"), пасля чаго афіцэры былі вывезены ў Казельскі, Астамкаўскі і Старабельскі лагеры, адсюль яны трапілі ў Катынь пад Смаленскам, у Харкаў, у Калінінскую (цяпер Цвярскую) вобласць, дзе і былі расстралены чэкістамі.

Значная частка радавых палонных (каля 15 тыс. чалавек), куды трапіў і Мустафа, была сасланая ў руднікі і вугальні шахты Криварожжа і Днепрапяртоўшчыны. Паслалі іх туды для "отмывания" от грязнага капиталистическага прошлого и трудового воспитания перед вступлением в "новое прогрессивное социалистическое общество". Гэта былі жахлівыя часы: ноччу ў зімных бараках на 3-павярховых нарах, вялікія нормы выпрацоўкі, 10-гадзінны працоўны дзень, абразы ахойнікаў і іншыя "прелесті" лагернага жыцця. З гэтых часоў прайшло першы і апошні ліст Мустафы ў Клецк і бацькі даведаліся аб tym, што ён жывы. Маці яго Фурша разам з усёй сям'ёй пачалі складаць ліст і паслалі яго не каму-небудзь, а асаўбіста "Дорогому и любімому вождю всіх народов Товарышу Сталіну". Але вынікаў не было.

Мустафа працаваў так да сярэдзіны 1942 года, калі на тэрыторыі СССР пачалі з польскіх палонных ствараць армію, якую ўзначаліў генерал Андерс. Мустафа быў зачічаны ў гэту армію і рыхта-

ваўся ўступіць у бой з немцамі. Але неўзабаве адбыўся канфлікт паміж Сталіным і генералам Андэрсам, які патрабаваў у Сталіна выпусціць з лагераў былых польскіх афіцэраў для арганізацыі польскай арміі, але яны (афіцэры) ўжо даўно былі расстраляны і выкананы патрабаванне генерала Андэрса Сталін не мог. Таму без афіцэраў польская армія нажіравалася ў Іран, затым у Паўночнай Афрыцы прымала ўдзел у баях з німецкай арміяй Ромелі, а затым у Італіі ў складзе арміі заходніх настоў саюзнікаў.

Тут у Італіі ў канцы вайны Мустафа Абрамовіч сустраўся з татаркай са Слоніма. Яны пабраліся, а пасля завяршэння вайны пераехалі ў Манчэстэр у Віллабрытаніі, дзе пабудавалі дом, нарадзілі і выгáдавалі двух дачок, выдалі іх замуж за мусульман і жывуць заможна.

Мустафа і яго жонка не забываюць радзіму, прынаджалі і некалькі разоў. Першы раз пасля доўгай разлукі (з 1937 г.) ён быў у Клецку ў верасні-кастрычніку 1971 г. Бацька яго Ібрагім Ехі-равіч не дачакаўся сына (памёр бацька за 8 месяцаў да прыезду Мустафы), а маці яшчэ ўбачыла сына, але ўжо ў другі прыезд у 1975 г. ён маці не ўбачыў, бо памерла яна ў кастрычніку 1974 года. Мустафа наведаў Клецк, дзе жывуць Алей і Хасень з дзецьмі і ўнукамі (брат Мустафы Барыс памёр у 1993 годзе), быў у сястры Зейнаб ва Уздзе, дзе яна жыве з сям'ёю, быў у стрыечных братоў у Менску. Мустафа часта падарожнічае, быў у ЗША, Польшчы, у Маскве. Падарожжа - модны занятак для замежных пенсіянераў. У час апошній нашай сустрэчы з братамі я запытаў у яго, колікі яму каштую гэта падарожжа. Аўтобусам Лондан - Францыя - Нідерланды - Германія - Польшча - Беларусь - Масква і назад у Лондан - толькі 200 фунтаў стэрлінгаў. Месячная пенсія ў яго, пенсіянера, 200 фунтаў стэрлінгаў. Пасля гэтага я і падумаў, а куды і як часта могу паехаць на сваю прафесарскую пенсію?

І вось на схілку свайго веку (Мустафа набліжаецца да свайго 80-годдзя) яму захацелася пабудаваць свой дом на сваёй зямлі на Радзіме, у Клецку, дзе ён нарадзіўся і жыў у маладосці. І гэта ён выканаў, укладваючы ў будаўніцтва свае сродкі. З выглядзу і па дыхтоўнасці (дабротнасці), прыгажосці гэты дом адрозніваецца ад іншых. Цалкам будынак не завершаны, але матэрыялы нарыхтаваны. Засталося апошніе - аформіць будынак на сваё імя. Пакуль што бюрократы прац. вяцца. А яму гэта не зразумела, як жа на сваёй зямлі і за свае сродкі можна забараніць чалавеч-

ку мець свой дом.

Пажадаем Мустафе Ібрагімавічу зеяршыць будаўніцтва свайго дома. Няхай жа Аллаг дапаможа яму ў яго добрых спраавах.

Вось на гэтым і скончу свой ліст пра добрага беларускага татарына-мусульманіна, майго стрыечнага брата, які прайдоў цяжкія выпрабаванні ў жыцці і застаецца аптымістам.

Х,Александровіч

ТАТАРИ У ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ

(З кнігі "Живописная Россия", Т. 3, ч. I-2, 1882,
А.Г.Кюкор. Літоўскае і Беларускае Палессе)

Татары пераселены на Літву Вялікім князем Вітаўтам у 1395 і 1398 г. з ліку тых, хто трапіў у талон пад Азовам. Разам з татарамі ён перасяліў з Крыма каля 400 сямей караїмаў. Паселеным у Літве татарам ён даў правы грамадзянства, поўную волю ў веравызнанні і ўтварыў паселішчы на Лукішках (цяпер у межах горада Вільнюса - заўвага рэд.), у Сорак Татарах (цяпер вёска Кятуродзяшыт Татору, Вайдоту апілінка Вільнюскага раёна - заўвага рэд.), на берагах р. Вакі, у Немежы, а таксама ў паветах Лідскім, Трокскім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім, на Валыні і ў сучаснай Сувалкскай губерні. Надзяліўшы іх зямлём і рознымі прывілеямі, Вітаўт прыдбаў сабе верных падданых. Валюнічае гэтае племя да гэтага часу вызнае магаметансскую веру і пастаянна вылучаеца паслужынасцю законным уладам. Усе Гаспады Літвы падтрымлівалі нададзенныя татарам Вітаўтам прывілеі; Кацярына П у 1794 г., між іншым, пісала генерал-губернатору князю Мікалаю Васілевічу Гапніну: "не пакінь без сваей апекі паселеных у Літоўскіх абласцях татар".

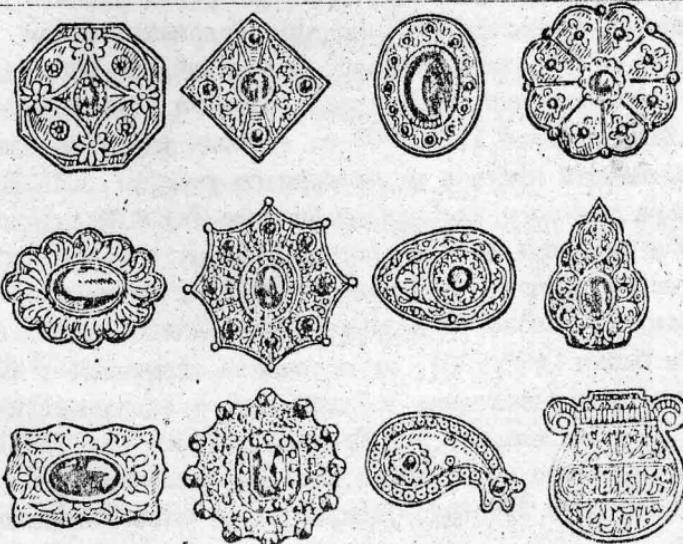
Большая частка татар служыла ў палках Літоўскага корпуса. У шэрагах рускага воінства не раз адзначаліся літоўскія татары. Паселішчы іх і цяпер населены адстаўнымі вайскоўцамі, з якіх многія ў вітэйшых чынах і ўдэкараваны ордэнамі. У апошні час

многія татары сталі служыць у цывільной службе.

Татары ўсе да гэтых пор карыстаюцца правамі дваранства. Цікава, што хоць яны і захавалі ўсходні тып, хоць і цяпер застаюцца вернымі закону Магамета, але зусім забылі па-татарску, так што Алькур'ян і іншыя малі тоўнія кнігі пераклалі на польскую (на беларускую – заўвага рэд.) мову. Нарэшце трэба яшчэ адзначыць, што татары заўсёды карысталіся павагай за свае пляхечныя якасці, праудзівасць і адкрытасць. Калі быті выключенні, то рэдка, і то толькі ў апошняі часы. Памяць пра Вітаута, як свайго апекуна, шануюць да гэтага часу. Татары і ў апошні час памінаюць яго імя ў сваіх малітвах. Вітаута яны называюць словам Ватад – моцны, ласкавы, апекун.

Даследчыкі жыцця і наукоўных прац А.Г.Кіркора адзначаюць, што ён паходзіць з татараў – шляхты. Глядзіце пра яго артыкул у гэтым нумары "Байрам" у раздзеле "Пробныя артыкулы для энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы".

З КНІГІ С. У. СУСЛАВАЙ
КАНОЧНЫ УПРЯЖАННІ КАЗАНСКІХ ТАТАР СЯРЭДЗІНЫ
XIX -- пачатку XX ст.

В течение уже более 25 лет автор этих строк занимается историей и генеалогией литовско-татарских дворянских родов. Некоторые родословные практически завершены, некоторые требуют дополнения и уточнения. В будущем эти материалы должны стать основой для нового "Гербовника татарских семей в Польше" (способного заменить опубликованный в 1929 г. гербовник Станислава Дзядулевича, где родословные татарских семей представлены, к сожалению, с многочисленными ошибками, а зачастую просто легендарны). Но эта работа потребует еще много лет напряженного труда, поэтому мы сочли возможным начать публикацию отдельных очерков и просто семейных материалов, представляющих порой значительный интерес.

I ВОРОНОВИЧ герба ЛИС

Из дела о дворянстве НАРБ. ф. З19. Оп. 2. д. 527

Род татар Вороновичей доказал дворянство в Минской губернии с гербом Лис (определение Минского дворянского собрания 3.02.1820, 24.02.1825; в 1832 г. к тому же роду были сопричислены некоторые иносы рожденные лица; герб Лис семья приняла по образцу литовских однофамильцев-католиков). Родоначальником семьи назван Михал (вероятно, Мухарем) Воронович, хорунжий литовских войск, упоминаемый в универсале гетмана Михала Сервация Корибути Вишневецкого 1.12.1700 г. татарам Минского воеводства с распоряжением явиться на посполитое рушение. 1.11.1716 г. получил от гетмана польского Михаила Радзивилла увольнение от службы и охранный лист на имение Тупалы, с освобождением его от постоеи войск. Сыновьями Михала от брака с Евой Яблонской, согласно метрикам из Осмоловской мечети, были Александр (р. 1721), Ассан (р. 1727) и Шабан (р. 1730); их потомство проживало в начале XIX в. и позже преимущественно в Ляховичах, а отдельные ветви также в Клецке, Минске; младший сын Шабана Сулейман (р. 1780) был капитаном Смоленского драгунского полка русской армии. На русской военной службе в Литовско-Татарском, а затем Татарском

уланском полку находился и его двоюродный брат Стефан (Степан) -
Мустафа Александрович Воронович (р. 1777); ниже мы публикуем
представленный им в дворянское собрание и сохраненный в копии
[Там же. Лл. 15-15 об.] указ об отставке, служивший удосто-
верением личности. Этот документ интересен перечислением сра-
жений, в которых участвовал Воронович вместе с другими литов-
скими татарами, служившими в данном полку.

"По указу Его Величества Государя Императора Александра
Павловича Самодержца Всероссийского и прочая и прочая и про-
чая.

Предъявитель сего служивший в Татарском уланском полку
юнкером Степан Александров сын Ворон [так!] из татар дворя-
нин в службу Его Императорского Величества вступил товарищем
1797 Августа 1-го в Литовско-Татарский полк, а по разделении
онаго на два поступил в Конно-Татарский (что ныне Уланский)
полк 1803 Мая 30, чинами происходил унтер-офицером 803-го Апре-
ля 16, юнкером 809 годов Сентября 1-го числа, в продолжении ка-
ковой службы в походах 1799 Мая с 13-го в Римской Империи про-
тиву французов и в действительном с оными сражении, того ж го-
да Сентября 14-го под деревнею Шлятт [в Швейцарии - С.Д.],
а в 1805 с 5 Сентября по 23-е число Октября в оной Империи, рав-
но 1806 с 18 Октября в Пруссском Королевстве противу французов
и в действительных сражениях Декабря 13 и 14-го под городом Пул-
туском 1807 февраля 18 при взятии местечка Алленштейна [совр.
Сольштын - С.Д.] и 1809 годов июня с 8-го по 5-е число Декабря
за границею в Галиции противу Австрии и того ж года Июня 16 при
занятии города Лемберга [Львова - С.Д.], в домовых отпусках
не бывал, вел себя добропорядочно и все препоручения исполнял с
усердием и точностию и ни в каких пороках в продолжении его
службы замечен не был. А ныне по Высочайшему Его Императорско-
му Величеству приказу в 13 день Ноября 1811 годациальному за
болезнию от воинской службы з награждением чином 14 класса (*)
уволен в разные Российской Империи города, где жить пожелает.
Во уверение чего до получения из Государственной Военной Колле-
гии настоящего об отставке паспорта дан сей ему Ворону от Та-
тарского уланского полка за подписанием и с приложением полко-
вой печати. Штаб-квартира Киевской губернии города Махновка

Генваря 15-го дня 1812 года.

На подлинном написано Его Императорского Величества Все-
милостивейшего Государя моего от кавалерии полковник, 17 ка-
валерийской бригады и Татарского уланского Полка командир и
орденов С [вято]го великомученика и победоносца Георгия 4-го
класса, С [вяты]я Анны 3-й степени, С [вято]го Иоанна
Иерусалимского и королевско-пруссского Пур-ле-Мерит фон
КЮРРИНГ (М.П.). Полковой адъютант поручик Романин".

(*) чин 14-го класса соответствовал чину хорунжего или
прaporщика на военной службе и коллежского регистратора на
гражданской; в списках семьи он именуется то коллежским ре-
гистратром, то корнетом в отставке; вместе с братьями жил в
Ляховичах; был женат на Фурше (Уршуле) Богданович и оставил
потомство [Там же].

Желательно печатать этот текст по-русски, т.к. это доку-
мент. При публикации сохранена орфография оригинала, в том
числе и сокращенный вариант фамилии Мустафы-Стефана Вороновича

С.В.Думин

Рэдакцыя квартальніка "Байрам" просіць
прабачэння ў аўтараў сінеклапедычных
артыкулаў

Так здарылася, што ў першым нумары квартальніка "Байрам"
за 1995 год мы не назвалі прозвішчы аўтараў артыкулаў, надру-
каваных на 68-90 старонках. Вельмі просім даследчыкаў, іх род-
ных і блізкіх не вельмі доўга гневацца на нас, вінаватых. Аўта-
ры публікаций: АЗУЛЕВІЧ Якуб - С.Крычынскі, АХМАТОВІЧ Муста-
фа - АХМАТОВІЧ Мустафа Мурза - С.Крычынскі, БЕЛАЯ АРДА -
Н.Мінгулаў, КАТЫНЬ - з польскіх даведнікаў, КЕНСКІЯ - С.Думін,
МАРДЖАНІ МЯЧЭЦЬ - Н.Халітаў, МАРДЖАНІ - Р.Мухаметдзінаў, НЕКРА-

ШУНСКАЯ ДЖАМІЯ - С.Крычынскі, ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА (пра-
лёс татараў у гэтай вайне) - А.Міськевіч, ПЕРШЫ УСЕПОЛЬСКІ МУ-
СУЛЬМАНСКІ З'ЕЗД - А.Міськевіч, САБЕІ - М.Пятроўскі, ХУДЗЯ-
КОЎ - М.Усманаў, ЧУВАШСКАЯ МОВА - Л.Лявіцкая, ЧУВАШЫ - Т.Гузян-
кова, В.Іваноў. Іншыя энцыклапедычныя даведкі напісаны нашымі
карэспандэнтамі, ці запазычаны з іншых даведнікаў.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЭНАНТ ЯКУБ ЙЗЕФОВІЧ

Якуб Йзэфовіч нарадзіўся ў 1872 г. у сям'і вайскоўца. Яго
бацька Давыд быў генерал-маёром расійскай арміі, маці Марыя
(Мар'ема) з Кандауравых (род паходзіць з Дагестана). Яны мелі
маёнткі ў Ваўкаўскім павеце, а дзед Якуба - Амурат, меў маёнтак
Лебедзі пад Аугустовам. Сям'я Давыда Йзэфовіча была вялікая
і Якуб меў многа родні: брат Міхал - паручык, загінуў у Руска-
японскую вайну, брат Ях'я памёр у 1921 г., брат Мацей, сястра
Ганна была замужам за палкоўнікам Рэзанавым, сястра Алена мела
мужа - палкоўніка Тамерлана Крычынскага, сястра Зофія была за-
мужам за капітанам Спірыдонавым, былі яшчэ сёстры Вольга і
Яўгенія - жонка генерал-маёра рускай арміі Йзэфа (Ісуфа) Яку-
боўскага.

Якуб Йзэфовіч служыў у генеральнym штабе Расійской арміі,
аб ім вельмі хораша гаварыў рускі цар. У час Першай сусветнай
войны Якуб Йзэфовіч камандаваў "Дзікай дывізіі", якая склада-
лася з горцаў - чечэнцаў, якіх як і казакаў пасыпалі на фронт
на самыя небяспечныя ўчасткі. За вайсковае ўмелства і асабістую
відвагу Якуб Йзэфовіч быў узнагароджаны шматлікімі ордэнамі, у
тым ліку зоркай *Virtuti Militari*. Спадзяюся, што гісторыкі-
наследчыкі знайдуць поўныя звесткі пра славутага татарына-му-
гульманіна, каб надрукаваць пра яго артыкул у энцыклапедычным
даведніку "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы".

А.Крыніцкі

СЯБРА БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ ЖЫВЕ ў БАРАНАВІЧАХ

У ліпені Mіхасю Mіхайлавічу Маліноўскаму споўніцца 50 год. Гэта выдатны даследчык і таленавіты журналіст, які так хораша піша пра прыроду і славутых людзей сваёй Бацькаўшчыны - Беларусі. Яго прозвішча ведаюць многія беларускія татары. Добры беларус - зачесёды сябар і іншых народаў, якія тут жывуць спрадвеку, абы яны былі б толькі добрымі грамадзянамі гэтай краіны. Я хачу крыху расказаць пра Mіхася, аб чым даведаўся, размаўляючы з ім і яго сябрамі.

У "Народнай газеце", у "ЛіМ"е я звярнуў увагу на цікавыя публікацыі, падпісаныя сапраўдным членам геаграфічнага таварыства М.Маліноўскім. У нас, на Беларусі, большасць членаў геаграфічнага таварыства не вельмі ганарацца гэтым званнем, цэнтры яго на ўзроўні членства ў арганізацыі па ахове прыроды, або чырвонага кръжа і чырвонага пачеснага. Mіхась Маліноўскі быў прыняты ў кагорту географаў у Кяхце, што знаходзіцца ў Бураці! Там, каб цябе прынялі ў геаграфічнае таварыства, трэба напісаць і апублікаваць навуковую працу па геаграфіі і не ніжэй па навуковасці, чым дыпломная праца выпускніка геаграфічнага факультэта. Да рэвалюцыі геаграфічнае таварыства Расіі ўзначальваў сам цар, а ўсю работу па кіраўніцтву гэтым паважаным таварыствам ажыццяўляў Пётр Пятровіч Сямёнаў-Цян-Шанскі.

Пасля таго, як у часопісе "Беларуская думка", № 7 за 1993 г. быў надрукаваны артыкул "Сялям - Алейкум! Mір вам..." я паехаў у Баранавічы і там у нас адбылася вельмі цікавая для мене размова. Я распытаў у Mіхася аб тым, дзе ён нарадзіўся, як стаў журналістам. Жыццё ў яго было не лёгкае, бо выхоўваўся і вучыўся ён у дзіцячым доме, а як падрос - у школе-інтэрнаце. Затым служба ў войску, вучоба ў афіцэрскім вучылішчы, вучоба ў вышэйшай прафесійнай навучальнай установе, дзе ён адпліфаў свой талент журнالіста. З 1964 па 1991 год аддаў ён вайсковай службе. Прышлося паслужыць у Забайкаллі, на Далёкім Усходзе, у Прыураллі, а завяршыў службу на Беларусі.

За гады службы, акрамя асноўных абавязкаў афіцэра, ён напісаў і апублікаваў больш за тысячу артыкулаў, у тым ліку ў такіх выданнях, як "Наука і жыцьці", газете "Ізвестія", "Рабочыца і

сялянка", "Гаспадыня" і іншых.

Міхась Міхайлавіч знайшоў многае і вельмі цікавае пра тых людзей, пра якіх і мы быццам бы нешта ведаем, але аказваецца, што ёсьць шмат яшчэ няведамага нам. Нашы суседзі з заходу і ўсходу прыўласцілі сабе таленавітых пісьменнікаў, вынаходнікаў, вучоных, афіцэраў, абвясціўшы іх сваімі, а яшчэ горш таго, што мы і самі ў гэта паверылі. Але рана ці позна знайдзеца чалавек, такі як Міхась Маліноўскі, які пасля доўгіх пошукаў знайдзе праўду, доказна і яскрава давядзе да беларускага чытача. Не цураеца Міхась і не вельмі ўдзячнай працы. Ён узяўся і даказаў, што вясковец-каваль, хоць і таленавіты, але не быў пазнатам, а жыццё яго не было такім трагічным, як аб гэтым пісалі многія і многія славутыя даследчыкі. Знаў ён кіруху пазалоту і з пана-кампазітара, паказаў тое, што замоўчалася — жорсткая пастага да прыгонных сялян-беларусаў. Добра было б, каб нарысы Міхася пра беларускіх сыноў надрукаваць у асобнай кніжцы, у якой, не вызначаючы катэгорычна, што гэта ісціна ў апомнінні Інстанцыі, паказаць матывы і паводзіны славутых людзей. Часам М.Маліноўскі бывае занадта прыдзірлівы, нават да такога пытання, чаму чалавек называў сябе не так, як запісана ў метрычнай кнізе, чаму хавае нацыянальнасць сваёй радні, а значыць і свою. Але не гэта галоўнае ў пошуках і знаходках напага даследчыка-журналіста.

Міхась нямала зрабіў як журналіст для пашырэння ведаў чытачоў пра цыганоў, габрэяў. А пра тое, як ён пачніаў тэму пра татараў, трэба расказаць асобна. Будучы ў Бураці, ён пазнаёміўся і завязаў сяброўскія адносіны з адной татарскай сям'ёй. На наш часце татары гэтыя аказаліся шчырымі, прыстойнымі людзьмі. Наш Міхась згадаў, што на Беларусі таксама здаўна жывуць татары. Знаміства з публікацыямі пра татараў, у тым ліку пра даволі славутых людзей Беларусі, якія былі татарскага паходжання, а затым асабістое знаміства з беларускімі татарамі падштурхнула яго даследчыцкую і журналісцкую натуру заніцца гэтай тэмай глыбока і на доўгі час. У выніку гэтага напісаны і надрукаваны некалькі ягоных артыкулаў, арганізацыя вечара ў Баранавічах, прысвечанага 600-годдзю татарскага асадніцтва на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржаны. Ён знайшоў добрых людзей сярод бібліятэкараў — лоцманаў у кніжным моры, якія наладзілі вельмі цікавую выставу друкаваных прац пра татараў, далі памяткі для правідзення ве-

чарны. Міхась прыцягнуў для правядзення гэтай імпрэзы пазаў і музыкаў, якія так добра аздобілі гэту сустрэчу беларусаў з татарамі. Вельмі добрае ўражанне на ўдзельнікаў святкавання 5-годдзя дзеянасці "Аль-Кітаба" у Беларусі зрабіла прамова шырага беларуса - Міхася Маліноўскага. Вельмі добра аргументаваны быў даклад Міхася на другой сусветнай канферэнцыі, які ён прачытаў аб цвярозасці мусульман у мінулым часе, пра астаткі традыціі цвярозасці, якія яшчэ і сёняння захоўваюцца некаторымі татарамі. Даклад будзе надрукаваны ў матэрыялах канферэнцыі.

Жадаем добраму беларусу - сябру беларускіх татараў - плённай працы і добрага здароўя! Татарскі рахмат (дзякую) табе, Міхась Міхайлавіч Маліноўскі, за твае добрыя намеры і здзілісціне іх у жыцці.

ШАНУЙ ГАСЦЯ!

(Беларусь — Лондан — Цюрых — Менск)

Некалькі радкоў з ліста нашага сябра са Швейцарыі П. Сутэра:
" З Аль-Кітаба, які знаходзіцца ў Брытанскім Музеі ў Лондане я выпісаў лацінай вельмі цікавыя радкі пра тое, як татары-мусульманін павінен ставіцца да гасця, нават калі гостъ не мусульманскай веры! Спадзяюся, што кожны беларускі татарын прачытае і зразумее тэкст, хоць большасць маладых людзей чытае беларускі тэкст, які пішуць кірыліцай!"

(fol.038b) (13) bab {wa-bnu s-sabili} a sīnu (14) padarōžnamu būdz-
rad! būdz rad haſcu u dāmu swajōml rad būdz jehō widzec! ſanūj!
{man} (15) [kāna yu'minu bi-llāhi wa-l-yawmi l-ābirī fa-l-yukarrim
qayfan] chtō bi mew u dōme swajōm hōſca (16) rad widēc ſanōwaw
panbōh takōwic hūdzej 'u-raji u lasce swajej bōžej rad jim. (17)
būdz; rad būdz jich widzec i jich ſanōwac {akrimi d-qayfa wa-law
kāna kāfirān} ſanūj hōſca chōcbi (18) biw k'afirin!

З сардечным прывітаннем

Paul Suter

Фарміраванне татарскага прадмесця у г. Менску сваімі вытокамі узыходзіць да пачатку XVI ст. У 1506 годзе пад Клецкам адбылася бітва з татарскімі крымчакамі у якой князь Глінскі атрымаў перамогу. Частка шалонных татарау пасля бітвы была расселена у г. Менску, у раёне вуліц Ракаускай і так званага Пятніцкага канца. Так пачала фарміравацца менскай татарская Слабада. Раён вуліцы Ракаускай, — тэрыторыя развіцця наўбочыні старажытнай урбаністычнай інфраструктуры горада. Гэта адно з прадмесцяў акольнага горада, які суседнічау з умацаваным дзяцінцам X — XI стст. К XVI ст. тут яшчэ захоуваліся рэлігійныя драўляныя крапасных умацаваніяў. Назвы і архітэктурныя вуліцы захавалі старажытную тапаграфію планіроўкі, грунтуючыся на повязі: град — пасад. Вуліцы Замкавая, Завальная, па водле картаграфічных матэрыялаў XVIII і XIX стст. акрэслілі месці старадауніх умацаваных тэрыторый і напрамкі радиальных канцуў града (вул. Ракауская і Пятніцкі канец).

Структура уласна Татарскай Слабады пачала вызначацца фарміраваннем асноўных вуліц: Вялікай і Малой Татарскіх. Фарміраванне гэтага ішло у даволі складанай горадабудаунічай сітуаціі. У XVII — XVIII стст. на тэрыторыі Ракаускага прадмесця вызначаеща буйны замельны уласнік: Капіцынінская царква. У XVIII — пачатку XIX стст. накал яе фарміруеца структура вуліц, забудаваных мураванымі і драўляна-мураванымі будынкамі, у асноўным на вуліцах Ракаускай, Уваскрасенскай, Няміга-Ракаускай, Замкавай. Забудову утворалі даходныя дамы, якія належалі царкве і буйным домаўладальнікам. Гістарычна асеушае тут гандлёва-рамесніцкае насельніцтва адносінца да пауниочна-усходнім напрамку. Тут, бліжэй да Свіслачы, у XIX ст. фарміруеца традыцыйна-гістарычная драўляная забудова вуліц Вялікай Татарской, Тарасаускай, Заслаускай, Глухой, Малой Татарской..

Картаграфічны матэрыял XIX ст. сведчыць, што структура пазнакаміх тэрыторый мела выразную квартальную планіроўку, што з'яўлялася сведчаннем уключэння іхават тэрыторый драўлянай забудовы у сістэму горадабудаучіх пераутварэнняў, вызначаных шматлікімі Генеральнымі планамі. Грамадскае кіраванне менскай гардской управы у адправлінні з нормамі Булаунічага Статуту і Гарадзового Палажэння

праз землямерау менскай чарцёжні, вызначалі межы кварталау. Апошня у сваю чаргу драбіліся на зямельныя надзелы (пляцы). Яны уяулялі сабою, як правіла, вузкія палосы. У адпаведнасці з існуючымі будаунічымі, супрацьпажарнымі і санітарнымі нормамі забудова фарміравалася уздоўж вуліц, з вытрымкай адпаведных супрацьпажарных разрываў паміж будынкамі пляцау у дзесяць сажняў. Калі адлегласць была меншай, то бакавы фасад аднаго з суседнічаючых дамоў выконваўся ў выглядзе цаглянага брандмауэра. У глыбіні пляца размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы: хлевы, дрэвотнікі, ці дадатковы жылы будынак (дом, флігель). Жылья і гаспадарчыя пабудовы утваралі двор. За тэрыторый двара, астатнюю частку пляца, займаў сад, агарод.

Сярод гістарычнай документацыі менскага гарадскога грамадска-га упраўлення ёсьць шэраг аб'ёмістых тамоу апісання нерухомай маёmacці па гарадскіх кварталах. У гэтай документацыі даюцца схемы планіроўкі кварталау і падрабязнае апісанне іх забудовы на пачатак XIX ст. з планіровачнымі схемамі, зробленымі у адзінм маштабе, пералікам і назвамі пабудоў, характеристыкай добрауправлівання (тратуары, агародкі, калодзежы, прысіральні і г.д.), азелянення (агарод, сад), а таксама сацыяльнай характеристыкай насельніцтва (уладальнік, арандтар, рамеснік, гандляр).

Забудову вуліц Вялікай і Малой Татарскай утваралі, паводле адміністрацыйна-тэрыторыяльнага падзелу канца XIX — пач. XX стст., кварталы 64, 74, 84, 86, III, 629, 630. Тэрыторыя, на якой асобныя помнікі драўлянай забудовы захаваліся да сёняшня-га дня (фрагмент вуліцы Дзімітраза ад дамоў № 11 да № 23) належала кварталам № 629 і 74, размешчаны паабапал заходній часткі Вялікай Татарскай вуліцы. Забудову вуліцы утваралі дамы і пабудовы пляцау 629/1, 629/36, 629/37, 629/38, 629/39, 629/41, і 629/42, а таксама пляцау 74/1, 74/2, 74/3, 74/4, 74/5, 74/6. Размяшчэнне планіровачных схем у вызначанай паслядоўнасці і даемагчымасць рэканструктуяваць характеристар забудовы Вялікай Татарскай на невядомім прамежку. Забудову уздоўж вуліцы утваралі жылыя дамы. На некаторых пляцах размяшчаліся па дзве, звернутыя да вуліцы жылыя пабудовы. Пра памеры дамоў дазваліцца меркаваць не толькі маштаб, але і дакладныя памеры, прыводзімыя ў дакументах. Так, жытло на пляцы 629/1 мела памеры 9,9 x 12,8 аршыну у пла-не і 4,8 аршыны па вышыні. Яшчэ адна кватэра мела адпаведныя 13,8 x 6 x 4,3 аршыны. Планіроўка такіх кватэр уключала, як

правіла, углыб пляца. Гэта быў у асноўным склады для дроу (дрываютні), памяшканні для транспартных сродкаў (вазоуні), ніевалікія хляучукі. Арыентаваліся яны уздоўж зямельных надзеял (пляца). Добраўпаратаванне складалі драўляныя тратуары і агародкі. Сады і агароды давяршалі малюнак асяроддзяя.

На падставе паквартальных выпісаў нерухомай маёмацтве мы ўсё ж такі можам даволі дакладна узнявіць якасную структуру забудовы Вялікай Татарскай вуліцы, напрыклад, у межах ад вуліц Замкавай да Тарасаускай. Пляц 629/42 быў забудаваны двухпавярховымя мураванымі і драўлянымі дамамі, а таксама аднапавярховымі дамамі з гаспадарчай прыбудовай (хлявом). Акрамя мураванага двухпавярховага, на даследуемым участку вуліцы мелася пяць жылых пабудоў на каменных сутарэннях (цокальных паверхах), чатыры жылія дамы з мезанінам, знаходзіліся пяць крамак (па прадуху газіраванай вады, марожанаага, печыва, шавецкіх і кравецкіх вырабаў і г.д.). Узрост пабудоў вагаўся адносна даты складання волісаў (1910 — 1918 гг.) ад аднаго да пяцідзесяці гадоў (пляц 629/42), асобны будынкі абазначаны як пабудаваныя вельмі даунно (629/37). Пераважная большасць жылых і гаспадарчых пабудоў была накрыта гонтай. Бляхавае пакрышце мелі 8 будынкаў з 40 (агульная колькасць). Асобны хлявы быў накрыты дошкамі, Памерамі вылучаліся каменны двухпавярховы дом на пляцы 629/42 (26 x 17 аршынаў) і дом на пляцы 74/3 (40,8 x 7,5 аршынаў). Пра колькасць жылых пакону і кватэр можна меркаваць па спісу жыхароў (пражываючых). На пляцы 74/1 пражывала II кватэрнай-малінікау, на пляцы 629/35 — 10.

На свайму сацыяльнаму статуту насельніцтва Вялікай Татарскай складалі гандляры і рамеснікі. Найбольшай колькасцю вылучаліся шауци (6), стальчи і стельмачі (6), крауци (5). Былі тут і пекары, кавалі, друкары, марожанічкі, прыказчыкі і паватруднічкі і шарманічкі. Проживалі таксама уладальнікі даходных дамоў і уладальнікі мылаварнай майстэрні.

Плошчай, занятай пад агароды і сады вылучаліся пляцы 74/3, 629/35, 629/36, 629/38 і 629/39. Тут насадженні займалі больш паловы тэрыторні надзелу.

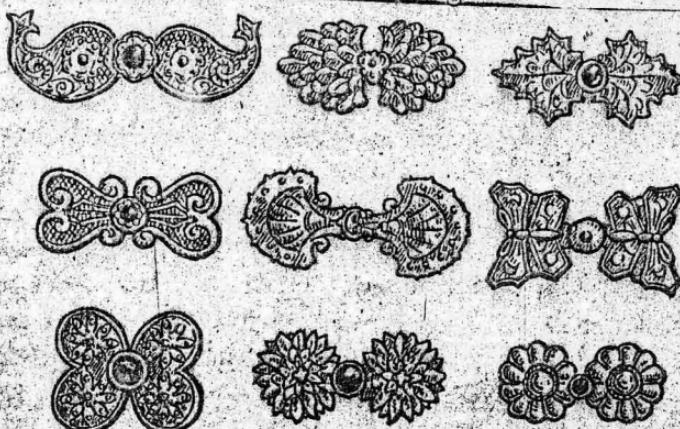
Такім чынам, прааналізаванныя архіўныя крыніцы дазваліць стварыць даволі дакладны і падрабязны гісторычны план інфраструктуры вуліцы. Прынятненне дадзеных першай паловы — сяродзіны бытучага стагоддзя з тарацкага бюро тэхнічнай інвентарызацыі, дающы магчымасць ідэнтыфікацыі тых, якімогія помнікі традыцыйна-гісторычнай, драўлянай забудовы Вялікай Татарскай вуліцы, якія фрагментарна захаваліся да нашага часу (дамы пад нумарам 9, 11, 13 і 23).

Рэканструкцыя гісторычнай інфраструктуры Фрагмента Вялікай Татарскай вуліцы, якая, на першы погляд, не вылучаеца яснаю сістэмай, усё ж такі мае права быць падставаю для абрання кампазіцыйнага рашэння рэгенерацыі прадмесця. Такое права вызначаюць трох асноўных гісторычна-планіровачных заканамернасці: франтальнасцю забудовы (на чырвоных лініях), арганізацыя прасторы ўнутры забудовы (двара), наяўнасцю плошчаў зямельных (садовых) насаджэнняў. Забудова Вялікай Татарскай вуліцы, — арганічны элемент архітэктурна-горадабудаўнічага асяроддзя усяго комплексу Ракаускага прадмесця і цэласнасць рэгенерацыі апошніяга цалкам залежыць ад адраджэння гісторычнага асяроддзя былой Татарскай Сласады.

A. Шакотка

(таблічны матэрыял і чарцёж гл. на наступных старонках)

З КНІГІ С.У. СУСДАВАЙ ЖАНОЧЫХ УПРЫТОВАННІ КАЗАНСКИХ ТАТАР СЯРЭДЗИНЫ XIX — пачатку XX ст.

С Т Р У К Т У Р А

забудовы вулгы Вилкай Татарскай (у межах ад Замкавай да Тарасаўская
на пачатку XX ст.

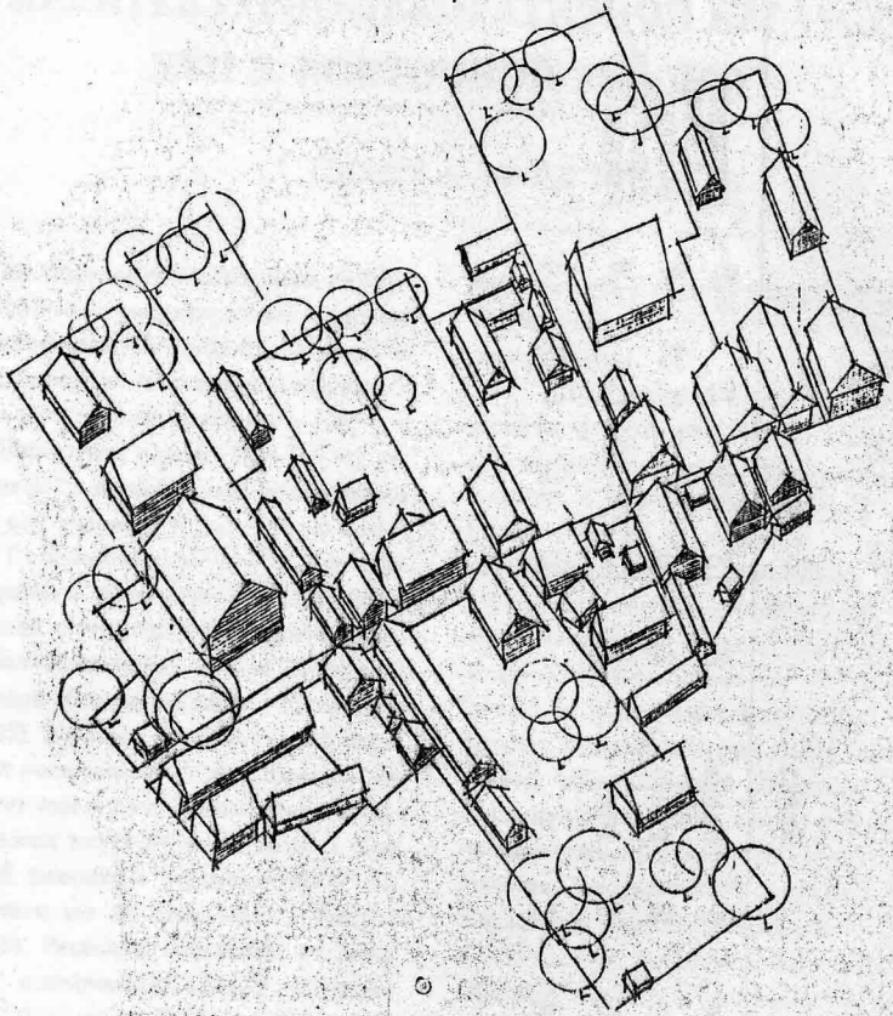
(квартал № 74)

Нумэр пачты	Літ. асацын.	Тип пабудо- бы	Кольк. камен. паверх. 3-этажны	Тип пагран. пакрыц. труб	Кольк. дым. труб	Час пабудовы	Памеры (аўтманы)			Сап. склад жыхароу
							павул.	пажары.	пажары.	
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13
1	A	ДОМ	3	2	Білка	I	12 гадоу	II, 8	I4	8
B	E	ДОМ	3	2	білка	2	29	34	12,8	6,8
В	хлеў	хлеў	K	I	ГОНТ		15	7	4	7 ганд- гроду (крама)
Г	хлеў	хлеў	D	I	ГОНТ	2	29	12	5,8	3,4
				I	ГОНТ		20 (?)	10	4,8	3,4
2	A	ДОМ	D	I	ГОНТ	I	I7	12,8	9,8	5,8
B	Флігель	Флігель	D	I	ГОНТ		I7	7,13	7	3,8
В	хлеў	хлеў	D	I	ГОНТ		I7	4	4	3,8
3	A	ДОМ	D	I	ГОНТ	4		40,8	7,5	3
B	ДОМ	ДОМ	D	I	ГОНТ	2		19	9,4	3,5
В	Флігель	Флігель	D	I	ГОНТ	2	II	20	10	4,12
Г	хлеў	хлеў	D	I	ГОНТ			5,0	4,8	4,12
	Д	хлеў	D	I	ГОНТ				6	4,12

(квартал № 629)

1	2	1	3	!	4	1	5	!	6	1	7	1	8	1	9	1	10	1	11	1	12	1	13		
I	a	лазука				D	I	ГОНТ		I	ГОНТ				4	3	3,4								
b	дом					D	I	ГОНТ		I	ГОНТ				14	13	5								
	лазука														3,12	2	4,8								
35	A	дом				D	I	ГОНТ	5						9,8	8,8	4								
B	дом					D	I	ГОНТ	2						14,1	7,8									
															14,12	6,8	4,8								
															16,12	9,4	6								
															21	9									
															8,5	6,8	4								
															8	5	3,4								
															14,8	4,12	4,8								
36	A	дом				D	I	ГОНТ	2						18,12	9	5,8								
B	дом					D	I	ГОНТ	3						20	18	12	5,4							
															16	10	5								
															20	10	4,8	4,4							
															I	7	4,8	4,8							
															I	9	6	4							
															I	ГОНТ									

1	2	1	3	1	4	1	5	1	6	1	7	1
Д	приміська											13
е	виград											
ж	паветка											
42	А	дом.	К	2	блака	2	13	26	І7	8,8	шкотьнік;	
	Б	дом	Д	2	гонт	2	50	14,2	8,12	7,8	2 кривуці;	
	В	дом	Д	1	гонт	1	50	6,13	6,8	4	ганділь,	
	Г	хлев	Д	1			50	10	6,8,	4	шармаштак,	
											стальмах	

Планіроўка забудовы Татарскай Слабады ў Менску.
Канец 19 — пач. 20 ст. Рэканструкцыя.

ДЖУЧИДСКИЕ ДИРХЕМЫ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ

Белорусские и украинские земли богаты нумизматическими памятниками IX-XV вв. Особенностью денежного обращения этих территорий является использование привозной монеты.

Великое княжество Литовское (далее — ВКЛ) существовало с середины XIII в. до конца XVI в. и в период своего расцвета включало в себя литовские, белорусские, часть украинских и русских земель. В ВКЛ период денежного обращения XIII-XV вв. подразделяется на два этапа: I) этап региональных денежно-весовых систем (2-я половина XIII в.—1386/1394 гг.) и 2) этап общегосударственной денежно-весовой системы 1394/1399—1492 гг.). С начала XIV в. использовались пражские, венгерские, мейссенские и польские гроши, с середини XIU в. золотые "угорские" (венгерские дукаты). В полоцко-витебской денежной системе (2-я половина XIII в.—1386/1387 гг.) использовался местный рубль теоретическим весом 189,0 г, любецкие и ливонские денарии (пфенниги); в Киеве — гривна трех весовых вариантов (от 189,0 до 196,0 г) и местные монеты пяти типов (60/70-е годы XIU в.—1394 г.). В XIU—середине XV в. наиболее крупными денежными единицами ВКЛ являлись новгородские рубли-литки, западнорусские или литовские гривны (до 1370 г.) и с 1394-1399 гг. — литовские рубли-литки.

Периодически поступали "нетипичные" для денежного обращения ВКЛ денежные знаки. Например: золотоордынские серебряные дирхемы и медные пулы, генуэзско-крымские и крымско-татарские (гиреевские) монеты, а также серебряные слитки—"сомы". Поступали они во второй половине XIU—I-й половине XV в. и использовались, главным образом, в Киево-Подольском регионе. На территории Беларуси встречаются единичные находки золотоордынских серебряных и медных монет в некоторых районах Брестской и Гомельской областей.

В нумизматической литературе монеты, чеканенные в Золотой

Орде, принято называть "джучидскими" по названию монгольской династии Джучидов — ветви Чингизидов, правившей в Поволжье. Первые монеты чеканились в г. Булгаре уже при хане Бату (1237–1256) после 1251 г., но с именем каана Мунке, который правил в Монголии и не был Джучидом. И только в 60-х годах XIII в. при хане Берке (1257–1266) на монетах начали ставить имена Джучидов.

В Северной Украине было найдено 14 кладов с джучидскими, генуэзско-крымскими и крымско-татарскими монетами. Московский нумизмат Г.А.Федоров-Давыдов хронологически их делит на три группы: 1-я — до 1380 г. (3 клада); 2-я — 1380–1396 гг. (7 кладов) и 3-я группа I-й половины XV в. (4 клада). В кладах 2-й группы обязательно имелись дирхемы хана Золотой Орды Тохтамыша (1379–1395). Например: в Воскресенском кладе из 14350 монет их было 9694 экз. Самая ранняя монета Тохтамыша в кладах датируется 1386 г., а самая поздняя — 796 г.х. (1393 г.н.э.). В.Н.Рябцевич полагает, что дирхемы и пулы поступали в места их находок в то время, когда эти регионы были покорены монголо-татарами. Г.А.Федоров-Давыдов, Н.Ф. Котляр, М.Гумовский и Р.Керновский считают, что клады формировались во время активной торговли с Золотой Ордой и Крымом.

Древнейшие литовские монеты:
1 - со словом "ПЕЧАТЬ"; 2 — джучидские дирхемы с контрамаркой "КОЛЮМН"; 4 — генуэзско-крымская с контрамаркой "КОЛЮМН", 1400–1420 гг.

Отдельной группой были золотоордынские и генуэзско-крымские монеты с надчеканкой "Колюмн". В отечественной нумизматике эти монеты считают "литовскими с контрамаркой "Колюмн" и относят их к V-му типу. Р.Керновский, исследовавший древнейшие литовские монеты, отметил, что самая старшая монета с контрамаркой — зо-

логоордынский дирхем хана Тохтамыша 1386 г. (788 г.х.), а самая молодая — г. Кафы, чеканенная до 1420 г. Почти все они найдены на Киевщине и Подолье. Обособленной находкой являются 2 джучидские монеты с контрамаркой из клада, выявленного в 1899 г. около дер. Турейск (Щучинский р-н, Беларусь).

В настоящее время имеются материалы, позволяющие определить, как дирхемы вошли в денежное обращение ВКЛ. Для этого следует кратко изложить историю денежного обращения Золотой Орды с середины XIV в. При хане Джанибеке (1342-1357) дирхем теоретически весил 1,56 г. Этот вес просуществовал до денежной реформы 1380 г., проведенной Тохтамышем (1379-1395). По ней основными денежно-весовыми единицами стали "мискаль" (4,095 г) и дирхем (1,365 г). Самой крупной единицей и знаком являлся слиток—"сом" теоретическим весом 204,75 г и достоинством в 25 алтынов или 130 дирхемов (6 дирх. x 25 алт.). Реально из-за нового веса дирхема слиток весил меньше, — 177,45 г (1,365 г x 130). Но в любом случае 130 дирхемов приравнивались к сому в 204,75 г. Слитки—"сомы" применялись в Поволжье и Крыму.

В денежном обращении Золотой Орды использовались золотые динари Делийского султаната I-й половины XIV в. В конце XIII-XIV вв. они приравнивались к 10 серебряным тенъгам. Г.А.Федоров-Давыдов их теоретический вес определяет в 10,95 г. Золото и серебро соотносились 1:10. Слиток серебра весил 109,5 г (10,95 г x 10). В 725 г.х. (1324-1325 гг.) при Туглук-шахе I (1320-1325) была проведена денежная реформа, по которой золотая монета стала весить 12,8 г, а серебряная — 9,0 г, при старом весе серебряного слитка. Соотношение золота и серебра стало 1:8,55 (109,5 г : 12,8 г). При хане Золотой Орды Узбеке (1312-1342) установлено ratio золота и серебра 1:10 и на слиток в 109,5 г шло 72 дирхема (1,52 г x 72 = 109,4 г). Это соотношение сохранилось до 70-х годов

XIV в. При Тохтамыше слиток, равный 72 монетам, весил 98,28 г (1,365 г × 72), что соответствовало половине теоретического веса новгородского рубля-слитка.

На территории Беларуси в 1902 г. в Слуцке был найден клад из 20 золотых монет, из которых определили два английских нобля Генриха IV (1399–1413) и два делийских мухра (динара). По-видимому, последние были отчеканены султаном Мухаммад-шахом II (1325–1351), во время наивысшего политического и экономического подъема государства.

Желая упрочить свое политическое положение, Тохтамыш в 1387 г. начал борьбу с владельцем Мавераннахра и Средней Азии эмиром Тимуром (1370–1405), но в 1395 г. потерпел сокрушительное поражение. После опустошительного похода московских войск в 1396 г. в Поволжье он бежал в Крым, откуда его изгнал Темир-Кутлук. После всех этих неудач Тохтамыш со своими родственниками, слугами и остатками войска бежал в ВКЛ. При этом массовом переселении татары забирали с собой домашнее имущество, скот и различные ценности — золото, серебро, драгоценные камни, деньги в виде монет и слитков и украшения. По-видимому, в это время и произошел насыпь татарских денежных знаков на Киевщину и Подолье, где были поселены татары. Витовт обязался помочь Тохтамышу вернуть обратно власть в Золотой Орде, а последний согласился содействовать в подчинении русских земель литовскому князю. Но поражение в 1399 г. на р. Ворскле помешало этим планам. Витовт бежал на север ВКЛ, а Тохтамыш в Кнігчак (Ликое поле), где в 1407 г. был убит по приказу темника Едигея. Татары вторглись в великое княжество и дошли до Киева, с которого взяли откуп в размере 3000 литовских рублей.

Именно памятниками событий 1395–1399 гг. и являются золотоордынские дирхемы, слитки-сомы и делийские динары и, в особенности, дирхемы с надчеканкой "Колюн". Надчеканка узаконивала их функ-

ционирование в денежном обращении ВКЛ в конце XIV—начале XV в.

Слитки-сомы фактически являлись наследниками древнерусской весовой гривны в 204,75 г, которыми Русь выплачивала в XIII—XIV вв. монголо-татарам дань. В конце XIII в. появился новгородский рубль—слиток теоретическим весом 196,2 г. Очевидно, он соответствовал 144 дирхемам весом 1,365 г ($1,365 \text{ г} \times 72 \times 2 = 196,56 \text{ г}$). Упоминавшиеся ранее делийские динары соответствовали серебряному слитку в 109,4—109,5 г и стоили 72 дирхема по 1,52 г или 80 монет по 1,365 г. В 1394—1399 гг. в ВКЛ появился литовский рубль весом около 180,0 г, который стоил 80 пражских грошей по 2,6—2,9 г. Поскольку грош был равен 2 дирхемам (2,6—2,9 г : 1,365 г), то литовский рубль содержал 160 дирхемов. В то же время в Золотой Орде счетный сом имел 130 монет и весил 177,45 г ($1,365 \text{ г} \times 130$). Дирхем в 1,365 г легко вошел в денежную систему ВКЛ еще и потому, что с 1387 по 1392 г. здесь чеканилась монета со словом "ПЕЧАТЬ" весом от 1,06 до 1,39 г.

Таким образом, дирхемы и динары могли входить в следующую денежную систему: Рубль литовский=2 делийским динарам=80 пражским грошам (по 2,6—2,9 г)=160 дирхемам (по 1,365 г); динар=40 грошам=80 дирхемам; 1 грош=2 дирхемам.

Краткий обзор истории золотоордынских дирхемов 1386—1393 гг., особенно с контрамаркой "Колюм", и делийских динаров показывает, что они являются не только нумизматическими памятниками денежного обращения ВКЛ в конце XIV—начале XV в., но и памятью о политических событиях 1363—1399 гг.

ВОСТОЧНЫЕ ОРНАМЕНТАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В АРХИТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНОЙ КЕРАМИКЕ

XVII В. ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

(ИЗРАЗЦЫ — КАФЛЯ)

На территории Московского государства наибольшее распространение получили изразцы с орнаментом в виде букета из одних гвоздик, помещенных в вазу с S-образными ручками. Они впервые появились в 1650 г. в декоре Никольской церкви (1664-165 гг.) села Урюпина⁴¹. В сооружения новгородского региона они проникли из керамической мастерской Валдайского монастыря⁴². Нам известны изразцы с этим орнаментом в Ярославле, Тихвине, Новгороде, в Вяжищском монастыре под Новгородом, в селе Воронцово Горьковской области, в Суздале и Смоленске (рис.33-35). Вероятно, и это не полный перечень мест распространения этих изразцов. Их объединяет еще и своеобразное решение рисунка угловых частей лицевой пластины. При сплошной выкладке с перевязкой швов они образовывали тот же мотив вазы с букетом (рис.33-35). Несколько отличаются от таких изразцов полихромные изразцы большого формата (31-31 см) из Тихвина и Вяжищско-

го монастыря, у которых угловые части лицевых пластин при сплошной выкладке образуют розетки.

Перед тем как перейти к описанию изразцов второго вида, остается упомянуть еще два полихромных печных изразца, относящихся к переходным. Один из таких сольвычегодский полихромный, с симметричным растительным орнаментом, вписаным в рамку, которая в своей широкой части имеет килевидную оттяжку. Углы лицевой пластины изразца орнаментом не заполнены (рис.36)⁴³. Другой изразец из города Лальска бывшего Устюжского уезда Вологодской губернии, ныне Кировской области. Сведений о его датировке, также как и о датировке сольвычегодского изразца, нет. Можно лишь отметить, что украшенная изразцовыми фризом лальская церковь Богоявления построена в 1711-1715 гг. В центре лицевой пластины лальского изразца изображена ваза со скромными цветами на изогнутых стеблях, вторящая очертанию рамки-картуша (рис.37)⁴⁴. В собрании имеются парные этим изразцы с разрезкой по оси рисунка. Угловые детали

⁴¹ Маслик С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 79.

⁴² Кондратьева Е.В. Новые данные о деятельности керамической мастерской Валдайского Иверского монастыря. — Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1980. Л., 1981, с. 466, 473.

⁴³ Фонды музея этнографии народов СССР, № 1027-14 /9.

⁴⁴ Фонды музея этнографии народов СССР, № 1005-3 /2, 1005-5 /1.

при выкладке зеркала печи образовывали тот же букет, но уже без вазы.

Ко второму виду изразцов с фигурной рамкой-картушем можно отнести близкие по характеру рамки рассмотренным ранее псковским полихромным изразцам 1690-х гг. из здания Аптекарского Приказа в Москве (рис.38) и из пантери звонницы Борисоглебского монастыря (рис.39)⁴⁵. Сходен с ними по трактовке букета, но имеет иную рамку-картуш — с удлиненными пересечками — изразец местного производства из келий Александровской слободы (последняя треть XVII в.) (рис.40)⁴⁶. Аналогичный ему изразец находится в экспозиции Русского музея (рис.41). Здесь же экспонируются еще два почти аналогичных изразца (рис.42-43)⁴⁷. Родственными по рисунку перечисленным, изразцам с букетами являются полихромные изразцы из Вязицкого монастыря под Новгородом. Из двух рядов этих изразцов с перевязкой швов выложен фриз Иоанно-Богословской церкви с трапезной. В нишах переходов от Иоанно-Богословской церкви к Никольскому собору установлены (по четыре) еще две разновидности изразцов с фигурными рамками-картушами, нарисованными несколько неочно — место сбоя прижания окружностей обыграно их завитками.

Особое место среди изразцов с фигурной рамкой-картушем занимают изразцы с изображением животного мира. По публикациям известны два польских изразца с изображением стилизованных дельфинов

(рис.44)⁴⁸. На территории Русского государства были распространены изразцы с изображением птиц. Один из них, неполивной из серой глины, найденный близ Макарьевского монастыря, датируется первой половиной XVII в. (рис.45)⁴⁹; другой, неаттрибутированный, с изображением петухов (рис.46)⁵⁰, судя по сухости рисунка, более поздний. Ковровые изразцы с изображением птиц бытовали в XVII в. и за пределами Русского государства, например, в Прибалтике (рис.47)⁵¹.

Интересно проследить дальнейшие пути развития изразцов с фигурными рамками-картушами. Можно отметить два направления. В первом направлении рисунок измельчился так, что на одной лицевой пластине изразца обычного размера (20-24×20-24 см) помещалось несколько ячеек сетки из с фигурных рамок-картушей (рис.48-50)⁵². Другое направление представлено изразцами, у которых фигурная рамка-картуш образовывалась при выкладывании их квадратом из четырех изразцов без перевязки швов. Характерным примером являются изразцы из Великого Устюга⁵³, к сожалению, не датированные.

⁴⁵ Malinowska M., Badania na stanowisku Oztrow Tumski. — Poznań we wczesnym średniowieczu, t.III. Wrocław-Warszawa, 1961, ill.61, 62.

⁴⁶ Маслих С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 53

⁴⁷ Фонды Русского музея, № № 446, 447.

⁴⁸ Tautavicius A., pav.62.

⁴⁹ Маслих С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 185, 201, 204; фонды музея этнографии народов СССР, № 1105-14 / 1.

⁵⁰ Фонды музея этнографии, № № 7046-188, 190, 191, 196 — из разных постулий.

⁴⁴ Маслих С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 148, 149.

⁴⁵ Там же, илл. 87.

⁴⁶ Временное хранение.

Этим исчерпывается все многообразие изразцов с ковровым орнаментом, известных к настоящему времени автору.

Рассматривая общий процесс эволюции восточноевропейских изразцов, можно заметить, что в их развитии достаточно четко выделяются два хронологических этапа — от XV в. до первой половины XVI в. и от 60-х гг. XVII в. до середины XVIII в. Именно на рубеже этих этапов происходят наиболее существенные изменения в конструкции и орнаментике изразцов: характерной становится румпа, отступающая от края лицевой пластины, широкое распространение получают живописные полихромные изразцы, их орнаментика приобретает новый общесевероевропейский облик. Каковы же причины, вызвавшие перемены в производстве, имеющем достаточно давние традиции? Эти перемены вызваны несколькими причинами, важнейшей из которых можно считать возникновение в архитектуре объективных условий для качественного изменения декоративных элементов. Причем наличие новых художественных тенденций, новых требований ясно ощущалось не только в культурных центрах, но и на периферии. Отмечая в зодчестве второй половины XVII в. развитие декоративности и живописности, вспомним, что "развитие всякого зодчества происходит в сложном взаимодействии конструкций и декора, причем со временем происходит усиление декоративных элементов, приобретающих все большую самостоятельность"⁵⁴.

Но не менее очевидно, что объяснить характер эволюции восточноевропейской архитектурно-декоративной керамики этой по-

ры только общими закономерностями развития невозможно. И в качестве другой причины радикальных перемен в восточноевропейском изразцовом производстве выступает политическое событие, имевшее место во второй половине XVII в. — русско-польская война 1654-1667 гг., во время которой началось массовое переселение "к Москве" белорусов. Среди белорусских переселенцев были и мастера-цемениники, чье искусство достигло к XVII в. высокого уровня⁵⁵.

Белорусские ремесленники получили широкий простор для творческой деятельности в Русском государстве. Преследуя определенные экономические и политические цели, московское правительство предоставило переселенцам различные льготы⁵⁶. К тому же в ускоренное строившееся в XVII в. Москве ощущалась постоянная потребность в талантливых мастерах. И потому ремесленники из Белоруссии были как нельзя более кстати.

Обычно в литературе, в той или иной степени касающейся истории московской архитектурной керамики, упоминаются два наиболее талантливых белорусских мастера: Степан Ивацов по прозвищу Полубес из Мстиславля и Игнат Максимов из Копыс. Но в Москве работало гораздо больше певчихников-белорусов. В архивных документах встречаются имена еще 9 мастеров из Бело-

⁵⁴ Паничева Л.Г. Белорусские изразцы как исторический источник. Л., 1980

⁵⁵ История Москвы, т.1. М., 1952, с.473; Боголюбский С.К. Московские слободы и сотни в XVII в. — Московский край в его прошлом. ч. 2. М., 1930, с.118-128; Абецдерский Л.С. Белорусы в Москве XVII в. Минск, 1957, с.6.

⁵⁴ Воронин И.Н., Раппопорт П.А. Зодчество Смоленска XII—XIII вв. М., 1979, с.410.

руссии⁵⁷. Многие ценинники имели учеников — как белорусов, так и русских⁵⁸.

Свою деятельность белорусские ценинники начали под Москвой в Иверском Святоозерском монастыре. Неподалеку от монастыря в 1655 г. были обнаружены залежи хорошей глины, "... в той глине делает мещания Копоса города Игнат Максимов изразцы печные, и на то изразцове дело избум с сенми поставили⁵⁹". Вскоре белорусские изразцы приобрели широкую известность и признание. Вот как оценивалось искусство белорусских ценинников, работавших в Иверском монастыре: "... потянулись из Белоруссии так называемые тогда иноземцы, из ... белорусских городов Орши, Копоса, Мстиславля и других мастеровые люди" и оказали Иверской обители незабвенные услуги заведением при ней мастерств, неизвестных тогда еще русским. Таково было скромное начало дела, которое вскоре прославило Иверскую обитель, и печные изразцы ее изделия быстро распространились по всей Новгородской и Псковской области⁶⁰.

Многие страницы каменной летописи Московского государства украсили многоцветным узорочьем талантливые руки белорусских ценинников, особенно прославив-

⁵⁷ ЦГАДА, Разрядный Приказ, Московский стол, ф.210, л.289; Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667-1686). Сб. документов. Минск, 1972, с. 43-44.

⁵⁸ Русско-белорусские связи, с. 43; Тальман Е.М. Ремесленное ученичество Москвы в XVII в. — Исторические записки, 1948, т.27, с. 88.

⁵⁹ Акты Иверского Святоозерского монастыря (1582-1706 гг.). — РИБ, т. V, Спб., 1878; с. 209.

⁶⁰ Акты Иверского Святоозерского монастыря, с. 13.

шись работой в соборном храме Воскресенского Новонерусалмского монастыря, где впервые в архитектурном декоре были использованы изразцы с ковровым орнаментом. Таким образом, именно с деятельностью белорусских мастеров связано появление в орнаментике архитектурно-декоративной керамики нового мотива, удивительно напоминающего узоры восточных ковров и тканей. Изразцы с ковровым орнаментом получили необычайное признание, широко используясь и для облицовки печей и для внешнего декора монументальной архитектуры. Такая популярность коврового орнамента была не случайной. И в Московском государстве, и на территории всей Европы в XVII в. усилилось увлечение восточными мотивами. Белорусские ценинники знакомились с веяниями восточного искусства еще у себя на родине, что происходило прежде всего благодаря торговым контактам Речи Посполитой со странами Востока. В орнаментике восточной архитектурной керамики уже в XIV в. наблюдалось использование эффектов, характерных для текстиля и ковровых тканей⁶¹. Основные фигуры такого рода орнаментики, называемые мадохилями, по принципу построения (путем пересекающихся окружностей)⁶² полностью соответствуют орнаментам европейских изразцов с фигурной рамкой-картушем; восьмиугольная рамка-картуш также находит аналогии в искусстве Востока⁶³.

⁶¹ Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. Ташкент, 1961, с. 298.

⁶² Ремпель Л.И. Искусство Среднего Востока. Избранные труды по истории и теории искусства. М., 1978, с. 178-179.

⁶³ Резьба по дереву в долине Зеравшана. М., 1966, рис. 33.

В мусульманской архитектуре изразцы использовались повсеместно и для внутреннего, и для внешнего декора. Причем важно отметить, что в XVI — XVII вв., особенно в Турции, излюбленным становится изразцовые покрытия, воспроизводящие орнаменты ковров и тканей⁶⁴. Турецкие изразцы с ковровым орнаментом XVII в. обнаруживают поразительное сходство с русскими изразцами второй половины XVII в. Это и отдельные орнаментальные мотивы, например, изображение вазы с букетом гвоздик и тюльпанов на изразце первой половины XVII в. из крупнейшего центра турецкого керамического производства в Изнике, и облицовка камина первой половины XVII в. ковровыми изразцами с фигурыми рамками-картишами также из Изника⁶⁵. Чем же можно объяснить такую близость? Как уже было нами установлено, появление первых изразцов с ковровым орнаментом на территории Русского государства связано с работой белорусских мастеров-ценищников. Таким образом, на Русь типично восточные ковровые мотивы в орнаментике изразцов пришли отраженными через Запад, что не было чем-то исключительным для искусства средневековья⁶⁶. На территории же Белоруссии ковровый орнамент привился благодаря торговым связям как непосредственно с городами Османской империи, например, с Константинополем, так и с территориями, осуществлявшими транзитную торговлю, в частности с городом Львовом, который с XV в. являлся значительным междуна-

родным рынком, куда поступали товары с севера и запада Европы, из Белгорода, Килии, Каффы, с устьев Дуная, из Константинополя⁶⁷. Белорусские купцы поддерживали торговые отношения с городами на территории Румынии и Молдавии⁶⁸. Кстати, на территории Румынии в Тырговиште, Яссах, Сучаве при археологических раскопках постоянно обнаруживается множество изразцов XVII в. с ковровым орнаментом, возникших из Турции⁶⁹. Их экспорт спасовалась и вассальная зависимость территории Румынии и Молдавии от Османской империи, к середине XVI в. захватившей весь Балканский полуостров, Сербию, Валахию, значительную часть Венгрии⁷⁰; и территориальная близость к центрам турецкого керамического производства, что не создавало сложностей, неизбежно возникавших при дальних перевозках керамики. Удаленностью от центров восточного керамического производства объясняется преобладание в транзитной торговле Молдавии в первую очередь тканей⁷¹. Не случайно на территории Белоруссии при археологических раскопках не обнаружены изразцы с ковровым орнаментом собственно восточного производства, а все белорусские изразцы су-

⁶⁴ Костакэл В.А. Русско-украинско-молдавские исторические связи в XIV — XV вв. — В сб.: Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. М., 1972, с.278.

⁶⁵ Гісторыя Беларускай ССР, т.1, Мінск, 1972, с.209.

⁶⁶ Andronic AI. Jasii pina in secolul al XVII-lea în lumina datelor archeologice. — Cercetări istorice. Jasi, 1970, p.105; fig.15.

⁶⁷ Самаркин В.В. Историческая география Западной Европы в средние века. М., 1976, с.188.

⁷¹ Костакэл В.А. Русско-украинско-молдавские исторические связи, с. 278.

⁶⁴ Орбели И.А. Мусульманские изразцы. Петербург, 1923, с.27.

⁶⁵ Миллер Ю. Художественная керамика Турции. Л., 1972, илл. на с. 99, 101.

⁶⁶ Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. Ташкент, 1961, с. 518, 591.

Рис. 33.

Рис. 34.

Рис. 35.

Рис. 36.

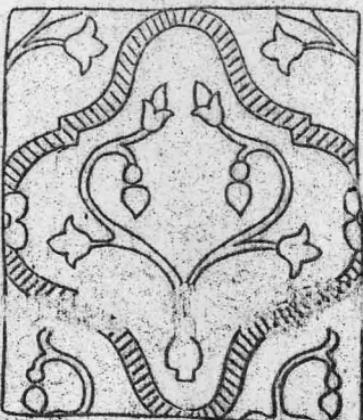

Рис. 37.

Рис. 38.

Рис. 39.

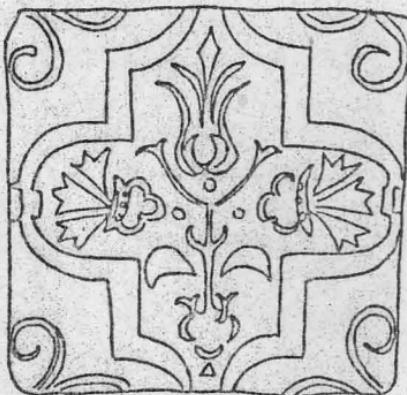

Рис. 40.

Рис. 41.

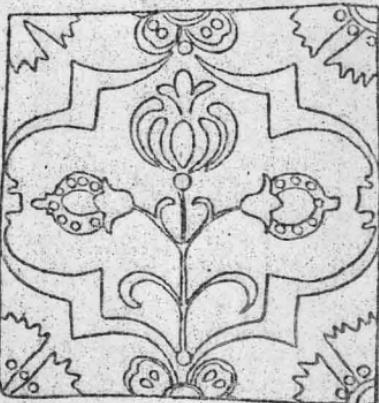

Рис. 42.

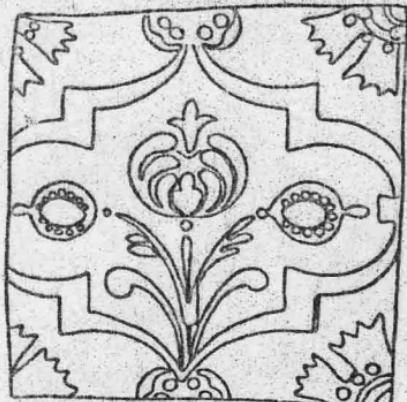

Рис. 43.

Рис. 44.

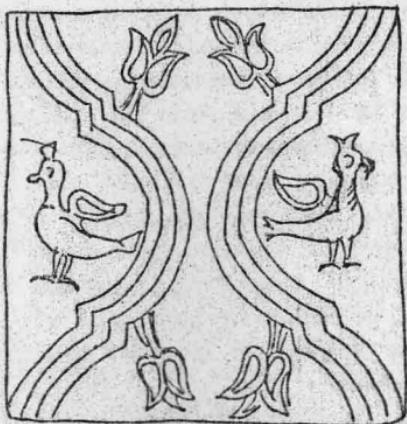

Рис. 45.

Рис. 46.

Рис. 47.

Рис. 48.

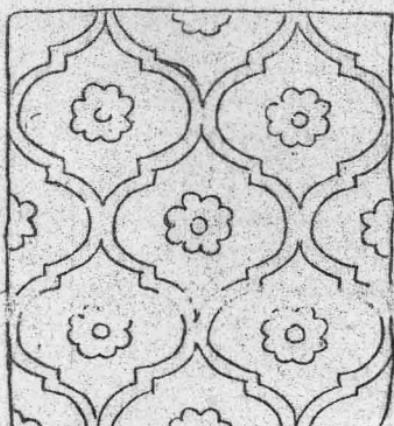

Рис. 49.

Рис. 50.

шественно отличаются от восточных ковровых изразцов тем, что орнамент первых выполнен рельефом, тогда как все турецкие изразцы с ковровым орнаментом — расписные. Это обстоятельство служит немаловажным подтверждением мысли о том, что белорусские керамисты, как и мастера-изразечники Литвы, Польши и других отдаленных от Турции государства познакомились с исключительно модным в XVI — XVII вв. ковровым орнаментом именно благодаря широкому поступлению восточных ковров и тканей на европейский рынок. Несомненно, что и на территории Русского государства ковровый орнамент был известен до появления белорусских мастеров, так как с XVI в. ткани представляли одну из самых значительных статей русского импорта из стран Востока⁷². К тому же со второй четверти XVII в. в русской архитектуре все более заметно сближение с общесевероевропейской стилистической эволюцией⁷³, с Западом, где, как уже отмечалось нами, ковровый орнамент был на редкость популярен. В результате, почва для усвоения нового в производстве архитектурно-декоративной керамики на Руси была подготовлена. Кроме того, белорусские мастера не воспринимались на Руси как гноземцы, поскольку в большинстве случаев были православными, и поэтому достижения белорусского изразцового производства, перенесенные ими на московскую почву, не встречались враждебно, как, например, повышества немецких и других европейских мастеров.

⁷² Фехнер М.В. Торговля Русского государства со странами Востока в XVI веке. — Труды ГИМ, в. 31. М., 1956, с.66-67.

⁷³ Винчар Б.Р. Архитектура русского барокко. М., 1978, с.11.

Таким образом, нами установлены пути проникновения изразцов с ковровым орнаментом на территорию Русского государства. Как же развивались они на русской почве? Появившись не ранее 1655 г., изразцы с ковровым орнаментом использовались вначале только для облицовки печей, и лишь несколько позже мы можем обнаружить их в декоративном убранстве монументальной архитектуры. Объясняется это прежде всего тем, что белорусским мастерам не было знакомо производство специальной фасадной керамики⁷⁴.

Итак, на основании всего изложенного, можно утверждать, что изразцы с восточными орнаментальными мотивами являются одним из ярких образцов искусства восточноевропейской керамики и подтверждают высокий уровень его развития, обеспеченный творческой деятельностью русских и белорусских мастеров, воспитанию на давних традициях искусства древнерусской керамики и знакомых с достижениями изразцового производства иностранных стран.

⁷⁴ Кондратьева Е.В. Керамическое убранство бывшего Зеленецкого монастыря. — Архитектура. Материалы к XV конференции молодых ученых-строителей. Л., 1971, с.18.

КРЫМСКАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОУНІК,
1500 СЛОУ і СЛОВА ЗДУЧЭННЯУ АД ДЗЯДЗЬКІ
ІСМАІЛА МЕМЕТАВА

Крымскататарские слова

Беларусские слова

В

Вазиет
вазифе
вакъыа
вакъыт
вакъыт кельди
васиет
васта
Ватан
ватандан
ве
ведирмен
вэзин
векиль

веляет
весикъа
видждан
виляет
виргуль
вуджут

Абставіны, пазіцыя
абавязак, заданне
выпадак, здаенне
час
прышоў час, пара
завяшчанне, тастамент
причына, сродак
Айчына, Бацькаўчына
айчынны, тутэйшы
і, ды
лесвіца, сходы
рытм (у верши)
сведка, прадстаўнік,
дэлегат, пасланец
абласны
дакумент
сумленне
абласны
коска (у сказе)
цела

Г

газет
гальва
гъайрыдан ияке этмек
гъайрыдан ияке этов
гъайып
гъалебе
гамбер
гедже

газета
быццам, здаенца
перагаваць
пераказ
страта, згуба
перамога
пахучас рачыны
ноч

геджельмек, гедже ятмак	начаваць
ектар	ектар
геми	карабель, лодка
генерал	генерал
гизли	скрыты, тайны
голь	возера
группа	группа
гузелим	каханы, мілы
гунях	грэх
гүюм	жбан для вады

Д

дава	спрэчка
дава этмек	спрачаца
дает	запрошэнне
дает этмек	запрамаць
лавранмакъ	спятаца, стараща
давуш	гук, голос
давушен	уголос
даг	гара
дага	яшэ, таксама
дагамыш	родны, сваяк
дай	правадыр, дзядзька па мацярынскай лініі
дакъка	хвіліна, мінuta
данцюрик	пла (цацка)
дев	белікан, дзіў, мамант
дева	лікарства
деваланмакъ	лячыца
девлет	дзяржава
дсли	дурань
демек	значыць
деньиз	мора
деньиздзи	марак
депутат	дэпутат
дерт	хвароба, нямогласць
джан	душа
джанин	жывы, жваны

дже бе	фронт
дже бермек	пусціць
дже вап	адказ
дже вап бермек	адказваць
дженк	вайна
дженка вер	баяны
джойылмакъ	прапасці
джумлеси	әгульны
джунь	шәрсць, поїсь
джурмек	хадзіць
джыйышмакъ	збріаца
джылап	авёс
динъя	свет (свет цэлы)
динълемек	паслухаць
дикъат	увага
директор	директар
догъру	праўда
догъурмак	стварэнне
докъуз	дзе вяць
докъузынды	дзе вяты
докъузуз	дзе вяцьсот
долап, долаф	шафа
домуз	свіння
дорт	чатыры
дортунъджы	чацвёрты
дост	сябар
достлыкъ	дружба
дувар	сцяна
дуйгу	пачущё
дульбер	прыгожы
дуймакъ	адчуваць, адчуць
думан	тумла, туман
дуне вун	учора
дунья	мир
дүшман	вораг
дүдюк	дудка
дюльгер	стельмах, цяслиар
дюльдюль	конь (у казах)

дюмбелек
дошинымек

бубен
думаць, меркаваць

Е

еди
ель
елькен
ельпирмек
емин
енъим
енъмек
енъув
ер
ералты
ерли
етекчи
етер
етишмек
етымиш
ешиль
ешиль майдан

сем
вешэр
ветразь, парус
развязаща
присяга, клятва
перамога
перамагчы
перамога
зямля
подземны
мясцовы
вядучы
хапае, дастаткова
паспець
семдзесят
зялёны
луг

Ё

ёк
ёкъса
ёкъсул
ёл
ёл костермен
ёлакъ
ёлбашы
ёлчык
ёргъун

не, няма
або, ці
бедны
дорога, шлях
кіраваць, правіць
градка
кіраунік
дарожка
стомлены, змораны

З

завалы
 завод
заман

бедны
 завод
час, эпоха, перыяд

зан	зан
зан этмек	зан
зайыф	мерканне,
залым	ворыва
зарап-зе ве	думаць, мерка вэць
захире	слабы
зая	тыран, дэспат
зийнет	няшчасце
зе вакъ	верне, забожжа
зе вал	згуба, страта
зель зеле	= упрыгование
земане	задавальнение, асалода
зембіль	крущэнне, пагібелъ
зенгин	землятрус
zendжы	сучаснасць
зердали	карзіна
зийрек	багаты
зий-чув	афрыканец
зия	абрыкос
зиялы	кемліны
зиярет	крык, шум
зияфет	зянне, свято
зулум	інтэлігентны, асвечаны (просвященный)
зылкын	візіт, наведванне
зырх	баль, пачостка
зыт	прыгнёт, прымус
	шустры, праворы
	панцыр, браня
	варожа настроены,
	супроцьлегли

"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫЧЫ"

(Слоўнік – назны артыкулаў, якія мяркуем скласці і надрукаваць у энцыклапедычным даведніку, названым у загалоўку)

Складзенымі слоўнікамі на падставе даведнікаў і манаграфічнай літаратуры. Пасля слова ці групы слоў, якія абазначаюць з'яву, падзею, предмет, імя чалавека (прозвішча), мярэдка ў слоўніку пазначаны вядомімі літарамі і лічбамі дадатковая інфармація. Літари – імя ці імёны аўтараў манаграфій, а лічба – нумар стронкі ў кнізе, дзе пра энцыклапедычны артыкул ёсць некаторыя звесткі.

- БД – Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубінскі. "Польскія татары. Гісторыя, абрацы, легенды, традыцыі", 1986;
- ЯТ – Ян Тышкевіч. "Татары ў Літве і Польшчы", 1989;
- АМ – Аль Міськевіч. "Польскія татары 1918-1939", 1989;
- Г – Зыгмунд Глогер. "Старопольская ілюстраваная Энцыклапедыя". Т. I-4, 1958.

Паважаны чытач! У надрукаваным тут слоўніку будучых артыкулаў, якія пачынаюцца на літары "Р" і "С" (у папярэдніх выпусках "Байрама" і ў наступных будуть надрукаваны назны ўсіх артыкулаў), відома, могуць быць пропускі. Дасылайце свае пррапановы, а якчэ лепш – завершэння артыкулы, а таксама палепшэння Ваам! артыкулы, якія ўжо былі некім напісаны і друкаваліся ў "Байраме" як пробныя.

P

Р, літара

РА, назна літары Р

РАБІІ ЎЛЬ-АВВАЛЬ, Ра б і аль - Аў валь , трэці месяц арабскага календара

РАБІІ ЎЛЬ-АХНР, Ра б і аль - Ах нр , чацвёрты месяц арабскага календара

- РАББІ АС-САНІ, гл. Рабі аль-Ахър
РАВІТА-ГАУРОНСКІ Ф., навуковец, БД 269
РАГАЙБ, гл. Раджаб
РАДЖАБ, рагайб, раджәб, сёмы меснц арабскага календара
РАДХМ, рәчм, пабіц्हе камням!, каменяжение
РАДЗІВІЛЫ, магнацкі род, БД 71
РАДКЕВІЧ Бякір, навуковец, АМ 25, 172, 196
РАДНЯ, Г, Т. 4 63
РАДЫНЬЛЫГУ АНГУ
РАЕЦКІ Мацей, член ЗТПЛБУ, БД 146
РАЗАНСКАЕ КНЯСТВА
РАЙ, на небе
РАЙ, асабістая думка па пытаннях фікху
РАМАДАН, гл. Рамазан
РАМАНОВІЧ, татарскі князь у ВКЛ
РАМАЗАН, рамадан, үзмәзан, святы месяц
РАМАЗАН-БАЙРАМ, Рамадан-Байрам, гадавое свята,
АМ 100, БД 191
РАМАЗАН-ЯГАЛДАЕВІЧ, татарскі князь на службе у ВКЛ, БД 43
РАМАНОВІЧ Аляксандр, генерал, БД 135; АМ 30, 36, 41, 42, 44,
70, 172
РАМАНОВІЧ Раман, інженер, АМ 72
РАМЯСТВО, ят 201-206, 209, 211-214, 216, 220, 221, 226, 231,
237, 245
РАСУЛ, Расуль, пасланик Аллага
РАСУЛ-ЗАДЭ Мамед-Эмін, публіцист, БД 161
РАФАЛОВІЧ Сулайман, імам у Нью-Йорку, АМ 65
РАФАУ, першае неба
РАШЫД АД-ДЗІН, персідскі гісторык, БД 212
РАХМАН, ар-Рахман, міласарны, міласціны, адно з імё-
наў Аллага
РАХМАТ, рахмат, дзякую
"РОЧНІК ТАТАРСКІ", АМ 122; БД 158
РУДНІЦКІ Чумбай Мура, палкоунік, БД 113
РУКЕ, рукае, рукай, ракаат, рек'ет,
рэкат, нахіленне цела ў час малітвы
РУСКА-ПОЛЬСКАЯ ВАЙНА 1654-1667, БД 80, 81, 82, 220
РУСКА-ФРАНЦУЗСКАЯ ВАЙНА 1812-1814, БД 127

РУХ, нафс, дух, душа

РУХ УЛЛАХ, дух Божи (у адносінах да прарока Ісі)

РЫЗАЛЕ-І-ТАТАР-І-ЛЕХ, гл. Трактат пра літоўскіх татарап

РЫБА, ліхварства

РЫБАТ, пабат, месца, дзе жывуць збройныя ахоунікі веры

РЫВАЕТ, аповесць

РЫДЖАЛЬ ГАЙБ, святіч людзі, нябачныя для зямных людзей

РЫЗВАН, ридван, дзвёры да раб?

РЫЗВАНОВІЧ, татарскі ишмаз у ВКЛ

РЫСК, ризик, сродак ісправління

РЭ, назва літары Р

РЭБІ АЛЬ-АХМІР, гл. Рэбі Аль-Ахмір

РЭБІ УЛЬ-ЭВЕЛЬ, гл. Рэбі Уль Эвель

РЭВІЗІЯ ТАТАРСКИХ ЗАМЕЛЬ, гл. Керизея пераніс татарап,

яг 219

РЭДКАІБ, гл. Раджаб

РЭЙНАУСКАЯ ДЖАМІЯ (з 1558 г.), у Трокскім паведе

РЭЙНАУСКІ, татарскі мурза у ВКЛ

РЭЙШ, татарская вёска ў Літве, ВЛ 166; яг 218, 236, 286-288,
292, 294

РАКВІЗІЦІЯ ВАКОФНЫХ ЗАМЕЛЬ У 1874, ВЛ 143

РЭКЕАТ, гл. Руке

РЭЛІГІЙНЫЯ ПАСЛУГІ, АМ 64

РЭМОЗАН, гл. Рамазан

РЭПРЭСІІ СУПРОЦЬ ТАТАРАЎ (1702-1710)

РАДЖІМ, гл. Раджім

РЭХМОТ, гл. Рахмат

РЭЧЫК, рэчык, назва райскага напітку

РЭФЭР

РЭХЫК, гл. Рэчык

С, літара

СА, назва літары, якіл азначае С мяккае

САА, мера ваті (каля 4,5 кг)

САВА, 34-я сура з Кур'ана, гл. таксама сабе!

- САБАКА, Г., Т. 4 12
САБАЛЕУСКИ Ігнацы, наукоўец, ЯТ 282
САБАЛЕУСКИ, мурза ў ВКЛ
САБАЛЕУСКИ Рамуальд, наукоўец і грамадскі дзеяч, АМ 181, 196
САБАЛЕУСКИ Эліаш, падпалкоўнік, удзельнік паўстання Касцюшкі,
БД 124
САБАЛЕУСКИ Страфан, генерал, БД 135
САБАЛЕУСКИ Юаф, наукоўец, АМ 130, 180
САБАЛЕУСКИ Я., гісторык, БД 270
САБАЛЕУСКИ Ян Ях'я, грамадскі дзеяч
САБАЛЕУСКИ Рамуальд Рамазан, грамадскі дзеяч
САБАХ, се бах, ранішняя малітва
САБЕІ, саба_, 34-я сура з Кур'ана
САБЕСКІ Ян, кароль Польшчы
САЕІТУН, сабії, адна з катэгорый людзей Пісання
САБЛУКОУ Г.С., рускі перакладчык Кур'ана
САГАР, сагір, раўніна, на якой адбудзеца Апомні Суд
САВАН, адзенне для памерлага, БД 177
САГАБ, сакабей, паплечнік Царска, гл. Асгаб
САД, назва літары, якая азначае цвёты гук С
САДАГА, садога, садака, Класціна, прысмакі,
якія раздаюць бедным мусульманам для памі-
нания памерлых, БД 181
САДАК, падарунак маладога
САДДИК, добры, справядлівы
САДЖОКАДА, намазлык, мусалла, бісат,
хасір, хумра, джай-на-
маз, малітоўны дыванок, дэвзднік "Іслам"
с. 202
САІД АХМЕД, хан (намесці ў 1438, 1448, 1449, 1452, 1453),
ЯТ 129-137, 161
САЙ, бег маці Ісмаіла - Хаджар паміж узгоркамі ас-Сафа і
ал-Марва
САЙДАК, сагайдак, рыштунак, калчам?
САЙД, правадыр, глава, начальнік Гусайна, хан
САКІН, гл. Секун
САКУЛКА, горад у Польшчы, АМ 59
САКУЛЬСКИ МУЗЕЙ, у Польшчы, БД 181

САЛАМОН, прарок, гл. Сулайман

САЛАТ, ас-Салат, Салая, гл. Намаз

САЛЬКЕНІЦКАЯ ДЖАМІЯ (1515 г.), у Трокскім павеце

САЛЬКЕНІКІ, татарская вёска ў Трокскім павеце, ВД 60

САЛІГ, прарок

САЛІМ, верны.

САЛІКІ, людзі з добрымі звычаямі

САЛТАНОВІЧ Арак, ЯТ 199

САЛТАНОВІЧ Васька, ЯТ 199

САЛЯТ, пяціразовая ў суткі малітва мусульманіна, ВД 188;

AM 97, гл. Намаз

САЛФ, частка Кур'ана, уключае больш за дзесятак аятаў

САЛЯ, гл. Намаз

САЛЯВАТ, формула пашаны, праслаўлення Мухаммеда

САЛЯМ, селлім, салям алейкум, селям
алейкум

САЛЯТНӨ, малітоўніе

САЛЯХ, з і к р, спеў у джамі!

САЛЬЯЛЛАГУ АЛЕЙГІ ВЕ СЕЛЛЕТА, фраза, якая мовіца пры ўпа-
мінанні імя Прарока

САМА, се ма, тэрмін хадзігаснаўства

САПЕГІ, магнацкі род, ВД 103, 104

САРАЙ, палац

САРАКАТАТАРСКАЯ ДЖАМІЯ (з 1558 г.), у Трокскім павеце,

ВД 59, 60

САРАФАН, сарафан, Г, Т 4. 199

САРТАК, хан, гл. у арт. Залатая Арда

САРЫК, хустка на галаве памерлай.

САТЫР, лікія для пісьма.

САУЛ, біблейскі персанаж, гл. Танут

САУМ, ас-Саум, пост, гл. таксама Ураза, ВД 188

САФ, с у ф, рад, шэраг

САФАР, другі месяц арабскага календара

САФАРЭВІЧ Салім, навагрудскі імам, AM 57, 154

САФІ, пятае неба

САХАБЕЙ, гл. Асгаб

САХІХ, хадгіс, існат якога варты даверу

САР, скала

СВІДРЫГАЙЛА, літоўскі князі, БД 39, 42; ЯТ I25, I29, I31, I54
СВІНІНА, забароненая для мусульман ежа
СВЯНЦЯНЫ, горад у Літве, АМ 59
СЕВАХ, гл. Сабах
СЕВІК, людзі, якія без перашкоды ўвойдуць у рай
СЕВУР, пекла
СЕВАБ, дабро
СЕДЖЭ, сечдае, палажэнне цела пры намазе
СЕДЭКА, гл. Садага
СЕІД АХМЕТ, Сайп_Ахмет, гл. у арт. Залатая Арда
СЕЙДАМЕТ Джәфар, крымскататарскі палітычны дзеяч, БД I6I
СЕЙЦЬ БАХЦІЯРАВІЧ, зямянін з Навагрудчыны, ДД 5I
СЕЙРУЛЬ джәхім, чацвёртае неба
СЕЙТ, тытул, БД 227, 228
СЕЙТ ТАМАН Мінбулатавіч, з роду Багрынаў, ЯТ I98
СЕЙХОН, бераг
СЕКА, разносчык вады
СЕКАР, пекла
СЕКРАН, адно з пакаранняў у пекле (за п'янства)
СЕЛЕВАТ, селев, гл. Салляват
СЕЛЛІМ, гл. Саллям
СЕЛЬСЕБІЛЬ
СЕЛЯМ АЛЕЙКУМ, гл. Саллям алейкум
СЕМА, сама, слуханне
СЕММЭ, указание, як чытаць Кур'ян
СЕМУМ, пляельны агонь
СЕРАІР, дзеячыць, абавязковая для мусульманіна
СЕФІРН, падарожны
СЕФЕР, трэцяе пекла
СЕВАХ, гл. Сахабей
СІГА, часовы шлюб
СІДЖЫН, назва пекла
СІДДЗІК, гл. Саллык
СІДДЫК, гл. Саллык
СІДРАТУЛЬ МУНІЭГА, найвышэйшае неба
СІНЯЯ ВОДЫ, бітва ў I362 г., ЯТ II8, I46
СІТА, бітва
СІНЯЯ АРДА, гл. у арт. Залатая Арда

- СІКЮЗ, восем
- СІН, назва літары, якая азначае мяккі гук С
- СІРАТ, гл. Сырат
- СІРАЧ, сірадж, свяча, ліхтар
- СІФ, біблейскі персанаж, гл. Шыс
- СІХР, чарабуніцтва, магія
- СКІДАЛЬ, Скідаль, АМ 59
- "СКІФЫ" 17-га стагоддзя, палонныя крышчоныя татары, туркі,
БД 65
- СЛАВЯНСКІЯ КОНСТРУКЦІІ АРАВСКІХ і ПЕРСІДСКІХ СЛСЎ, БД 261,
262, 263
- СЛОНИМ, АМ 58; ЯТ 100, 145, 218, 234, 236, 241, 255-259,
261-264, 278, 279, 299
- СЛОНИМСКАЯ ДЖАМІЯ (з 1804 г.), ЯТ 265
- СЛОНИМСКІ БОЙ, БД 115
- СЛУЖБОУСТВА, АМ 66, 71
- СЛУЦК, ЯТ 132, 133, 164, 211, 236-241, 244, 247, 248, 258, 261
- СМАЙКЕВІЧ Ібрагім, віленскі імам, АМ 39, 43, 44, 154, 157
- СМАЛЯВІЧЫ, ЯТ 249
- СМІЛАВІЧЫ, ЯТ 241
- СМОЛЬСКАЯ Ансэржанна, навуковец, АМ 110, 180, 181, 196
- СМОЛЬСКІ Вялікі, член-карэспандэнт АН БССР
- СМОЛЬСКІ Рамуальд, удзельнік паўстання 1863 г., АМ 19, 43, 44
- СМОЛЬСКІЯ, мурзы, БД 54
- СОБЧАК Язак, навуковец
- СОРАК ТАТАРЫ, Кырк - Татары, Кырк лары, вёска
у Літве, АМ 59; ЯТ 158, 214, 215, 220, 236,
285-281; БД 59, 233
- СОЙМ 1786 ГОДА ў Варшаве, БД 109
- СОЛТАН, гл. Султан, ЯТ 225
- СПАДАР, гаспадар, Г, Т. 2 257
- СПУЖАННЕ
- СТАНІСЛАУ ЛЯШЧЫСКІ, прэтэндэнт на каралеўскі трон, БД 104,
105, 106
- СТАНУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОУСКАГА 1588, БД 57
- СТАНКЕВІЧ Ян, навуковец, даследчык Аль-Кітаба, АМ 103
- СТАЎБЦУСКІ БОЙ (10.6.1792)
- СТАЯННЕ НА ўгры 1480, ЯТ 137-139

СТРАЛЕЦКІЯ ДРУЖНЫ, АМ 112, 113

СТРУКЕВЧ-КАЖОН Тадэвуш, навуковец, АМ 123, 127, 176, 182;
БД 270

СТРЭЛЬЦЫН Страфан, навуковец, БД 173

СТУДЗЕНЬСКАЕ ПАУСТАННЕ 1863, Каліноўскага пасцінне, БД 183,
134

СТУДЗЯНКА, татарская вёска ў Полычы, БД 231

СТУДЗЯНКАУСКАЯ ДЖАМІЯ, БД 139

СТУДЗЯНКАУСКІ МІЗАР, АМ 91

СТЫПА, Жалобная вячэра, БД 195

СТЕФАН БАТОРЫ, кароль, БД 56

СУДАН, мусульманская краіна

СУДАНСКІЯ АРАБЫ, народ

СУЗДАЛЬСКАЕ КНЯСТВА

СУКУН, сектын, значок над арабская літарай

СУЛАЙМАН, Сюлейман, Саламон, кур'янічны
персанак

СУЛІХІ, гл. Саліхі

СУЛТАН, солтан, сюльтан, ГД 54

СУЛХ, мірная дамова

СУЛЬКЕВІЧ, татарскі князь у ВКЛ

СУЛЬКЕВІЧ Аляксандр, польскі патрыёт, АМ 28, 46, 54, III,
123, 152-155, 185, 186; БД 6

СУЛЬКЕВІЧ Лявон Гузман-Мірза, палкоўнік, АМ 32, 166

СУЛЬКЕВІЧ Мацей, генерал, АМ 27, 28, III, 172; БД 135

СУХАВОЛЯ, АМ 59

СУННА, выслою і Мухаммеда і яго спрамы

СУННЕТ, сюннет, абразанне, БД 192

СУРА, ас-Сура, сурэй, сирэй, глава
Кур'ана

СУПЛІКА, прашэнне, ЯТ 239, 240, 269, 309, 310

СУТОЦКІ Давыд, мсціслаўскі харунжы, БД 218

СУРЭЙ, гл. Сура

СУФ, гл. Саф

СУФРА, частка Кур'ана, БД 249

СУФІЗМ, аскетызм, празмернае багамольства

СУФУР, старонка кнігі

СЦЯГ, адзел татарскай конніцы, БД 209

СЦЯГ ВЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ

СЦЯГ ПРАРОЦКІ

СЫДЛЫК, гл. Сядлык

СЫРАКОМЛЯ Улаштаслаў, паэт, БД 270

СИРАТ, сірат, мост на тым свеце

СЫТА, вада з мёдам, чытуальны напітак, БД 193

СЫФАТЫ, уласцівасці, прыкметы

СЭЛЁТ, сепцік, Г, Т. 4 227

СІБЕДЭЙ, мангольскі палкаводзец

СЮЛЕВІЧ, Сулевіч, мурза ў ВКЛ

СЮЛЕЙМАН, прарок, гл. Сулайман

СЮЛЬТАН, гл. Султан

СЮМБІКЕ, правітельніца Казанскага ханства

СЮНДЗЯК ШЭГІДЭВІЧ, татарскі князь на службе ў ВКЛ, БД 51

СЮНДУС, від шоўку, Г, Т. 4

СЮННЕТ, гл. Сүннет

СҮРЭЙ, гл. Сура

СЯБІКІ, гл. Себік

СЯЛІМОВІЧ, Шахманцар - Сялімовіч, татарскі князь на службе ў ВКЛ

СЯМЕН АЛЕЛЬКАВІЧ, кандыдат на пасаду вялікага князя, ЯТ I32
I33, I62; БД 45

"СЯМЁНАВЫ ЛІДЗІ", ЯТ I33

СЯМІГАДОВАЯ ЗАЙНА (1756-1763), БД I26

СЯМЯ

СЯНКЕВІЦКАЯ ДЖАМИЯ (1699 г.), у Трокскім павеце, БД 60

СЯНКЕВІЧЫ, татарская вёска ў Трокскім павеце, БД 60

СЯННУСКІ МІЗАР, Ляхавіцкі раён, БД 190, 237; АМ 99

ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЬШЧЫ"

АГЛ АЗ-ЗІММА (зіммі - "падапечныя"), іншаверцы, якія жывуць у мусульманскай краіне, признаюць уладу, плацяць падаткі, а за гэта карыстаюцца абаронай ад зневіх ворагаў, карыстаюцца нараўні з мусульманамі недатыкальнасцю асобы і маёmasці, поўнай свабодай веравызнання. Упершыню паняцце зімма было раскрыта ў паслannях прарока Мухаммеда да арабскіх плямёнаў (629 - 630 г.). Паняцце агл аз-зімма існуе і ў сучасных мусульманскіх краінах, у крымінальных і грамадзянскіх кодэксах, у якіх няма ніякай дыскрымінацыі ў адносінах да зімміяў і яны карыстаюцца поўнай свабодай веравызнання, а таксама мажлівасцю звязаць свае культавыя абрады без якіх-небудзь перашкод. Зіммі могуць займаць высокія (акрамя найвышэйшых) службовыя пасады ў адміністрацыі, у навуковых і навучальных установах.

Пакуль іншаверцы знаходзяцца пад апекай, гэтая права не могуць быць парушаны або адабраны. Якім бы прынужненнем і здзекамі падвяргаліся мусульмане, што жывуць у хрысціянскіх ці іншых краінах, зіммі ў мусульманскіх краінах не адказваюць за гэта, інакш было б парушэнне шарыту - парушэнне права і маралі ў мусульманскай краіне.

Абу Аля ал-Маўдудзі

АКІДА, аль - Акіда, перакананне і вера. Акіда падобна Іману - моцнай веры. Калі чалавек кажа: веру, то гэта азначае, што ў яго няма ваганняў у ісціннасці той ці іншай з'явы, прадмета, будучыні. Паняцце Імана ці Акіды ахоплівае наступнае:

1. Веды пра Аллага, пра Яго цудоўныя імёны, атрыбуты, прыкметы і доказы Яго існавання, знаках Яго вялікасці ў сусвеце.

2. Веданне пра свет, які па-за бачнай нам прыродай і ў тым свеце (метафізічным), і ў тое, што ёсць сілы добра, якія прадстаўляюць сабой анёлы (ангелы), і сілы зла, якія прадстаўляюць Ібліс і яго падначаленія. Веданне пра тое, што існуюць души і джыны.

3. Веданне пра кнігі Аллага, пасланны Ім для таго, каб азначыць і растлумачыць ісціну і ману, дабро і зло, добрае і дрэннае.

4. Веданне пра пасланикаў і прарокаў Аллага, якіх Ен паслаў, каб яны ўзнялі сцягі справядлівасці і сталі прапаведнікамі і вялі лицезей да Стваральніка - Усяышніга Аллага.

5. Веданне аб Судным Дні, аб тым, што там будуць уваскрешаны мёртвия, што будуць узнагароды і пакаранні, рай і пекла.

6. Веданне пра прадвызначэнне і лёс, па якім рухаеща ўсяленная.

Вось гэтыя памяці веры ёсць перакананне (Акіда), у якой Усяышні Аллаг паслаў Свае святыя кнігі, паслаў Сваіх пасланикаў і зрабіў Акіду завешчаннем для першых і для апошніх (людей). Такім чынам гэта адзінае Перакананне - Акіда - і яна не мяняецца ад перамены часу і месца, і не мяняецца ніколі, незалежна ад таго, што мяняюцца лідзеі ці народы. "Ен узаконіў для вас тую дабратворную дзеянасць (рэлігію), якая была завешчана Нуху, каторую Мы адкрылі табе і што завешчана была Ібрагіму, (а следам) Мусе і (пазней) Ісе: "У веры будзьце цвёрдымі і ў ёй захоўвайце адзінства (не расколынічайце)!" (Кур'ян, Сура 42, з аята 13).

Акіда - гэта не частка ці нейкая галіна рэлігіі, якія могуць залежыць ад узоруно матэрыяльнай дзеянасці грамадства і месца яго пражывання. Навуковыя адкрыцці фізічных і прыродных законаў з цягам часу абраўляюцца, нават зменяюцца, Акіда ж застаецца нязменнай, дзе б ні лыў мусульманін. "Мы кожнаму з вас прадвызначылі Статут (для жыцця) і дарогу (да святла)" - сказана ў Кур'яне (Сура 5-я, аят 52).

А.-Б.Аммар, пераклау з
арабскай мовы А.Абдэль-Джабар

АНАМ, аль - А на м , 6-я сура Кур'ана. Складаецца з 166 (165) аятаў. Ліцаць яе адной з апошніх мекканскіх сур, аўтаром якой з'яўляецца прароку Мухаммеду нездоўга да перасялення мусульман з Меккі ў Медыну. Па-беларуску назва суры перакладаецца як Свойская хывёла . Назва суры ад слова з 137 (136) аята і наступных. Ісцінай, абвешчанай у гэтай суры, з'яў

лнешца адзінасць Бога - Аллага - першапрычны ўсяго, што існуе на небе і на зямлі. Аллага нельга апісаць чалавечымі паніццямі (категорыямі), а ўсе спробы персаніфікацыі прыводзяць да скаженняў і язычніцтва, да ідалапаклонства і мнагабожжа. Адсюль у гэтай суроі частыя аспрэчванні сцвярджэння таго, што юласціва хрысціянству - прызнання Ісуса Христа Богам. Іслам строга прытрымліваецца монатэізму - Аллаг Алзін і німа яму сатаварышаў.

Ю.Бяляўскі

ВАДА, пітная вада, у выніку інфекціі, забеспічэнні пітных і культурна-бытавых патраб вада мае выключнае значэнне. У арганізме яна - асноўнае асіяродлэ, у якім адбываецца абмен рэчываў, а таксама субстрат шэрагу хімічных ферментатыўных рэакцый; утримліваецца на ўсіх вадкасцях і тканках цела, складае 65% яго масы. Толькі ў водным асіяродлі адбываюцца электралітычныя дысцыліяны соляў, кіслотаў і щалачаў, матчныя працэсы пераварвання страв і пераразмеркаванне пажыўных рэчываў у тканках, а таксама выдалення з арганізма шкодных прадуктаў абмену. Без вады чалавек можа працягць толькі некалькі сутак. Для ажыццяўлення нармальнай жыццяздзейнасці дарослага чалавека неабходна ў сярэднім 2,5 л вады ў суткі, з якіх 1,2 л прыпадае на ваду для піцця, 1,0 л - на ваду, якая паступае з ежай, і 0,3 л - на ваду, якая ўтвараецца ў арганізме з асноўных харчовых рэчываў за кошт абменных працэсаў. Сутачная патреба вады з ежай можа складаць ад 2,5 да 6 л вады ў залежнасці ад кліматичных умоў і характару дзеяйнасці чалавека. Вада выводзіцца з арганізму галоўным чынам праз ниркі, а таксама з потам праз скру, з паветрам праз лёгкія і праз кішечнік. Гарадскі жыхар на гаспадарча-бытавыя патрабы скарыстоўвае за суткі да 400 л вады.

Да пітной вады прад'яўляюцца пакычаныя патрабаванні. Яна павінна быць бясперчнай у эпідэмічных адносінах, бяспекойнай па хімічному саставу і мець спрэчныя арганолептычныя якасці (смак, колер, адсутнасць непрыемных пахаў). Бяспеку вады ў эпідэмічных адносінах вызначаецца агульнай колькасцю мікраорганізмў (не больш 100 на 1 куб. міліметр) і колькасцю бактерый груп кішечных падачак - колінілаксам (не больш 3 падачак на 1 л вады). Таксікалагічныя паказчыкі якасці вады характарызуюць-

бясшоднасць яе хімічнага складу і ўключаны нарматывы для рачываў, якія звычайна бываюць у прыродных водах (напрыклад, некаторыя солі) і для речываў, якія дабаўляюцца да вады ў працесе яе апрацоўкі (напрыклад, пры фтраныраванні) або трапляюць у ваду ў мініку гаспадарчай дзеяносці чалавека.

Мусульманская атыка патрабуе ад мусульманіна перад кожнай, пяць разоў у суткі малітвай абмыванца (гл. Буду) і не менш чым адзін раз у тыдзень, а таксама пры наведванні мізару (могілак) здзяйсняць абмыванне ўсяго цела - гусляваща (гл. Гусль). При гэтых трэба вельмі апцадна адносіцца да вады, а забруджванне яе ў тых мясцінах, адкуль чэрпаюць воду для карыстання - лічыцца адным з найважнейшых грахой. Існуе павер'е, што першы раз Аллаг пакараў людзей за бязвер'е патопам, а другі раз пакарае бязводдзем, пякельнай смагай, таму трэба баяцца Аллага і выконваць Яго запаветы.

У сувязі з забруджваннем асяроддзя нават падземныя воды сталі небяспечнымі для карыстання. Сярод хатніх сродкаў паляпшэння вадаправоднай вады - яе замарожванне. Справа ў тым, што вада збіраецца ў кристаліках лёду, а дамешкі застаюцца ў вадкім выглядзе, і выпадаюць у асадак. Дастаткова асадак зліць і растапіць лёд. Але ў лёдзе можа захавацца яе цяжкая (дэйтэрмевая) вада. Выдаліць яе проста, бо яна першай замярзае. Першы слой лёду трэба выкінуць, тады застанецца прыдатная для піцця і гатавання стравы вада. Для смаку у пітную воду можна дадаць крыху мінеральную воду.

З розных даведнікаў

Вішня (*Cerasus*), род дрэўных раслін сямейства ружакветных. Паводле слоўніка Шылавай слова вішня цюрскага паходжання. Лісце вішні чаргаванае, кветкі пераважна белыя, суквецце - парасонік, плады - сакаўныя касцянкі. Вядома 150 відаў, з якіх промысловое значэнне маюць вішня звычайная, стэпавая, лямцевая, пяспачная. Культывуецца па ўсёй Беларусі. Пладаносіць на 3-4 годзе, у час росквіту жыцця (8-12 год) дае больш за 20 кг пладоў. Археалагічныя знаходкі вішні вядомы ў краінах Міжземнамор'я, на тэрыторыі сучаснай паўднёва-ўсходній Польшчы, на заходзе Украіны і Беларусі, іншых краін.

Афарбоўка соку пладоў вішні з'яўляецца вельмі харкцернай адзнакай, па якой усе сарты вішні падзяляюцца на 2 групы: з афарбаваным сокам (марэлі) і з неафарбаваным (амарэлі).

Вішня цэніцца за раннє паспяванне і добрыя якасці пладоў з лекавымі і танізуючымі ўласцівасцямі. У іх шмат цукраў (6,5-15,5%), арганічных кіслот (0,7-3%), сухіх (11,5-22,8%), а таксама вялікі набор біялагічна актыўных рэчываў. Вішня багатая вітамінамі С (15-30 мг %), Р-вітаміннага комплексу. Па колькасці кумарынаў яна стаіць на 4-м месцы пасля чырвоных паречак, чорнай маліны і граната. Гэтыя рэчывы зніжаюць згусанне крэвы і перамікаджаюць утварэнню тромбаў. Плады вішні маюць у сабе 1-3 мг % жалеза (болей, чым яблык!), вітамін B_C (фоліевую кіслату) і вітамін B_2 (рыбафлавін). Комплекс гэтых рэчываў прадухільне развіццё малакроўя.

Плады вішні прыдатны для спажывання ў свежым і сушаным выглядзе. Даволі доўга (6-9 месяцаў) іх можна захоўваць у замарожаным стане. Вішню перапрацуваюць у кампоты, сокі, варенне, джэммы, мармелад. У казанска-татарскай і беларускай кулінарыі з вішні рыхтуюць напінак шарбет, морс, вараць кісель, квас, кампот, варенне, джэм (часам разам з яблыкамі), мяккі і цвёрды мармелад. Вішню марынуюць, з вішні гатуюць калдуны (падобныя па смаку на украінскія варэнікі з вішнёй).

З розных даведнікаў

ГАЛЕЕВА МЯЧЭЦЬ, у Казані, вуліца Тукая, 40. Першая з казанскіх мячэцяў, узвядзеная ў 19 ст. Паводле звестак Каюма На-сыры "яна была пабудавана ў 1801 г. на сродкі купца Мусы бая Саліма ўглы з вёскі Урнаш-Башы на месцы драўлянай". Гэта саборная мячэць, другая па значэнні пасля Марджані мячэці, складала джаміят (прыход) Сяннога базару - цэнтра грамадскага і гандлёвага жыцця Татарскіх слабод таго часу.

У плане гэта прамавугольны будынак, традыцыйна падзелены на вестыбюльную і храмовую соня тоустымі папярочнымі сценкамі. Магутная цэнтральная нясучая сценка служыла асновай для мінарэта, У тоўшчы сценкі праходзіла лесвіца на мінарэт. Уваход, размешчаны ў паўднёвым канцы будынка, вёў у прасторны добра асветлены вестыбюль з лесвіцай у малельных залах другога паверха. Вы-

сокія залы перекриваліся зводамі, у центры якіх віселі жирандолі. У пауднёвай сцяне размящалася міхрабная ниша, аренданая ў бок Меккі.

Незадоўга пасля ўзвядзення гэтага храма ён быў змаляваны казанскім мастаком Васілём Турным і руслані гэты быў размножаны літографскім спосабам у Маскве. Гэта быў велічны будынак, а мінарэт быў дамінантай у гандлёвым цэнтры Татарскіх слабод ! сапраўдным упрыгожаннем Казані.

У першай палаўіне 19 ст. будынак мячэці змяніў свой першапачатковы воблік: да асноўнага корпуса з поўдня і поўначы былі прыбудаваны аб'ёмы, якія падоўжылі будынак удвая. Фасады атрымалі сухую, лаканічную дэкарыроўку ў дусе "мікалаеўскага" класіцызму першай палаўіны 19 ст. Плоскасць сцяны першага паверха была вылучана гарызантальнай рустоўкай, над прастакутнымі ваконнымі праёмамі другога паверха паявіліся простыя гарызантальныя прафіляванныя карнізікі. Міхрабная зона, якая перамяцілася далей на поўдзень, была вылучана невялікай цыліндрычнай глаўкай з шатром. Тады ж, верагодна, пабудавана і мураваная агароджа мячэці з жалезнімі каванымі варотамі, якая захавалася да нашага часу.

Н.Халітаў

ГУСАЙН, ал - Гусайн (у рускай літаратуре — Хусайн) бен Алі Абу Абдаллаг аш-Шахід (629-680), малодшы сын Алі бен Абі Таліба ад жонкі Фацімы, дачкі прарока Мухаммеда, трэці шыїцкі імам. Нарадзіўся у Медыне. Пасля смерці старэйшага брата ал-Гасана, у 669 г. стаў ал-Гусайн главой алідскага рода (гл. Аліды). Пад упрыгожаннем родзічаў Гусайн рашыў пачаць барацьбу за халіфат супроты Амейядоў. У 680 г. на чале невялікага атрада рушыў Гусайн на Куфу, але ў мясцовасці Нінавія (гл. Кербела) быў акружаны войскам халіфа і ў мяроўным баі загінуў разам са сваім атрадам, зводным братам Аббасам. Сястра і сын Гусайна былі скоплены ворагамі, а галава Гусайна была адсечана і адасланая ў Дамаск (позней Яздід галаву Гусайна вярнуў Алідам). Пакутніцкая смерць Гусайна ўзрушила шыїтаў, якія кінулі покліч: "Помста за кроў Гусайна!", скалануўшы ўсю мусульманскую імперию. Гэта жудаснае забойства стала адной з прычин познейшага заняпаду Амейядоў у Дамаску (750 г.). Да цяперашняга часу мусульмане-шиїты ша-

нуюць памяць Гусайна, у якім бачаць святога і пакутніка - у спецыяльных страсных містэрнях, так званых та з іе (аплакванне), якая складаецца з двух актаў: адзін - пад назвай Ашура адзначаеца ў мясцовасці Казіман, непадалёку ад Багдада, на працягу 10 дней мухаррэма (месяц, у які загінуў Гусайн); другі акт - праз 40 дзён, у Кербеле (так званае "Вяртанне галавы"). Нашчадкі Гусайна носяць ганаровае званне - сайіды.

З розных даведнікаў

ДУНГАНЕ, дунган (цюрк.), лохуэй, хуэй (саманазва), народнасць. Паводле перапісу 1989 г. у СССР жило 69,3 тыс. дунган, у т.л. 30,2 тыс. у Казахстане, 36,9 тыс. у Кіргізії, 1,1 тыс. у Узбекістане, 0,6 тыс. у РСФСР і інш. Размаўляюць на дунганскай мове. Пашыраны таксама кіргізская і казакская мовы. Пісьменнасць на аснове рускага алфавіта. Вернікі мусульмане-сунніты.

Дунгане - нашчадкі хуэй (народ у Кітай, 8,6 млн. чал.), якія перасяліліся ў Казахстан і Сярэднюю Азію ў канцы 70-х - пач. 80-х гадоў 19 ст. з кітайскіх правінций Шэнсі, Ганьсу і Сіньцзян. Яны ратаваліся ад праследавання маньчжура-кітайскіх правіцеляў пасля задушэння вызваленчага антыфеадальнага паўстання 1862-77 гадоў. На новых землях дунгане пасяліліся кампактнымі групамі па зямляцтву прынцыпу: у сёлах Каракануз і Шорідзе ў Казахстане - шэнсійцы, у сяле Ірдык у Кіргізії - ганьсійцы, у сяле Аляксандраўка на р. Сакулук (таксама ў Кіргізії) - сіньцзянцы. Спачатку ў пасяленцаў сувязі паміж сабой не было, але з цягам часу яны наладаіліся, юсьць доўгі час захоўвалі даўгане рэгіянальныя адрозненні ў культуре.

Асноўны занятак даўган - земляробства, найбольш рысаводства і агародніцтва. Гадуюць буйную рагатую жывёлу, авечак, свойскую птушку; частка дунганакаў занята ў прамысловасці. Дунгане-перасяленцы аказалі дабратворны ўплыв на развіццё земляробства ў суседніх цюркскіх народаў.

Сем'і маладзетныя, але трапляюцца яшчэ і шматлюдныя сем'і. У дунган даволі моцныя крэўныя і зямляцкія сувязі. У мінулым існавала мнагажонства.

Пасяленні рэгулярнай планіроўкі. Традыцыйнае жылле каркасна-

слупавой канструкцыі (сцены з сырцовай цэглы ці камення) або глінабітныя, шматкамерныя, з выхадам з пакояў на крытую галерэю. Характэрная асаблівасць была ляжанка (кан) у спальнім пакоі, пад якім была печ. На кане елі з посуду, які ставіўся на чізкія столікі. Традыцыйная мужчынская і жаночая вопратка блізкія па пакрою: куртка, якая зашпільвалася гузікамі на правы бок, широкія порткі. Жаночае адзенне ўпрыгожана вышыўкай. Абутак з тканіны. Стравы пераважна з мукі (доўгія макаронны) і агародніны, прыпраўленыя курацінай, баранінай, ялавічынай. Для смажання ўжывалі найбольш алей. Шматлікія закускі і салодкія стравы. Пачынаюць яду з чаю, завяршаюць – супам. Мучныя стравы і параную агародніну ідуць палачкамі. Ужываюць многа перцу, часнаку, цыбулі, воцату.

Зберагліся народная медыцына, багаты фальклор (паданні, казкі). Атрымалі значнае пашырэнне формы сучаснай культуры, што знайшло адлюстраванне ў трансфармациі жыцця, вопраткі, харчавання, сямейнай арганізацыі.

Да 30-х гадоў 20 ст. сфермігравалася літаратурная мова. З 40-х гадоў 20 ст. (асабліва пасля Вялікай Айчыннай вайны, у якой дунгане прымалі ўдзел) узмаціўся працес міграцыі ў розныя гарады. Паявіліся мяшаныя шлюбы. Незалежна ад месца пражывання дунгане падтримліваюць цесныя сувязі са сваімі суплеменнікамі ў Казахстане, Кіргізіі, Узбекістане, Расійскай Федэрациі. Найбольш захоўваецца традыцыйная кулінарыя. Рэлігія ўспрымаецца як частка нацыянальнай культуры.

А.Рематеў

КЕРБЕЛА, Карбала, Машхад ал-Гусайн, горад у Іраку, у даліне р. Еуфрат, за 102 км на паўднёвы захад ад Багдада. Адміністрацыйны цэнтр мухафазы Кербела. Пастаяннае насельніцтва каля 200 тыс. чалавек. Жывуць персы, арабы, індыйцы, пакістанцы і інш. Сучасны горад узімі у 7 ст., непадалёку ад руінаў старажытных гарадоў – Ніневі (энішчана ў 619 г. да н.э.), Вавілона (2 ст. н.э.). Буйны гандлёва-транспартны пункт. Кансервавы завод, цукровыя заводы, тэкстыльныя прадпрыемствы. Рамёсты.

Кербела – свяшчэнны горад мусульман-шиїтаў, цэнтр паломніцтва шиїтаў усяго свету, месца знаходжання адной з галоўных святынь – маўзалея Гусайна, цэнтр вышэйшай тэалагічнай адукацыі.

і багаслоўскіх навук.

Ю мухарэма (г.эн. у дзень Ашура) - Ю кастрычніка 680 г. у мясцовасці Нінава ў нароўным баі невялікі атрад Гусайна - сына Алі і ўнука прарока Мухаммеда, а таксама зводнага брата Гусайна - Аббаса і іх 70 паплечнікаў па-зверску забіў чатырохтысячны корпус амейядцаў (гл. Амейяды). Гэта падзея пакіала начатак культу Гусайна як святога. Мяркуемое месца пахавання (Кабр ал-Гусайн) стала святыняй, якая прыцягвае сюды шматлікіх паломнікаў. Першапачатковую грабніцу затапіла ў час наваднення ў даліне Еўфрата ў 850 г., пры хал'фе Мутавакілі, затым зноў у 979 г. пры Буйдах. На месцы грабніцы быў узведзены велічны маўзалей, у 1016 г. яго купал быў спалены, але неўзабаве ўзноўлены. Побач з маўзалеем пабудавана медрэсе. Для пакідання ў Кербелу прыходзілі славутыя кіраўнікі мусульманскіх дзяржаў, у тым ліку султаны і шахі, яны рабілі багатыя падарункі для маўзала і медрэсе. У 1801 г. ваххабіты абрабавалі мыцкую святыню, але з цягам часу яна набыла новую веліч. Пра грабніцу пакінулі яркія апісанні сярэднявечных гісторыкі і географы (ал-Істахры, Ібн Хаўкал, Ібн-Батута).

Сучаснае свяцілішча памерам 48x42 м знаходзіцца на вялікім падворку плошчай 108x82 м і абкружана зводчатым калідорам, па якім пілігримы робяць рытуальны абход (таваф). Сцены будынка ўпрыгожаны багатым арнаментам. Грабніца ал-Гусайна размешчана ў цэнтральным зале будынка. Каля ўвахода ў маўзалей - два мінарэты, да падворка прымыкае вялікае медрэсе з мячэццю.

А.Кушаў

КІРКОР Адам Ганоры Карлавіч (псеўд. Ян са Слівіна, Ян Валігурскі, Сабары і інш.; 21.I.1818, в. Слівіна Манастыршчынска-га раёна Смаленскай вобл. - 23.II.1886, Кракаў), беларускі,польскі і рускі грамадскі дзеяч ліберальнага кірунку, публіцыст, выдавец, гісторык, археолаг, літаратуразнавец, этнограф. Член-карэспандент Імператарскага археалагічнага таварыства (1856), член рускага геаграфічнага таварыства (1857), Акадэміі ведаў у Кракаве (1873). Вучыўся у Магілёўскай (да 1834) і Віленскай (да 1838) гімназіях. У Вільні выдаваў літаратурна-навуковыя альманахі "Radegast" ("Радэгаст", 1843), "Замістнікі Мінус" ("Разумовыя дзённікі", т. I-3, 1845-46), "Памітныя кніжкі" Вілен-

скай губерні" (1850-54), часопіс "Teki Vilenska" ("Віленскі зборнік", 1857-58), альманах "Pismo zborowie Wilenskie" ("Віленскі альманах", 1859, 1862), дзе змяшчаў свае працы па гісторыі і этнографіі Беларусі і Літвы. З 1855 член Віленскай археалагічнай камісіі, хавальнік Віленскага музея старожытнасцей, якому ахвяраваў сваю калекцыю археалагічных знаходак у Мінскай і Віленскай губернях. У 1860-65 рэдактар газеты "Віленскі вестнік". Узначальваў віленскі гурток беларускіх, польскіх і літоўскіх пісьменнікаў. З 1859 г. уладальнік друкарні ў Вільні, дзе выдаваліся танныя кніжкі для народа на польскай, літоўскай і рускай мовах (планаваліся і беларускія выданні). У 1868-1871 гг. адзін з выдаўцу газеты "Новое время" у Пецярбургу. З 1872 г. у Кракаве чытаў лекцыі па славянскіх літаратурах у тэхнічна-прамысловым музее. У 1874 г. гэтыя лекцыі выйшлі кніжкай "Пра літаратуру братніх славянскіх народаў", якая пачынаеца раздзелам пра беларускую літаратуру. У "Нарысах сучаснай рускай літаратуры" (1873) даў высокую аценку творчасці В.Р.Бялінскага, М.Г.Чарнышэўскага, М.А.Дабравалюбава. Гісторыі і прыродзе Беларусі, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа прысвечаны працы Кіркора "Решткі язычніцкіх зыччаяў на Беларусі" (1839), "Аб этнографічнай мяжы літоўскай і славянскай народнасцей у Літве" (1857), "Этнографічны погляд на Віленскую губернию" (1857-59), "Аб першы бытнай славяншчыне" (1875), "Літоўскае Палессе" і "Беларускае Палессе" ("Жывапісная Расія", т. 3, ч. I-2, 1882; у 1993 г. у выдаеце "Беларуская Энцыклапедыя" гэты том выдадзены рэпринтна), "Гісторыка-статыстычныя нарысы Віленской губерні" (т. I-2, 1852-53) і інш. Аўтар успамінаў "Літоўскія абразкі" (1874), дзе расказваеца аб дружбе беларускага рэвалюнціяна і паэта Ф.Савіча з рускімі і польскімі аднадумцамі, "З віленскіх успамінаў" (1884), "Успаміны з 1860-1863 гадоў" (1884-1885).

А.І.Мальдзіс

У артыкуле Г.В.Кісялёва, які напісаў пра А.Кіркора для 3-га тома бібліографічнага слоўніка "Беларускія пісьменнікі" (Мн., 1994, стр. 226-229), змешчана абшырная бібліографія -

назвы прац А.Кіркора і артыкулы пра яго і яго творы. Сярод іншага Г.В.Кісяллёу у гэтым артыкуле падае, што Кіркор належав да небагатага беларускага шляхецкага роду татарскага паходжання. Бацькі яго (Кароль Мікалаевіч і Тэклія Маркаўна з Валадковічаў) валодалі невялікім фальваркам Грынеўчына (Кіркораўчына) у Клімавіцкім павеце.

КРАШЭНЫ, ахрышчаныя татары, кедэшэн (саманазва), этнан-фесійная група (агульнасць) у складзе Волга-Уральскага регіёна, жывуць пераважна ў Татарстане, невялікія групы ва Удмурції, Башкортостане і ў Чэлябінскай вобл. (у апошній - нагайбакі).

Паводле перапісу насельніцтва 1926 г., калі крашэны і нагайбакі ўлічваліся не ў складзе татар, крашэнава было 101,4 тыс., нагайбакаў - 11,2 тыс. чалавек. У крашэнавылучалася пяць гаворак: заказанскіх крашэнава, крашэнава Ніжняга Прымкам'я; нагайбакаў, чистапольскіх крашэнава, молькаўскіх крашэнава. У асноўным яны існавалі ў рамках сярэдняга дыялекту татарскай мовы (выключеннем з'яўляецца гаворка молькаўскіх крашэнава, якія бліжэй да заходняга дыялекту). У складзе крашэнавылучаюцца этнографічныя групы: молькаўская, чистапольская, заходне-перадкамская, елабужская, мендзялінская, бакалінская, нагайбакская. Вернікі-крашэны візываюць праваслаўе.

У фарміраванні крашэнаву ўдзельнічалі як фіна-вугорскія, так і юрскія, у т.л. познаюрскія - кыпчакска-нагайскія кампаненты. Відавочна, што ў час хрысціянізацыі не ўсе крашэны візнавалі Іслам. Як самастойная агульнасць яны сформіраваліся ў некалькі этапаў. Тыя, хто прынялі праваслаўе ў 15 - першай палавіні 16 ст. хутка абруселі і ў далейшым выступалі як частка рускага этнасу. Ядро крашэнавы склалася за кошт хрысціянізацыі часткі татар Паволжа ў другой палавіні 16-17 ст.ст. Гэта група (на пач. 18 ст. - каля 17 тыс. чал.) пазней атрымала назыву "даўней ахрышчаныя". У першай палавіні 18 ст. ў Паволжы пачалася хрысціянізацыя народа. Пры гэтым была зроблена спроба ахрысціць у праваслаўе і татар, што выклікала іх супраціўленне (татара-башкірскае паўстанне 1755 г., актыўны ўздел у сялянскай вайне пад кіраўніцтвам Е.Пугачова) і ў цэлым не мела поспеху. У першай палавіні 18 ст. каля 3,5 тыс. татар было ахрышчана. Яны ўтварылі групу "новаахрышчаных". Да 60-х гадоў 18 ст. ўдзельная вага кра-

шэнаў у складзе татар Паволжа і Приуралля дасягнула максімальны велічыні - 7,6%. Да таго ж многія прадстаўнікі татарскай аристакраты, якія ахрысціліся з мэтай захавання сваіх уладаній у 16 - пач. 18 стст. абруслі ўжо ў 17-18 стст. (напрыклад, Бегаватавы, Бігловы, Янгельчаны, Урусьавы, Шырынскія і інш.).

У 19 ст., асабліва з 60-х гадоў, сярод крашэнцаў пачаўся рух за пераход у мусульманства. Ён ахапіў найперш "новаахрышчаных". Адыход крашэнцаў, у тым ліку і "даўней ахрышчаных", узмацчіўся з 1905-07 гадоў. У пачатку 20 ст. калі 40% крашэнцаў перайшлі ў мусульманства. Гэты працэс быў звязаны з хансалідацыяй татар у перыяд фарміравання адзінага этнасу. Колькасць крашэнцаў у 18 - пачатку 20 стст. глядзі ў лічбах:

1719 г. - 17,0 тыс.,	1744 г. - 23,0 тыс.,	1762 г. - 30,3 тыс.,
1762 г. - 35,1 тыс.,	1795 г. - 40,0 тыс.,	1833 г. - 68,7 тыс.,
1857 г. - 36,3 тыс.,	1847 г. - 110,0 тыс.,	1911 г. - 123,0 тыс.,
1920 г. - 120,0 тыс.,	1926 г., 120,7 тыс.	

У пачатку 20 ст. этнаканфесійная агульнасць крашэнцаў складалася з групаў, у якіх саманазна керэшэн (у некаторых, як, напрыклад, у ногайбакаў, іншыя этнічны), замеџавалася. У сувязі з устойлівымі харектарамі дадзенай агульнасці, якая ў час перапісу 1920 і 1926 гадах вылучалася нават у якасці самастойнай этнічнай адзінкі - "народнасці", пасля 1917 г. у Татарстане ўзнікла "крашэнскае пытанне", для решэння якога выявіліся падыходы: наданні крашэнам пэўнай аўтаноміі ці шлях "збліжэння" с астатнімі татарамі. У выніку вострай барацьбы атрымала перамогу так званая сярэдняя лінія, калі при прадастаўленні крашэнам пэўнай культурнай аўтаноміі вялася палітыка згладжвання розніцы паміж крашэнамі і татарамі-мусульманамі. У далейшым ва ўмовах увядзення атэізму ў дзяржаўную палітыку магчымасць заставання самабытнасці крашэнцаў аказалася значна звужанай. У апошнія гады абазначылася тэндэнцыя для росту самаізначення крашэнцаў, адным з адлюстраваній якога стала стварэнне "Этнографічнатае культурна-асветліцкага аб'яднання крашэнцаў".

Традыцыйная культура крашэнцаў дастаткова своеасаблівая, што звязана з асаблівасцямі фарміравання агульнасці і з уздзеяннем праваслаўя. На ўмсках ізальцы крашэнцаў ад агульнай масы татар-мусульман адбылася кансерваваныя некаторых элементаў традыцый-

най культуры, якія перепляліся з елементами християнської культури. На асноўных элементах культуры крашэні збліжаючы з казанскімі татарамі, хоць асобныя групы крашэні звязаны і з татарамі-мішарамі (чыстапольскімі, молькаўскімі).

Найважнейшую ролю ў гаспадарии крашэні іграва земляробства са зборжай спецыяльнай (мыта, пшаніца, полбл, авёс, гречка, ячмень, гарох, сачавіца). І тэхнічных культур вырошчвалі каноплю, радзей - лён. Агародніцтва і садоўніцтва былі развіты слаба, абмяжоўваліся вырошчваннем бульбы, цыбулі, менш капусты, гарбузоў. Жывёлагодства мела другараднае значэнне, гадавалі коней, кароў. Уежак, козаў, свіні (аб познім паяўленні свінагадоў) і сведчыць той факт, што гэтая жывёліна ёсць фігуруе ў традыцыйных рытуалах і мяса жывёлы ў абрарадавых стравах адсутнічае). Гадавалі свойскую птушку (куры, гусі, месцы і качкі, індыкі). Пчаларства, рыбалоўства і паліўніцтва мелі аматарскія характеристар. Промыслы, якія разнастайныя: ткацтва, пляценіе, апрацоўка дрэва, воўны, скуры і інш.

Тыпы паселенняў: вёскі, сёлы (аулы), у асноўным лагчынна-рачныя і ці даліннага тыпу. У 19 ст. пераважала лінейная форма планіроўкі вёсак. Сядзібныя пабудовы, якія ўтваралі адзіны комплекс, складаліся з драўляных зрубных хат, пераважна двухкамерных (хата-сені), з шэршу гаспадарчых пабудоў (свірны, хлявы, лазні, дрываютні, скляпы і інш.). Даже былі з дошак, саламянныя, пакрытыя трыснягом, лусбам. Традыцыйным быў падзел дома на дзве палавіны - белую (ак ой) і чорную (кара ой). Ганаровым месцам у крашэні - нараўне з тур (асычонае месца насупроць дзвярэй у цюркаў), было месца абраозоў (кожт почмак, тэрэ почмак). Жылая частка пакоя раздзялялася як і ў татар-мусульман перагародкай ці фіранкай на дзве палавіны - мужчынскую і жаночую. Ва ўнутраным убранстве жылля шырока ўжываліся ручнікі з каляронымі канцамі, сурветкі і інш. Мэбля - нары, ляжанкі і лавы. У канцы 19 ст. паявіліся дэталі гарадскога побыту (сталь, буфеты, лістэркі, гадзіннікі і інш.).

Касцюм розных груп крашэні меў адрозненіе. У другой палавіне 19 ст. вóпратку шылі з самаробнай суровай тканіны (алача), а ў канцы 19 - пач. 20 стст. пашыраліся фабрычныя тканіны.

Але да калектывізацыі фабрычныя тканіны скарыстоўваліся толькі для шыцця святочнага касцюма. У крашэні самаробнія тканіны за-

хоўвалісі ва жытку больш, чым у татараў-мусульман. У крашенаў доўга як упрыгожанне зберагаўся прыгожы пояс (эзер). Найбольш бы і пашыраны сарочки тунікападобныя, без плечавых швоў, з белага палатна (пакрой аднолькавы для мужчын і жанчын). Другі тып жаночай сарочки з адразной таліяй, з упрыгожаннем груднога выразу (ізу), са зборкамі (у розных груп ізу па форме адрознівующа; аборкау таксама было больш ці менш у лакальных падгруп). Пераход да гарадскога касцюма адбыўся на аснове апашняга тыпу жаночага адзення шляхам далаўнення ёсобнымі дэталямі. Замужнія жанчыны пад сарочкай насілі ўпрыгожанні з вышыўкі ці аплікацыі з кускоў каляровага паркілю нагруднікі (кукрэкчэ). У мужчын вышывалі канцы рукавоў, падол, прыполак сарочки жанчына. Порткі - з шырокім крокам, аднолькавата пакрою для мужчын і жанчын. У мужчын у пачатку 20 ст. пашырлісі порткі гарадскога тыпу - чалбар. Як у мужчын, так і ў жанчын былі пашыраны фартухі. У жанчын фартух быў часткай святочнага касцюма.

Як верхнюю вопратку для жанчын і для мужчын (да сярэдзіны 19 ст.) выкарыстоўвалі камзол, які ў жанчын меў дапасаваную ў стане форму. Святочныя камзолы, асабліва ў дэяўчат, упрыгожвалісі аплікацыяй з каляровых тканін, стужак, срэбнага пазументу і т.д. Характэрная летняя вопратка для дэяўчат, а таксама маладых жанчын - зіян (з палатна). Пасля яго шылі і з фабрычных тканін. Святочныя зіяны, асабліва ў маладзіц, упрыгожваліся. У даўнейшыя часы ў крашенаў былі і іншыя халатападобныя віды вопраткі - дкуа (чыба). У мужчын найблізьш пашыраная верхняя вопратка - казакін (з дапасаванай спіной), з досугіні рукавамі і невысокім стаячым каўняром. У вяснова-асенні сезон насілі чыкмень (чыкмэн) з сукна (у мужчын - з прамой спіной), у жанчын - дапасаваны - прыталены да стану), жанчыны насілі таксама армяк (дапасаваны да стану з чорнага сукна). Мужчынскае і жаночае адзенне - бішметы з фабрычных тканін на ваце, футры, паўкаражушкі і кажухі. У дэяўчат футры ўпрыгожваліся прашыўнымі каляровымі ўзорамі ці аплікацыяй.

Шырокое ўжыванне аплікацыі адрознівае крашенаў ад татараў-мусульман. Абутак: лапці (чабата) татарскага ўзору, ваўняныя шкарпеткі (тула оек), робленыя панчохі, боты (у т.л. чэрэк башмак) і یайлакі, таксама і валяныя галёшы - йон каты. Галаўныя ўборы ў мужчын у асноўным таго ж тыпу, што і ў іншых татараў.

Зімою шапка з аұчымы, часам падшытая па краях футрам (камалы бурек). Уживаєща і рускі малахай. Летам валены з воұы капялюш чоңы або шері. Газней пашырылісі ғарадаскія шапті. Национальна татарска-мусульманскія тыпы галаұных убораў (тубетей, келәпуш) не ұжывалісі. У жанчын таксама не назіралася шераг тыпаў галаұных убораў (малый калфакі, камчат бурек, кантардзы і іншы), якія, відавочна, усприматісі як мусульманска-татарскія.

Дзяұчаты валасы на галаве не үкрайвалі, жанчыны наслі са-року (сурекі), якая была складаним уборам з валасніка (мэләчек) і павязкі (ци пакривала ү залежнасті ад узросту). Дзяючия галаұнны үборы: калфакі, якія наслі разом з ука чачак - налобной павязкой і так'я - шлемаподобной формы (у некоторых групп групаў кратшнаў). Упрыгоженіе вельми разностайны - сярабраныя манеты, ювелірныя вісьмілкі з выкарыстаннем пацерак, дробных каралаў і г.д. (галаұнны павязкі, намоснікі, завушніца, нашийный үпрыгожаніе, бранзалеты і г.д.).

Аснова харчавання крашенаў - мучния і крупяния вырабы. З мясных страваў - бараніна, цяляціна, ялавічина. Свініна - не наўсядна. З птушак - кураціна, гусиціна, мяса кашак. Каніна ұжывалася не үсіды. У адрознение ад мусульман крашены широка ұжывалі грыбы. Спецъфіка крашэнской кулінары - приготавление студзеня (квашаніны). Пашырана выкарыстанне ү еху криві жывёл (кан тәбесе). Малочныя стравы разностайны: малако, смітана, масла, катык (від кіслага малака), твораг (әмемчек, сезма), сыр - чыгыт (але не үсіды). Асноўны напітак - чай, таксама, сйран (сумесь катника з вадой), квас, піва (сыра) - абавязконы напітак на вяселлях, мядовыя напіткі (у т.л. і алкагольния), самогонка (кумышка).

Многія характэрныя рысы традыцыйнага побыту крашенаў ужо зніклі. Традыцыйны касцом зблыдзе толькі ү выглядзе сямейных реліквій. Побыт крашенаў адчуў моцны үплыў сучаснай ғарадской культуры.

А. Ісхакаў

Крыніцкі Аляксандр (7.6.1890 – 5.6.1976), імам Некрашунска-
га (1934–1939) і Віленскага (1939–1944) джаміятаў, імам ваколі-
цы Сандыкаўшчыны (1944–1976). У яго бацькі Алядзіна Амуратавіча
і маці Зофіі была яшчэ сястра Ева, якая стаяла жонкай штабс-ка-
пітана рускай арміі Мацвея Вільчынскага, з якім дажывала свой
век у Сандыкаўшчыне, дзе і пахавана на мізары. Арабскую пісь-
меннасць і асноўы Ісламу Аляксандр Крыніцкі выучыў у годжыя.
У 1925 г. ён узяў шлюб з Эмай Вільчынскай, меў дачку Айшу
(унучка яго Вольга Крыніцкая – доктар). У 1939 г. быў выбраны
імамам Віленскага джаміята. Польскім татарам ён быў вядомы як
учаснік Першага ўсепольскага кангрэсу і член Наайшнейшай Му-
сульманскай Калегії. У 1941 г. памерла яго жонка, пахавана на
мізары ў Немежы. У 1944 г. Аляксандр Крыніцкі з дачкой пераехаў
у Сандыкаўшчыну, дзе быў імамам. У час калектывізацыі ў Заход-
ній Беларусі ў 1949 г. татары выбралі яго старшынёй татарскага
калгаса. Чалавек добрага сэрца, высокай культуры, вельмі прыем-
ны голос яго застаецца ў памяці татар-мусульман. Спачывае на мі-
зары ў Сандыкаўшчыне.

А.Гарадзенскі

Лебедзь Сямён Сярганавіч (Ісмаіл Мустафавіч, нарадзіўся
25.7.1934, в. Казяны Браслаўскага раёна Віцебскай вобл.), док-
тар тэхнічных навук (1992), прафесар (1992). Скончыў Беларускі
лесатэхнічны інстытут (1958). Працаўваў у Беларускім дзяржаўным
тэхналагічным універсітэце асістэнтам (1961–67), ст. выкладчыкам
1968–71), дацэнтам (1971–91), прафесарам (з 1992). Асноўны на-
кірунак навуковай дзейнасці: стварэнне машын і абсталявання для
механізацыі працаўміх загрузачна-фарміравальных працэсаў на
прадпрыемствах лясной і дрэваапрацоўчай прамысловасці, а таксама
машынабудавання. Створыў тэарэтычныя асновы распрацоўкі за-
грузачна-фарміравальных працэсаў і машын. Кіраваў навукова-да-
следчымі і вопытна-канструктарскімі работамі па іх стварэнню
і ўкараненню ў вытворчасць. Аўтар 128 навуковых публікаций і
48 вынаходстваў, падрыхтаваў 5 кандыдатаў на вуз.

МАІДА, Аль - Маіда, 5-я сура Кур'ана. Складаецца з 120 аятав. Лічаць яе медынскай. Назва паходзіць ад слова ў II2 аяце. Па-беларуску назыву суры перакладаюць як Застаўленны стол, Трапеза. Сура гэтая з ліку доўгіх, уключае галоўным чынам рэлігійна-прафесійны ўказани. Тут наказы мусульманам аб паліванні, мусульманскіх стравах, статусе жанчын, пра малітвы і дапамогу бедным, рытуальнае абмыванне, пра юдзеяў і хрысціян, злодзеяў і іх пакаранне, пра клятвы і прысягу, алкагольныя напіткі і азартныя гульні, сведкаў пры складанні тастаменту (завещання) смяртэльна хворым чалавекам. Даследчык! Кур'ана і Бібліі знаходзяць у гэтай суры некаторыя сувязі - пэўнае падабенства матываў і падзеяў.

Б.Вяляускі

СВІНІНА. Паводле паданняў першых чалавек, якія рассяліліся па зямлі і забылі пар на ваку першага чалавека і прарока Адама, ей амаль усё, хоць на ладсвядомым узроўні, якія даступені звярам, некаторых раслін і жывёл есці асцерагаюць. Прарок Муса (Майсей) перадаў для лідзеяў, якую жывёльнную ежу Бог лічыць чистай, дазволенай у ежу, а якую мячистай, забароненай. У Святым Кур'аНЕ (сура 2-я, аят 174; 5-я, аят 4; 6-я, аят 146; 16-я, аят II6), сярод іншага, забаронена мусульманіну ўжываць свініну.

Калі мусульманін памірае з голаду, а дазволенай ежы няма, то ён можа есці і недазволеную, у тым ліку і свініну. Знаходзячыся на вайсковай службе ў акружэнні іншаверцаў ці атэістаў, мусульманін вымушаны есці страву, прыгатаваную з прадуктаў, якія забаронены яму паводле Ісламу. Але за гэты прымус супрощае волі мусульманіна пакаранне панясць крыніцей. Каб чытач уявіў сабе, што значыць мусульманіну есці свініну, дык гэта тое ж, што беларусу, рускаму ці паліаку есці сабачыну, дажджаных чарвей (добра адкорыленых, памерам з сасіску). змеяў, хоць у некаторых народаў свету гэтых стравы лічацца найкаштоўнейшымі і найсмачнейшымі.

У 19-м стагоддзі біёлагі ўстановілі, што пры ўліванні свініны бывае хвароба трыхінел, узбуджальнікам якой з'яўляецца трыхінела. Асноўныя носібіты трыхінел - свіні, вайкі, лісы, каты, сабакі, медведзі, пашукі, мышы. Для гэтых

жывёл трыхінела шкоды не прыносіць, але чалавек, калі паядае мяса гэтых жывёл, якое недастаткова правараана ці пражарана, заражаеца лічынкамі паразіта і вельмі цялка хварэе (каб хворы не страціў разуму ад страшнага болю, яго ўесь час на працягу 30-40 сутак пайлі спіртам. Калі ў выніку такога лячэння чалавек і выжываў, то найчасцей становіўся алкаголікам).

З розных даведнікаў

СМОЛЬСКІ Бякір Міхайлавіч (12.7.1913, Менск - 28.9.1982), вучоны-цеплафізік, член-карэспандэнт Акадэміі науک БССР з 1967 г., доктар тэхнічных науک з 1958 г., прафесар з 1961 г. З сям'і служачага, у 1935 г. ст. наукоўцы супрацоўнік лабаратарыі прамысловай вентыляцыі Навукова-даследчага Інстытута аховы працы, з 1946 г. старши выкладчык, з 1949 г. дацэнт Беларускага політэхнічнага Інстытута, з 1958 г. загадчык лабаратарыі цепла-і масаабмену АН БССР, у 1959-1971 гадах намеснік дырэктара, з 1971 г. загадчык лабаратарыі тэрмазерадынамікі Інстытута цепла-і масаабмену АН БССР.

Працы Б.М.Смольскага прысвечаны метадам тэрмавільготнай апрацоўкі тэрмадчуvalных матэрыялаў, а таксама працэсам пераносу цяпла і рэчыва ва ўмовах вакуума. У выніку даследаванняў вызначыў аптымальны ўмовы для інтэнсіфікацыі сублімацыйнага аблізводжвання капілярапорыстых рэчываў. Удзельнічаў у абароне Масквы, Ленінграда. Галдапалкоўнік, камбат. Узнагароджаны ордэнам Аляксандра Неўскага, ордэнам Чырвонай Зоркі, дзвумя ордэнамі Айчыннай вайны I ступені, ордэнам Айчыннай вайны II ступені, медалямі.

ТАТАРАЎ, Крамянцы, кліматычны курорт на Украіне, у Івана-Франкоўскай вобл. Размешчаны ў гарах (Украінскія Карпаты), у даліне р. Прут на вышыні 750 м над узроўнем мора. Лета ўмерана цёплае, зіма - мяккая. Лячэбныя сродкі - кліматэрапія. Паказаны: актыўныя сродкі туберкулёзу. Працуе круглы год.

ТАТАРСКІ ПЕРАВАЛ, паміжэнне ў Украінскіх Карпатах паміж
вытокамі рак Прут і Ціса, па якім на вышыні 931 м над узроўнем
мора праходзіць чыгунка Івана-Франкоўск - Рахаў.

ЦЫБУЛЯ-ТАТАРКА, цыбуля - батун, трубчастая
цыбуля, зімовая цыбуля, пісаная цыбуля, шматгадовая зімастойлівая моцнага-
ліастая расліна. Утварае невялікую цыбуліну цыліндрычнай формы,
якая пераходзіць у несапраўднае сцябло з полым трубчастым ліс-
цем. У першы год вырастает лісце даўжынёй 25-30 см. На 2-і год
цыбуліна-татарка ўтварае кветкае сцябло, цвіце, абнасель-
ваецца. Адначасова адбываецца дзяленне і пад восень ўтвараецца
5-7 даччыных раслін у адным кусце. На 3-і год узмацняецца ўтвар-
энне новага лісця і кветкавых сцеблаў, на 3-4 кусты можна дзяля-
ць для размнажэння. Па смаку лісце цыбулі-татаркі крыку са-
ступнае зеляніне рэпчатай цыбулі, але паводле хімічнага саставу
і колькасці вітамінаў яно блізкае да не. Вітаміну С 95-II0 мг %,
утрымлівае вітаміны В₁, В₂, Д, РР, солі фосфару і медзі, да
9,5% сухіх рэчываў, 2,3% цукру. Цыбуля широка культывуецца на
Далёкім Усходзе, у Сібіры, Кітаі, Японіі і Карэі (магчыма, што
на Беларусь, таксама як і аер - татарскі корань - завезлі тата-
ры).

З розных даведнікаў

ЧУМАР, клёцкі і па-татарску. Папулярная
казанская татарская страва. Ахалоджаны падсолены булён, звараны з
бараніны, ялавічны ці курыны скарыстоўваюць для замесу цеста з
яек, пшанічнай, або гарохавай, гречневай, чачавічнай муку, з
цеста качаюць невялікія клёцкі памерам з лясны арех і кідаюць
іх у булён-кіпень. Часам у булён перад гатым даляюць бульбу і
маркоўку, гатуюць, а затым яшча 30 хвілін гатуюць разам з клёц-
камі.

Зулейха з Гродзеншчыны хоча даведацца, адкуль у "Аль-Кітаба" сродкі на выданне "Байрама" і што татары могуць зрабіць для таго, каб часопіс выходаў часцей і атрымлівала яго кожная сям'я.

Адказ: Нам дапамагае Аллаг прац добрых людзей. Склалі мы рука піс квартальніка, надрукаваўши яго так-сяк на машины, мы не ведаем, дзе ўзяць гроши, каб заплаціць за чисты перадрук і за тыраж. Колькі? Сабекошт адной кніжачкі "Байрама" калі 20 тысяч рублёў. Пяць гадоў таму мы маглі прадаваць нашым чытачам кніжачку за 1-3 рублі, а гроши ішлі на наступны нумар нашага выдання. Цяпер жа нашы чытачы збяднелі і ўжо мала хто можа купіць кніжачку. Некаторыя мусульмане, далёка не самы заможныя, даюць гроши ці інакш дапамагаюць нам. Згодна з мусульманскай этикай прозвішча і імя таго, хто дапамагае бедным ці грамадству, ведае Аллаг, а выхваляцца мусульманіну сваёю шчодрасцю грэх. Калі ж дапамогу "Байраму" аказвае хто-небудзь з хрысціян ці будзеяў, атэіст, то са згоды нашага прыяцеля ці прыяцеляў мы называем іх імёны.

Выказваліся меркаванні пра тое, што калі б сабрала нейкія сродкі адзін раз абшчына Іўя, другі раз абшчына Навагрудка, трэці-чацвёрты раз абшчына Менска, то мы маглі б аб гэтых напісаць у адпаведным нумары "Байрама". Але будзе толькі тое, што накананана Аллагам.

Ян Гвоздаўскі з Мядзельшчыны пытае, чым кірующа ў "Байраме" друкуючы матэрыялы пра мусульман і людзей іншай веры. З адной кніжачкі, якая яму трапілася, усяго зразумець нельга.

Адказ: Мы думаем, што пытанне і адказ зацікавяць і іншых чытачоў (інакш, мы б яму маглі даслаць асабісты ліст). У нашым квартальніку ёсьць два віды артыкулаў - звычайныя, пам'ерам да 10 старонак, і карацелькі - для энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы". Дык спачатку паспрабуем адказаць на ту частку пытания, якая, магчыма, датычыцца энцыклапедычнага даведніка. Мы называем гэтыя артыкулы пробнымі, бо і сапраўды яны пробныя. Пра кожную такую даведку чытач-эрudit мо-

жа сказаць нешта цікавае і патребнае. Назаві мы гэтыя публікацыі ўзорнымі - колькі б пасыпалася заўваг, крытыкі! А так ніхто і мічога.

Вялікія артыкулы ў "Байраме" - гэта тое, што цікава пра гісторыю і культуру татар і мусульман, а калі пра чалавека, то абы чалавек быў добры.

Можа мы, пане Янё, і не зусім пра тое адказалі, пра што Вы пыталі. Адкажа Вам некта ў наступным "Байраме".

Спадарыня Халецкеня з Вільнюса нагадвае нам, што яе ўнучка-скрыпачка даўно навучылася выконваць тыя татарскія песьні, якія раней друкаваў "Байрам". Калі ж будуць новыя?

Адказ: Гэта наш недагляд, што мы малышам надаем мала ўвагі. Закапаліся ў іншых справах, а пра дзеяцей забыліся. Відаць таму, што найбольшыя дзеячы, якія клапоцяцца пра ўесь народ, нават усё чалавечства, застаюцца без сваіх дзеяцей. Абязаем хоць крыпачку злагодзіць нашу абыякавасць.

Анвар з Брэста піша, што ў школе яму вельмі хадзелася быць выбраным хоць бы ў санітарную тройку, але яго за ўсё жыццё так ні разу не выбралі, хоць ён выбіраў шмат разоў і ў гарадскія, і ў Вярхоўныя Саветы і нават прэзідэнта. Цяпер, калі паймоў на пенсію, вырашыў дзеякі высунуцца ўперад - здаць экзамены на веданне гісторыі і культуры літоўскіх (г.эн. беларускіх, польскіх і літоўскіх татар - заўвага рэд.). Чуў ён, што такія экзамены можна будзе здаваць пры праўленні "Аль-Кітаба".

Адказ: Паважаны наш брат Анвар! Ібрагім Канапацкі, кандыдат гістарычных науک, дацент Беларускага дзяржаўнага педагогічнага універсітэта працуе над праграмай курса па гісторыі і культуры татар Беларусі. У наступным нумары "Байрама" будзе на друкавана калія 50 пытанняў пра татараў-мусульман. Некаторыя на шы чытачы могуць запытатць: а што дасць чалавеку гэта "мераприемства"? Амаль нічога, калі не лічыць, што ён яшчэ можа нешта зразумець, выучыць, расказаць сваім роднім, блізкім, знаёмым, што ён не камень, не пень ці калода, якая ... ляжыць сабе і ўсё.

Эмір Крыніцкі са Шчучынскага раёна даслаў у редакцию "Байрама" лісты, якія мы друкуем у гэтым нумары квартальніка пад

назыв "Лісты з Сандыкаўшчыны". Чытачы могуць падзяліца сваім думкамі непасрэдна з Э.Крыніцкім, ці праз рэдакцыю "Байрама".

Толькі друкаваць, ці друкаваць і перадрукоўваць. Мы атрымалі два лісты, у якіх выказваюца аўтары, ці трэба кварталь-ніку, які і так малы па аб'ёму, займаець плошчу на тое, што ўжо даўно ўсім вядома. Але мы начакаем, каб больш лідзеяў выказала-ся на гэтую тэму, а тады ўжо і надрукуем аргументы дыспутантаў.

Спадзяємся, што рубрика, азначамая ў гэтым нумары, стане пастаяннай і можа будзе і цікавай.

АНАЛІЗ ГЭТЫХ ЛІЧБАЎ ВЫКЛІКАЕ Ў ТАТАРАЎ ТРЫВОГУ

Паводле дадзеных перапісу насельніцтва 1989 года на Беларусі жыло 12436 татар. З агульнай колькасці занятае насель-ніцтва складае 7808 чалавек. У горадзе жыло 10618 татар, у сельскай мясцовасці - 1818 чалавек. Мужчын было 6363 чалавек, жанчын - 6073 чалавек. У горадзе мужчын татар - 5426, жанчын - 5192. У сельскай мясцовасці мужчын - 937, жанчын - 881. (Дадзе-мія дэяржаўнага камітэта па статыстыцы. Вынікі Усесаюзнага пе-рапісу насельніцтва 1989 года. Размеркаванне насельніцтва на нацыянальнасці, роднай мове і другой мове народаў СССР па Бела-рускай ССР. Табліцы 9.10 (абсалютныя дадзеныя) М., 1989 г.)

Урбанізацыя насельніцтва прывяла да рэзкага скарачэння татарскай сям'і. Калі да другой сусветнай вайны (паводле перапісу 1926 года) сярэдняя статыстычная татарская сям'я складала 8-10 чалавек, то сёння - 3,2 (у горадзе) і 3,9 (у сельскай мясцовас-ці). Надраецца агульная тэндэнцыя зніжэння натуральнага прырос-ту, выкліканая з аднаго боку зніжэннем нараджальнасці, з другого - высокай смяротнасцю сярод беларускіх татар. Шмат змешаных сямей (70% ад агульнай колькасці!). Калі не будуць прыняты дэяр-жаўныя праграмы па захаванню гэтага рэліктавага этнаса беларус-кіх татар чакае лёс караімаў, якіх ужо засталося толькі 256 ча-лавек. Усё гэта вынік той палітыкі, што праводзілася ў папярэд-нія гады, якая па задумы кіраўнікоў савецкай дзяржавы павінна была прывесці да ўтварэння адзінай супольнасці - "савецкага на-рода".

I. Канапацкі

ЛІСТЫ З САНДЫКОЎШЧНЫ

Рэдакцыя квартальніка "Байрам" атрымала лісты ад Э.Крыніцкага з Санда́коўшчыны Васілішкаўскага сельсавета Шчучынскага раёна Гродзенскай вобл. (паштовы індыкс 231522). Мы друкуем гэты матэрыял без усякіх заўваг, толькі тое, што аўтар напісаў чырвоным колерам, мы падкрэсліваем простай лініяй.

Папярэдняя і кароткая заўвага рэдакцыі "Байрама". Э.Крыніцкі ў сваіх лістах закранае некалькі пытанняў. Пра тое, дзе, хто і калі ўпершыню ўпамінае пра татараў і іх знаходжанне

у Вялікім Княстве Літоўскім. Думаю, што ўпершыню яны сталі вядомыі тут у пачатку 1240-х гадах. Пра пасяленне татараў на землях Вялікага Княства Літоўскага, пра татарскія міазары (могілкі), мячэці можна гаварыць толькі пасля афіцыйнага надання зямлі татарам у 1397 г.

Другое валнае пытанне - па сваей ахвоце ці як палоннія былі паселены ў ВКЛ татары - адназначнага адказу няма. Ёсьць размыя меркаванні і яны, спадзяюся, будуть надрукаваны ў "Байраме".

Пра гэтых і іншых бакі жыцця татараў Беларусі, закранутых у лістах Э.Крыніцкага, просім чытачу нашага квартальніка пісаць у рэдакцыю, толькі пішыце вельмі чытэльна і не абражайце сваіх апанентаў непарламентскімі словамі (накшталт "даікун").

3 Энцыклапеды

ДЛУГАШ (Dlugosz) Ян (1415, г. Ежазніца — 19.5.1480), польскі гісторык і дыпламат: кракаўскі канонік (з 1436), архіепіскап львоўскі (1480). Асн. твор Д. "Гісторыя Польшчы" (12 кніг на мове), дзе апісаў падзеі з дауніх часоў да 1480 (дае звесткі пра Беларусь). Вяршыня польскай сярэдневяковай гісторыяграфіі (першая у Польшчы навук. гістар. праца, напісаная на аснове крыйніцкіх сведак падзеі). Значны літ.-помнік свайго часу.

Тв.: Рус. пер. — Грюнвальдская сітва, М.—Н., 1962.

24. III. 1995

Татары 1397. Католическо-белорусская сказка

И было это в 1397 г. от Р.Х. И пошел князь Витовт в поход на татар. А впереди всех ксёндз Ян Длугот. В левой руке его булла папская, в правой - крест железный в рост человеческий. Ворвались они в самую середину Орды. Размахнулся Ян Длугот крестом - засвистел ветер, огласилась булла папская и попадали татары с коней, а рать Витовтова давай их вязать да в плен угонять аж в Литву, под Вильно под город, на речку на Ваку. А Ян Длугот достал книгу костельную, заострил перо чудотворное и давай всё писать, что видел и слышал. И стал он хронистом главным польским и католическим. И жил он долго. А при князе Казимире (1427-1492) стал он с 1440 Казимиру наставником и личным ксендзом.

А сказка его о пленении татарском домла и до наших дней. И ссылаются на нее школьные учебники истории, отражающие официальную точку зрения Республики Беларусь:

1. "Гісторыя Беларусі" 5-6 кл. стр. 216, Мінск "Народная асвета" 1993 г.

"1397 - ... пасляховы паход супраць Арды"

2. "Беларусь - мая радзіма" 4 кл., стр. 76, Мінск, 1993 г.

"... у рукі Вітаўта трапіла шмат палонных татар".

И верят этой сказке некоторые татары. Собираются даже "святаваць" своё (сказочное) пленение. ("Ал-Ислам, № 2, 1994 г., стр. 29). Вероятно, от посвиста креста Яна Длугоша, отбило им память и начали путаться они в своей собственной истории. А Ян Длугот сделался им непоколебимым историческим авторитетом и главным свидетелем-очевидцем, хотя к тому времени (события 1395-1399 г.г.) он еще на свет не родился. И пишут татары исторические книги. И для большей убедительности ссылаются на показания очевидцев первых поселений татар в Литве. Например, на Жильбера де Ланноля, который в январе 1414 г. ехал из Вильно в Пруссию через Троки и записал в своём дневнике: "Живет также в упомянутом городе Троки и вокруг него в нескольких деревнях, очень большое количество татар, которых уже несколько поколений, но на самом деле они обычные сарацины, не знающие веры Иисуса

Христа, с особым языком, называемым татарский". (Подлинный французский текст и польский перевод донесения королевского посла Ж. де Ланноя опубл. в работе "Rozbiory dzierżawy j. Lelewela", 1844 г. Познань; стр. 382). Понимая, что доказательную силу в любом споре (суде) имеют лишь показания свидетелей, тем более что сообщение Ж. де Ланноя согласуются с показаниями "братьев" францисканцев от 1324 г. ("Annales ordinis Minorum ab anno 1208 ab anno 1540", London, 1672, t. I стр. 459) о наличии в Литве "пришельцев из края какого-то хана", С.У.Думін в книге "Беларусія татары", Мінск "Полымя", 1993 г. на стр. 18 вместо слов "которых уже несколько поколений" ставит "...", а уже на стр. 19, хоть и не к слову, но выпячивает "(поселение в 1397 г. на раце Ваца палонных)". Так хочется Длugoшам всех мастей сделать татар потомками пленных. Нет! Много раз повторенная ложь не станет правдой: не сходятся концы с концами и торчат уши. Вылезла ложь наружу через почти 400 лет, не стала сказка о первом поселении татар в 1397 явью. Татары свою историю знают. 12 сентября 1399 г. на р.Ворскае Витовт был разгромлен Золотой Ордой (Эдигей). Эта битва стала судьбоносной для татар из свиты хана Тохтамыша, которым после неудачной попытки вернуть власть в Орде, ничего не оставалось как остаться на службе в Литве, где в силу различных обстоятельств татары служили уже начиная с 1312 г.

Член правления ТОКО "Китаб" татар Принеманья Эмир Криницкий.

31.03.1995

15 апреля 1395 года на р. Тerek произошла крупнейшая битва того времени, предрешившая судьбу нашей исторической Родины – Золотой Орды и нашу личную судьбу. 15 апреля 1995 г. – 600 летие этого трагического для татар события. В течение 1395 года и первых месяцев в 1396 года происходил разгром и уничтожение городов и населения Золотой Орды армией гур-Эмира Тимура (Тамерлана). После 1395 года Золотая Орда уже окончательно восстановиться не смогла.

Журналы "Ал-Ислам" и "Байрам" по теме = 1395 – Золотая Орда= – ни одного слова.

Прицепились к каким-то "пленим" 1397 г., были они или не были, для 600-летнего периода истории это абсолютно безразлично, просто это говорит об отсутствии стратегического мышления у тех, кто привязывается к подобным датам в таких масштабах времени или о злом умысле.

Даже по Т (БТ) "Шматгалоссе" (начало 1993 г.) отец Канапацкого И.Б., из Смилович, на всю Беларусь заявил, что татары в плен попали.

2 октября 1552 была взята Казань. 2 октября 1994 г. Казанские татары молились за души павших татар при защите Казани, хоть и дата не круглая.

Что наш председатель всех МРО РБ - ничего, к 600 летию битвы на Тереке, не организовывает.

Хоть бы помолились за души убитых татар, чем беларусам в квартиранты набиваться.

16.04.1995

Журнал "Байрам", анонимно перепечатав из журнала "Ал-Ислам" № 2, 1995 г., стр. 41, "Открытое письмо президенту РТ М.Шаймие-ву" Абу-Бекира Шабановича, вслед за ним, на стр 30 "Гистаричная даведка" (№ 4, 1994 г) ошибочно утверждает, что якобы в 1997 году исполняется 600 лет со дня первого поселения татар в ВКЛ.

Это не так! Первое упоминание о татар в Литве - "братьев францисканцев" от 1324 г.

Ему соответствует упоминание посла английского короля Мильбера де Ланноя от 1414 г, который говорит о татах вблизи Трок "живут они поселениями". Если брать местные хроники, то первое упоминание относится не к 1397 г, а к 1386 г. Хроника Мартина Бельского говорит о татах, которые в виде вооруженной страты (конный отряд уланов), сопровождали литовского князя Ягайло из Литвы в Краков. Этот исторический факт (12 февраля 1386 г.) г. Краков, коронация Ягайло, опровергнуть не возможно.

Ян Длугош, который писал о, якобы, пленении татар в 1397 г и последующем расселении их на Ваке, просто врал. Он желаемое выдавал за действительное. А писал он о том, что пленных татар окрестили, потом они вступили в брак с христианками и стали поляками (это что касается татар Ягайло).

Удивительно, как образованные люди конца ХХ века, татары "Аль-Китаба", не могут раскусить дикаря ХV в.!

Ведь здесь же явно просматривается современная проблема ассимиляции татар посредством межнациональных браков! Далее. Какой из Яна Длугота может быть свидетель поселения татар, тем более их плена, о котором он писал более 80 лет спустя после 1397 г.

Моя бабушка, при жизни, мне рассказывала, как в 1915-1921 гг. они были в беженцах, в Оренбурге. Если бы я, сегодня, начал писать об этом со всеми подробностями, то я был бы такой же свидетель, как Ян Длугота событий 1397 г. Кстати, тот же Длугот, указывал: что в 1410 г на Грюнвальдской битве, татары выставили "300 коней", хотя немецкие хроники и литовские указывают "тысячи".

К чему стремятся члены "Аль-Китаба"? То они поддерживают межнациональные браки в сомнительного направления журналах - (А-Б.Шабанович), то набиваются в квартиранты к белорусам - "Татары на зямлі Беларусі", то теперь с этими пленными увязались "официально". Учебники истории РБ надо читать и не быть такими официальными. Там сказано - татары 1397 - попали в плен к Витовту.

! От 31.03.95. Ошибочно, в программе "Шматгалоссе" Т РБ, нач. 1993 г, выступал не отец, а дядя И.Б. Эмир Криницкий

День Памяти

День памяти татар, погибших в битве на р. Тerek, 15 апреля 1395 г. День памяти проводила семья Криницкого Эмира Алиевича.

Утром 15 апреля 1995 г., в своём доме, в чисто убранном центре был разостлан ковер. На стену повесили фамильный герб Криницких и зелёный флаг, в центре которого Илан — вооружённый конный воин-татарин, стреляющий из лука. Конь белый, в стойке "на дыбы". Справа вверху серебряный полумесяц со звёздочкой.

После омовения, я - Криницкий Эмир, мои сыновья - Эльдар (II лет) и Рустам (10 лет) приступили к молитве, за души всех убитых в этой битве (15.IV.1395 г) татар:

Азан. 7 такбиров (1+6). Фатиха. Сура 109 "кафирун". Руку. Киам (2). 5 такбиров. Сура 114 "нас". Руку. Киам (2). Ат-тахият (1 и 2 часть). Ат-таслим: 6 такбиров (4+2).

После молитвы поехали на машине всей семьёй на мизар. Для символического отведывания могил воинов-татар, павших в битве на Тереке, подобрали старые, без памятников, уходящие в землю могилы. Принесли хлеб, соль, воду. Приложились к одной из них и прочли соответств. молитву из Хамаила.

По возвращении домой детям был прочитан отрывок из книги А.Д.Якубовского "Золотая Орда и её падение", Москва-Ленинград, 1950 г, "Академия наук СССР", стр. 365-373.

"... в среду, 15 апреля 1395 г, началось одно из крупнейших сражений того времени, решившее судьбу не только Тохтамыша, но и Золотой Орды..."

После чтения отрывка и просмотра карты была проведена беседа: еще раз доведено детям, что мы сегодня отмечали; что послужило причиной ухода татар 600 лет назад из Золотой Орды в Прикамье.

12 августа 1999 г, аналогично, будем отмечать битву татар с Витовтом на Ворскле, 1399 г.

Так надо проводить мероприятия 600 - с пользой, перспективой, верными историческими ориентирами, касающимися Истории татар, и без лишних материальных затрат.

Эмир Криницкий

15 апреля 1395	Битва при Тереке, между ханом Тохтамышем и Тамерланом.
1395	Разгром Золотой Орды Тамерланом.
1396-1398	Восстановление власти Тохтамышем в Золотой Орде.
1398	"Того же лета в радости велице бышю царю Тохтамышу Больша Орды, от съпротивных свободиуся и послы своя посылающу ко всем странам, имя своё прославляющу". В разгар успехов по восстановлению власти в Золотой Орде на Тохтамыша "внезапу" напал "некий царь, именем Темирь-Кутлуй и бысть им бой велик и сеча зла. И одоле царь Темир царя Тохтамыша и прогна, и сяде сам на царстве Волжском Больша Орды, а Тохтамыш царь побежа к Литовским странам" (ПСРЛ, 7, XI, Никоновская летопись, стр 167).
12 УШ 1399	Битва на Ворсиле. Поражение Витовта от Едигея.

Витовт: Тохтамыш и немцы бежали. С Киева татары взяли выкуп - 3000 руб. (по Дlugому).

Если бы Витовт держал пленных с 1397 г., тем более ногайцев, то их бы затребовали в первую очередь (Едигей - эмир из племени мангыт - ногай), своих родовичей он в плену бы не оставил, т.к. в то время авторитет рода был очень высок и по Закону Чингис-хана-Ясе, в первую очередь татары д.б. освободить пленных, а не требовать выкуп.

1399! (Байрам № 3, 1933 стр 20). Ошибочно, от 25.03.93,
август-“сентябрь”, “IX” - УШ.

Эмир Криминцкий

З М Е С Т

УСЛУГИ СЛОВА

КУР'АН. З рускай мовы пераклау Я.Гучок	3
НЕВДОМАЯ ВАЙНА. А.Грудзіловіч	5
ТРАГЕДІЯ В БУДЕННОВСКЕ	12
ДОБРАЯ ТРАДЫЦІЯ. І.Александровіч	21
НА ПОЧЫЦКІМ МІЗАРЫ	23
ДРУГАЯ МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВА-ПРАКТИЧНАЯ	
КАНФЕРЭНЦІЯ. І.Канапацкі	25
"ДАЙ БОГ, КАК КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛЮБІЎ БЕЛАРУСЬ, ЯК ГЭТЫ ТАТАРЫ! ДАЙ БОГ!" Э.Іофе	
МІНН НА ТАТАРСКАЙ СЛАВАДЗВ У МЕНСКУ. В.Кіпаль.	31
ДЛЯ НАС. ВАЙНА ПАЧАЛАСЯ У ВЕРАСНІ 1939 ГОДА!	33
Х.Александровіч	35
ТАТАРЫ У ВАЛІКІМ КНЯГІСТВЕ ЛІТОУСКІМ. А.Г.Кіркор	38
ЖАНОЧЫ УПРЫГОВАННІ КАЗАНСКИХ ТАТАР	39, 50
МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ ЛИТОВСКО-ТАТАРСКИХ РОДОВ.	
ВОРСОВИЧ ГЕРБА ЛІС. С.В.Думін	40
РЭДАКЦЫЯ КВАРТАЛЬNIКА "БАЙРАМ" ПРОСШЦь ПРАБАЧЭННЯ	
У АУТАРАУ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫХ АРТЫКУЛАў. Я.Якубоўскі	42
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЭНАНТ ЯКУБ ІЗЕРОВІЧ. А.Крыніцкі	43
СЯБРА БЕЛАРУСКИХ ТАТАРАУ ЖЫВЕ У БАРАНАВІЧАХ	44
ШАНГІ ГАСЦЯ	46
ДА ПЫТАННЯ ПРА ЛАНДШАФТНА-ПЛАНІРОВАЧКУ СТРУКТУРУ	
ЗАБУДОВЫ ТАТАРСКАЙ СЛАВАДЗВ У г.МЕНСКУ кан. XIX —	
пач. XX стст. А.Накотка	47
ДЛЯЧІСІМЕ ДІРХЕМЫ В ВЕЛИКОМ КНЯГІСТВЕ ЛІТОВСКОМ.	
Ш.Бектінеев	57
ВОСТОЧНЫЕ ОРНАМЕНТАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В АРХИТЕКТУРНО-	
ДАКОРАТИВНОЙ КЕРАМИКЕ XVII в. ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ.	
Н.Г.Паничева	62

"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ і ПОЛЬШЫ": ПРОБНЫЙ
АРТЫКУЛЫ ЭНЦЫКЛАДЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА

76

АГІЛ АЗ-ЗІММА. Абу Аля ал-Маудудзі

85

АКІДА. А.-Б.Аммар, пераклад з арабскай мовы

А.Абдэль-Джадар

85

АНАМ. І.Бялыускі

86

ВАДА. З розных даведнікаў

87

ВІШНЯ. З розных даведнікаў

88

ГАЛЕЕВА МЯЧЭЦЬ. Н.Халітау

89

ГУСАЙН. З розных даведнікаў

90

ДУНГАНЕТ. А.Рашатау

91

КЕРБЕЛА. А.Кушау

92

КІРКОР А.Г. А.Мальдзіс

93

КРАІШНЫ. І.Ісахакау

95

КРЫНІЦКІ А. А.Тарацзенскі

100

НЕБЕДЗЬ С.

100

МАІДА. В. Бялыускі

101

СВІДНІКА. З розных даведнікаў

101

СМОЛІСКІ Є.

102

ТАТАРАУ

102

ТАТАРСКІ ПЕРАВАІ

103

ЦЫБУЛЯ-ТАТАРКА. З розных даведнікаў

103

ЧУМАР. В.Ахметаяну

103

У. НАС ЦЫТАЦІЯ, З НАМІ РАЯЩА. НАМ ДАЦІЦЬ НАРАМ,

104

АНАІЗ ГЭТЫХ ДУСУН КІНДІІВОУ СТАРАУЧУЧ. ЕНОУ

І.Канапаткі

106

ДЛІСТЫ З САДЫКОУЧЫНЫ. З.Куришкі

107